

Tantu Riiklik Ülikool
NSV Liidu ajaloo kateedri

Talurahvaliikumine
Venemaal
1830-1840-ndail aastail

Diplomitöö

Töö teostaja: E. Mustalu

Töö juhendaja: v.-õp. L. Eringson

Sonypa
1960

TRÜ NSV Liidu ajal.
kat. nr. 1533.

Sissejuhatus.

XIX sajandi teine veerand on tuntud vene ajaloos massilise rahvalikumise ja revolutsioonilise teooria otsingute perioodina, mis ajaliselt langeb ühte esimese rahastusliikumise etapiga. See oli aeg, millal süvenesid vastuolud valitsvate tootmissuhete ja arenevate tootlike jõudude vahel.

Feodaalses ühiskonnas, mil tootlike jõudude areng oli veel madalal tasemel, oli suurmajapidamine võimalik ainult sel teel, et maa omanik andis maa kasutamiseks vahetule tootjale - talupojale, kes arendas saadud maal väikemajapidamist ja kindlustas end kõige vajalikumate elatusvahenditega.

Kogu põllumajanduslik maa jagunes siis kahte ossa: mõisamaaks ja talupojamaaks. Talupojamaa oli vajalik talupojale kui elatusvahendite andja, mõisnikule aga kui töökaite andja. Talupoegade lisatöö sisuliselt mõisamaa harimises sellesama inventariga, millega hariti oma hingemaad, kuid töö produkt läks mõisnikule. Talupoegade „oma“ majapidamine hingemaal oli mõisniku maja-

pidamise eeltingimus, mille ülesandeks oli mõisniku varustamine töökatiga.¹ Kogu tootmise aluseks oli talupoja tootmine. Selline oli teovõrjuslike majandus, mille eksisteerimise eeldusena V. I. Lenin nimetas ne-
li põhilist tingimust:

- 1) naturaalmajanduse valitsemine;
- 2) otsene tootja peab olema varustatud toot-
misvahenditega, eelroige maaga, ning kinnistatud
maa külge;
- 3) talupoeg on isiklikus sõltumuses mõisnikust
(nn. mittemajanduslike sundus);
- 4) tehnika äärmiselt madal ning tardunud
olusord, sest „majapidamine oli viletsusest
rõhutatud ning isiklikust sõltumusest ja vaime-
sest pimedusest rüüstatud väiketalu-poegade
kättes.“²

XVIII sajandil hakkasid valitsevas fodaal-päris-
õiguslikus korras ilmuma mõrad, mis tulid eriti
elmsiks XIX sajandil, millal fodaalse majandus-
süsteemi lagunemine ja temas tekivate uute ka-
pitalistlike suhete arenemine muutus intensiiv-
semaks. Arenes kauba-rahajandus. Venemaa si-
setung kasvab. Laastade üldarv 1860-ndate aastate

¹ V. I. Lenin, Teosed, 3. kd., Tallinn 1950, lk. 152;

vt. ka Teosed, 1. kd., Tallinn 1948, lk. 445.

² V. I. Lenin, Teosed, 3. kd., lk. 153.

keskel kasvas 6500-ni. Suuri laatu, käibega üks miljon rubla, oli üle 33-~~e~~ (sealhulgas Nõžni - Novgorodi laatu käibega 115-130 miljonit rubla).²

Kasvas linnarahvastiku arv, moodustades 1845. aastal 3,8% elanikkonnast, 1851. aastal aga juba 4,8% (5,4 miljonit inimest).³ Samasajalt kasvas tööstusettevõtete arv: 1825. aastal oli 5261 ettevõtet, 1860. aastal 15388 ettevõtet. Tööliste arv kasvas vastavalt 210,6 tuhandelt 565,1 tuhandeni.³

Uutesse kaubalis-rahalistesse suhetesse tõmmati ka põllumajandus. Kasvas nõudmine vilja järele ja see laostas naturaalmajanduse. Mõisnikud hakkasid tootma põllumajandussaadusi mitte üksi oma tarbeks, vaid ka müügiks. "Teravilja tootmine mõisnike poolt müügi otstarbel, mis arenes eriti pärisorjuse olemasoleva viimase perioodil, oli juba vana režiimi lagunemise ennustajaks."⁴ XIX sajandi keskel müüdi siseturul juba 45 miljonit setverti vilja, kuna 5 miljonit setverti veeti välismaale. Sellest 90% oli mõisnike vilja ja ainult 10% talupoegade vilja.⁵ Mõisamajanduse kaubalisuse kasv oli pärisorjusele majanduse kriisi näitaja.

¹ P. I. Ljastenko, *NR Lõuna rahvamajanduse ajalugu*, I köide, Tallinn, 1957, lk. 408.

² Sealsamas, lk. 407.

³ Sealsamas, lk. 449.

⁴ V. I. Lenin, *Teosed*, 3. kd., lk. 152.

⁵ C. I. Oksyus, *Orepxu uemopuu CCCP, kmopar rembepmo XIX beka*, *Seouurpag* 1957, lk. 18-19.

Mõisnikud püüdsid oma majandite tootlikkust tõsta põhiliselt rahel teel - ekspluateerimise tugevdamise ja ratsionaliseerimise teel. Viimast meetodit kasutas tihine vähemus mõisnikest. Mittemustmulla-rajoonides, kus maa vähem saaki andis, tõstsid mõisnikud obrovit, mis oli XIX sajandil peaaegu kõikjal muutunud rahaliseks. Obrovit olv talupoeg pidi sama maastikku harides mässma suuremat obrovit, kui ta oli mässnud naturaalmajanduse valitsemise ajal. XIX sajandi algul rõikus obrovi suurus 10-14 rubla vahel, sajandi keskajal ulatus kuni 30 rublani hingelt.¹ Et seda saada, pidi talupoeg osa oma viljast ära müüma ja ise nälgima, või väljas tööd otsima. Mässurõlg kasvab. Et võlga rätte saada, muutsid mõisnikud sageli oma obrovitalupoja teoorjaks.

Talviti töötasid obrovitalupojad tööstuses, kuid ettevõtete emaniikud palkasid parema meeliga vaburi inimesi, sest nendel oli vaja alalist tööjõudu. Obrovitalupoeg, kes suviti haris oma põllutükki ja keda mõisnik iga hetu võis muuta teoorjaks ning kelle töötasu läks kõik obrovi mässmises, ei olnud hea tööline tööstusettevõtte jaoks. Pärisooryus sidus teda rõisist ja jalust ning pidurdas tema initsiatiivi.

¹ У. В. Кузнецов, В. У. Рудега, Уемопух СССР, XVIII - арегунa XIX, Москва 1958, к. 299.

Talupoegade elu muutus samuti raskemaks. Mustmullarajoonides tõstsid mõisnikud oma majandite tulukust talupoegade maade mõisastamise teel. XVIII sajandi lõpul oli rogu põllumaast $\frac{1}{3}$ mõisamaad ja $\frac{2}{3}$ talupoegade maad, kuid XIX sajandi esimese poole lõpus oli olukord juba vastupidine - $\frac{2}{3}$ maast kuulus mõisamaa kulla ja talupoegade kasutuses oli $\frac{1}{3}$ niinimaast.¹

Talupoja hingemaa, mille minimaalseks suuruses pidi olema 8 tünni, vähenes mustmulla- ja keskubermangudes 2-3 tünnini (näiteks Moskva kubermangus tuli ühe hinge kohta 1,63 tünni, Tveri kubermangus 2,24 tünni, Kaluga kubermangus 2,60 tünni jne.).² Taljüdel juhtudel aga liitis mõisnik rogu talupoja maa mõisamaaga ja muutis talupoja kuumoonaaraks, st. pärisoiguseks töölisel. Selline pärisori sarnanes kõige enam orjale ja rogu tema töö kuulus mõisnikule. On selge, et üheaegselt talupoja maa vähenemisega ja mõisamaa kasvuga suurenes tööaja töökoormus, ulatudes mõnel pool kuni kuue päevani nädalas.

Osa esirindlikumaid mõisnikke püüdis mõisamajandite tootlikkust tõsta ka uute masinate, vabapalgalise tööjõu, esirindliku agrotehnika,

1 У. В. Кузнецов, В. У. Седегов, История СССР, кн. 298.

2 У. У. Урманович, Помещичьи крестьяне накануне освобождения, изд. 3, дополненное, Ленинград 1925, кн. 101.

põldheinakasvatuse jne. rakendamisega. Et uut tehnikat rakendada, sellis, nagu ütles arademiik N. M. Družinin, on vaja kolme tingimust: 1) ettevõtja peab olema huvitatud tootlikumast tehnikast ja selle rakendamisest, 2) peab omama vajalikku kapitali ja 3) vahetu tootja peab olema võimeline käsitlema uut tehnikat. ¹ Neid tingimusi aga fodaalkorra ajal ei ole. Suurem osa mõisnikest jäi kurdiks uutele töövõtetele ja arutles umbes nii: „Kui rogu vili persta sügisel, mida siis hakkavad talupojad ja nende eided talvel tegema? Rehepersumasin maksab raha, nõuab remonti ja hobuste pidamist, aga talupoegade töö ei maksa midagi.“ ² Mõisnikel ei leidunud ka vahet kapitali uuenduste juurutamiseks, sest need sulutati „elamiseks“. Rõhutatud ja laostunud pärisori ei olnud samuti huvitatud tööst mõisapõlled. Fodaalne ekspluatatsioon pidi püsima käsitöö juures.

Kü näeme, et kõik katsed tootlikke jõude edasi arendada pärisorjuslike korra tingimustes lõppesid nurjumisega ja viisid mõisa- ja talumajapidamise langusele. Pärisorjuslike majanduse kriis sivenes eriti XIX sajandi 30-40-ndail aastail.

1 Н. М. Друзинин, Конспект лекций по истории крестьянства в феодальном и помещичьем обществе накануне реформы 1861 года, „Вопросы истории“, 1954, № 7, lk. 64.

2 Saalsamas, lk. 69.

Lagunes naturaalmajandus, tugernes ekspuaterimine, talupoig ei olnud varustatud küllaldase hulga maaga.

1830-ndate aastate alguses oli talumajandus nii laostunud, et ei kindlustanud enam lihtsat taastootmist ja elatusvahendite hulle oli viidud miinimumini. Talupoegade vaesumise ja ekspuaterimisega käisid kaasas looduslikud õnnetused. Väga sageli esines isaldusaastaid, sest maa oli halvasti haritud ja väetatud. Tga väiksemgi kõrvalekaldumine normaalsetest looduslikest tingimustest tõi kaasa raseid tagajärgi. Uurija J. Ignatovits märgib, et 1802-1852. a. jooksul oli 22 isaldusaastat ja 12 näljasaastat ning ainult 10 viljarikast aastat.¹

Sageli esines loomataude, sest loomade söötmise ja pidamise tingimused olid halvad. Puudusid ka algelisemadki loomaravipunktid.

Küsimata sageli talas epidemia inimesi. Levimatus haigustes olid koolera, tüüfus, röüged jt. nakkushaigused. Alatoitluse all kannatavad inimesed ei olnud võimelised end kaitsma nakkuse vastu. Seda ei suutnud teha ka pärisorjuslik riik: 1848. aastal oli 68-miljonilise elanikkonna kohta vaid 4954 arsti ja 552 veterinaararsti.²

1 U. U. Unnamohtu, Toimeusursu kpeemotte ..., lk. 8.

2 A. C. Kuzonob, Poccun b 1848 rogy, Mocba 1949, lk. 27.

Töötavate masside olukorra halvenemine seoses ekspuaterimise kasvuga fodaal-pärisorjuslike majanduse kriisi ajal teravdas klassivastuolusid ja tugevdas ekspuateritavate võitlust ekspuaterijate vastu.

Talupoegade viharaken oma rõhujate vastu tugevnes. Aasta-aastalt kasvas talupoegade rahutuste arv. Teravner antagonism sahe klassi vahel ja kasvavad talurahvarahutused olid fodaal-pärisorjuslike kriisi sotsiaalseks väljenduseks. Talurahvarahutuste kulminatsioon langeb küll XIX sajandi 50-ndatele aastatele, kuid nende rass algab juba 30-40-ndail aastail, mil siveneb vastuolu tootlike jõudude kasv ja fodaalsete tootmissuhete vahel. Sellepärast ongi käesolevas töös käsitletud talurahvarahutusi Venemaal 1830-1840-ndail aastail, mil fodaal-pärisorjuslike süsteem jõudis üldise kriisi.

Talurahva võitluse eesmärgis ei olnud üksikliku vabaduse saavutamise, vaid ka maa omamine, sest see oli iseseisva väikemajapidamise aluseks. Ühiskondlike progressi huvide nõudsid talumajanduse täielikku eraldamist mõisniku omast, st. täielikku pärisorjuslike suhete likvideerimist. Objektivselt selle eest võitlesid ka pärisorjad-talupojad.

Käsitledaval perioodil jagunesid talupojad oma valdajate järgi kahte põhilisse gruppi: riigitalupojad ja mõisatalupojad. Kahesanda re-
visjoni andmeil (1835. aastal) oli Venemaal talu-
poegi 19 516 621 meeshinge, nendest riigitalupo-
egi 7 809 355 hinge ehk 34% talupoegade hul-
gast.¹ Erinevus kahe rühma vahel seisis selles, et
mõisatalupoegi ekspuaterisid mõisnikud, riigi-
talupoegi aga ekspuateris fodaal-pärisorjus-
lik riik kui oma tuluallikat. Riigi finantspo-
liitika oli rajatudki talupoegade pearahale ja
oborimarsule, ning tuludele alkohoolsetelt jookidelt.
1837. a. moodustasid otsesed marsud üldriiklikest
tuludest 41%.² Riigitalupoegadele põhines nn. „riigi-
fodalisim“. Reformielsel perioodil moodustasid riigi-
fodalisim ja mõisnike fodalism ühiskondliku elu
peamise sise: mõisnike fodalism eravalduslikel maa-
del, mida harisid pärisorjad-talupojad, ja riigifeo-
dalism riigi maal, mis oli riigitalupoegade kasu-
tuses ja valduses.³

Selles kaubalis-rahaliste suhete kiireneva aren-
guga ja riigi kulude suurenemisega kasvas riigi-
talupoegade ekspuaterimine, mis enamorda viis
klassivõitluse teravnemisele. 1830-1840-ndate aastate
riigitalupoegade rahutused on oma iseloomelt sama-

1 Н. М. Дригмунин, Труды архивного крестьянина и помещика
П. Д. Кучерева мемуары Москва- Ленинград 1946 г. л. 45.

2 П. И. Ляпистенко, 'Наш дядя' рабамажандусе ажалугу, Трени, л. 411.

3 Н. М. Дригмунин, Труды архивного крестьянина ..., мемуары, л. 37.

sugused klassivõitluse tunnustajad nagu mõisatalupoegade rahutused. Et riigitalupoegade rahutustel oli võrreldes mõisatalupoegadega erisugune ajend, siis on mõlemat gruppi töö käigus eraldi käsitletud. Erimesena võtaksime vaatluse alla riigitalupoegade klassivõitluse, mis kõige enam ohustas pärisoiguslikku riiki ja tema finantsi. Ka teostati esimene märkimisväärsem reform just riigitalupoegade hulgas, mis pidi oma eeskujuga innustama kõige paadunud maidki pärisoiguslasi astuma samasugusele teele mõisatalupoegade küsimuse lahendamisel.

Kirjandust käsitletava perioodi talurahva rahutuste kohta on võrdlemisi palju. Küsimuse käsitlemisel tuleb aluseks võtta V. I. Lenini teosed „Kapitalismi arenemine Venemaal“¹, „Narodnikluse majanduslik sisu“², „Talurahva reform“ ning proletariaadi ja talurahva revolutsioon“³ jt., milles V. I. Lenin iseloomustab teoorjusliku majanduse olemust ja tootmissuhteid ning talurahvaliidumist ja selle tähtsust.

Dokumentide kogumik „Kpecmspueckoe ghuuehue 1827-1869“⁴ annab ülevaate III osakonna aruandest

1 V. I. Lenin, Teosed, 3. kd., Tallinn 1950.

2 V. I. Lenin, Teosed, 1. kd., Tallinn 1948.

3 V. I. Lenin, Teosed, 17. kd., Tallinn 1953.

4 Kpecmspueckoe ghuuehue 1827-1869, torn. 1, nogromokur k neramue E. A. Mopozobus, [M] 1931.

talurahvaraküsimuse kohta. Dokumentid ei registreeri kõiki talurahvarahutusi, vaid ainult neid, mis on jõudnud III osakonna ja imperaatorini. Objektivselt ei ole antud muidugi ka rahutuste põhjusi. Ei ole esitatud ka talupoegade nõudmisi. Tõos on tähtsust selles mõttes, et annab ülevaate suurematist rahutustest ja tsaarivalitsuse suhtumisest nendesse ja üldse talurahvaküsimusse.

Uurimuslikest teostest tuleks kõigepealt nimetada arademiik N. M. Družinini kaheköitelist tööd „Трудыгосударственной комиссии и департамент Т. Д. Кусеба“, mis väga põhjalikult käsitleb riigitalupoegade majanduslikku ja poliitilist olukorda (vt. lk. 10).

Teistest töödust võib esile tõsta I. I. Ignatovitši „Томский губернский казанский освобожденный (самый восточный) и Г. Линкови „Очерки истории крестьянского движения в России в 1825-1861 гг.“¹ Viimane annab ülevaate talurahvarahutustest väga pikka perioodi jooksul ja on jäänud liialt pealiskaudseks.

Huvitavad materjali annavad veel I. V. Tokarevi „Крестьянские картофельные бунты“² ja J. Kovaltšenko „Крестьяне и крепостное хозяйство Рязанской и Тамбовской губерний в первой половине XIX века“.³

1 И. И. Линков, Очерки истории крестьянского движения в России в 1825-1861 гг., Москва 1952.

2 Токарев С. В., Крестьянские картофельные бунты, Куров 1939.

3 Ковальченко И. Д., Крестьяне и крепостное хозяйство Рязанской и Тамбовской губерний в первой половине XIX века, Москва 1959.

Kõik nimetatud teosed käsitlevad küsimust kas mõne aasta või jällegi mitme aastakümne jooksul, ühtegi tööd ei ole pühendatud eraldi 1830-1840-ndate aastate talurahvalükkumise kohta. N. M. Družinini kapitaalne töö püüab ainult riigitalu- poegade käsitlemisega. Nü on talurahvalükkumine just mõisatalupoegade osas sel perioodil vähem uuritud.

I peatükk
Riigitalupoegade klassivõitlus
1830-1840-ndail aastail.

Riigitalupoegade kategooria kujunes lõplikult välja Peeter I ajal tema reformide ja ümberkorralduste käigus. Need olid talupojad, kes elasid riigile kuuluvatel maadel ja allusid kohaliku administratsiooni kaudu kroonupalatile ja Rahandusministeeriumile.

Riigitalupojad ei võinud liikuda ühest kohast teise ega üle minna teistesse seisustesse, sest nad ei olnud vabad. Enimvalt mõisatalupojadest ei kuulunud nad eravaldajale, vaid riigile. Otsustes ülemustes olid nendel valla- ja kubermanguvalitsuse ametnikud. Väga tugev oli riigitalupoegadele kogukondlik korraldus.

Nagu juba eespool nimetatud, ulatus 1835. aastal riigitalupoegade arv 7 809 355 meeshingeni. 53-st kubermangust 14-nes olid riigitalupojad ülevaatus mõisatalupoegade suhtes.¹ Suure enamuse moodustasid nad põhja- ja idapoolsetes kubermangus, nagu näitab Arkhangelski, Permi, Vjatka, Vologda, Saraatovi ja teistes kubermangudes. Eestis oli riigitalupoegi vaid 2143 hingel.²

Enamik riigitalupojadest olid mittevenelased.

¹ Н. И. Дригманов, Союзгосембенное крепостное..., том I, lk. 314.
² Sealsamas, lk. 317.

tatarlasi 36,1%, tšuvasse 32,0% jne. Venelasi oli 21,8%.¹

Rügitalupeojad nandsid mitmesuguseid kohustusi. Nad pidid andma rekruteid, maksma obsoit, pearaha ja mitmesuguseid semstromakse, täitma küüolikohustust, ehitama teid jne. Pearaha suurus üksi ulatus kuni kolme rublani. Rekruti võtmise ajal pidi kogukond maksma 50-80 rubla rekruti kohta toidu ja transpordi jaoks. Kohalikud semstro- ja kogukonnamaksud olid erineva suurusega. Semstromaus ulatus 48 kopikast kuni 3 rubla 45 kopikani, kogukonnamaks kuni 4 rublani.² Peale selle tuli maksma ametnike korterite, sildade ja teede ehitust, arreteeritute transpordi, maakonnavahituse öövahtide jne. jne. jaoks.

Maksude näol saadud kohalikke ressursse kulutati ebareaduslikult. Käitus Jekaterinoslari kubermangu resident leidis ühe valla väljaminekute kirjas sellised andmed:

1826. a. lähisõitnud ametnikele antud viina ostmiseks 65 rbl.;
stijaptsile³ antud 20 rbl.;
sekretärile ja stijaptsile ostetud 3 tallenaha - 6 rbl.;
nelja tallenaha eest - 8 rbl.;
stijaptsile ja kirjatoimetajale ostetud jahu eest - 4 rbl.;
linnavahile 2 pudetit rummi - 4 rbl.;

1 Н. М. Дьячкова, Топографическое описание..., м. И Т, к. 317.

2 Сеalsamas, к. 330.

3 stijaptsi - ametnik, eriti kohtuasutustes; mõnikord meil advokaadi tähenduses.

revidentsile antud 53 rbl. 60 kop. jne.¹
Yuba sellest arvest üksi võib arvata, kui suur sega-
dus ja millised unitarvitused valitised maksude
määramisel ja sissenõudmisel.

Et rüki oma peamised tulud sai talupoega-
delt, siis püüti selle tuluallika säilitamise eest
hoold kanda, neid „hooldada“. Nälja puhul käs-
ti neil varuda oma kulul viljatarvitarvaid,
organiseerida võitlust tulerahjude vastu ja pa-
randada elanikkonna tervislikku olukorda.

Tegelikult see „hooldus“ muutus ümilleksi, sest
kõik ametnikud pidasid oma peavõltsanduse
üksagi talupoegadelt maksude väljapressimist.
Ametnikud, kes pidid tegelema „hasoovliku hool-
dusega“, olid ise kõige suuremad röövlid.

XIX sajandil algas rügi külas talupoegade va-
randusliku kihistumise protsess sees rahalis-kauba-
liste suhete arenguga. Haruti tegelema käsitööga müü-
gi jaoks ja müüdi osa toodetud viljast. Alates
1801. aastast lubati rügitalupeegadul osta asusta-
mata maid. 1830. aasta seadus lubas jüksamatel ta-
lupeegadul võtta enese juurde tööle laostunud kogu-
konnaliikmeid. 1831. aasta seadus mõnenõra kergen-
das üleminekut kaupmehe ja segaseisusesse.² Need
seadused soodustasid kapitalistlike suhete arengut külas.

1 Н. М. Дрыманов, Труды архивного работника..., том I, с. 331.

2 Салсамас, с. 76; 78; 82.

Üheks suuremas osas oli XIX sajandil riigitalupoegadele nende maade haaramine mõisnike poolt. Tsaarid jagasid ka ise riigi maid. Nii näitas Paul I andis eravaldajate käsutusse maid 600 000 talupojaga. 1804-1836. a. anti 368 inimesele 1 032 524 tiiru riigimaid.¹ Sellise poliitika tulemuseks oli riigitalupoegade maade vähenemine. Revisjoni andmeil, mis rüüdi läbi 1836-1840. a., ulatus riigitalupoegade maa seitsmeteistkümmes kubermangus 3-5, üheksas kubermangus 2-3 ja kuues kubermangus 5-8 tiiruni hinge kohta. Kolmeteistkümmes kubermangus oli tarv maapuudus, hingemaa suurus ulatus seal vaid 1-3 tiiruni hinge kohta. Ainult seitsmes kubermangus neljakümne kolmest oli jaosmaa suurus normidele vastav (8 tiiru).² 56 740 riigitalupojal oli aga vähem kui 1 tiiru maad ja 63 000 hinge oli hoopis ilma maata.³ Rohkem maad oli riigitalupoegadel põhjarajoonides ja Siberis, kus asustus oli hõredam. Sellist tingituna esines riigitalupoegade ümberasumise juhtumeid nendesse rajoonidesse, kuid vähesel määral nad laostusid uues kohas.

Maade vähenemise ja maaosade suurenemine laostasid riigitalupoegi. Nende maaosavõlg kasvas

1 Н. М. Дрыжковский, Труды по истории крестьянства..., том I, л. 87.

2 Салсамас, л. 318.

3 Салсамас, л. 323.

kiiresti. 1823. a. moodustas see 47 miljonit rubla, 1826. a. juba 85 miljonit rubla. Vaatamata sellele, et Nikolai I tühistas marsuvõla, tõusis see 1828. a. jälle 45 miljoni rublale, 1831. a. 51 miljoni rublale ja 1835. a. 68 miljoni rublale.¹

Kohustuste raskus, maade vähenemine ja ametnikkonna omanoli põhjustasid riigitalupoegade sagedasi rahutusi, mis koos katastroofilise marsuvõlaga mõjusid riigikassale ja hirmutasid isevalitsust ning avaldasid „halba mõju“ mõisatalupoegadele.

Riigitalupoegade elu-olustikulised tingimused olid halvad. Puudusid koolid, ei olnud haiglaid, ei mingit kindlustust vanaduse ja haiguste puhul. Kõikjal valitses lohakas, ürskõiksus, levis alkähemassurõtmine. Kui tehti katsed külapoiste õpetamiseks küla- ja vallakirjutajaks, olid selle tulemused aneudootlikud. Näiteks 1834. a. 324 Kurški kubermangu noormeest pidid nelja aasta jooksul õppima vene keelt, matemaatikat, füüsikat, geograafiat, ajalugu, joonistamist ja joonestamist. Nende õpetamiseks ja ülalpidamiseks maksid valdade talupojad 51840 rub. aastas. Suurem osa rahast raisati ametnike poolt ära, poisse toideti ja õpetati halvasti. Lõpuks jäid nad kõik sügelistesse.

¹ H. M. Drujonnikov, *Труженики и их жизнь...*, м. 1917, lk. 99.

Melja aasta pärast asus kirjutajana tööle ainult 8 inimest, so. 2,5% kursuste lõpetajast.¹ Nü oli see mujalgi; õpetati halvasti, võeti raha ja raisati see niisama.

Küla „kultuurikeskuseks“ olid kirik ja körts. Vaimulikud, kes olid materiaalselt vähe kindustatud, võtsid religioossete talituste eest väga suuri summasid ja olid oma autoriteedi kaotanud. Hästi on vene talupoja suhtumist pappidesse iseloomustanud V. Belinski.²

Körtse oli riigikülades palju, 3-5 korda rohkem kui mõisakülades, sest mõisnik ei näinud heameelega oma talupoegade vaesumist purjutamise tõttu, riigikülades ei takistanud viinarentnike tegevust aga keegi. 1836. aastal sulutas iga riigitalupoeg 2-10 rubla viina ostmiseks.³ Valitsevatel sotsiaalsetel suhetel tingituna muutus jaamine suureks pahaks. Inimene püüdis lüüa kasvõi hetkelistki unustust, uputasid mured viinakaasi. Täid nii mehed kui naised ja isegi lapsed karjusid viinaga. Mõnikord püüdsid talupojad ise võidelda selle pake vastu, kuid usulise loosungi abil. Nii eraldusid raskolnikud, kes pidasid kinni karskusest.

Mida enam lagunes fedaal-pärisorjuslik

1 H. M. Dpuzmurov, Тацгарембенное крестьянство... , том I, л. 364.
2 V. Belinski, Кiri Gogolile, Valitud artiklid, I Tallinn 1948, л. 371.
3 H. M. Dpuzmurov, Тацгарембенное крестьянство... , том I, л. 370.

kord, seda enam vaesus ja maatustus talupoegade mass, kasvavad nende kohustused ja halvarenevad elu-olustikulised tingimused. Need nähtused aga omavahel töid kaasa töönduse eraldumise põlluharimisest, kaubatootmise arengu ja sotsiaalse kihistumise. See on vastandlike tendentside võitlus, mis algas juba XVIII sajandil ja teravdas klassivõitlust.

Kui mõisatalupojad nägid oma otsust vaenlast mõisnikus ja võitlesid tema vastu, siis riigitalupojad pidasid oma raskest olukorrast süüdlaseks ametnikke, kes neid röövisid, ja võitlesid nende vastu. Nendes kohtades, kus mõisnikud rentisid riigimaid, oli talupoegade otseseks vaenlaseks rentnik-mõisnik, kes neid röövis. Rendimõisates oli riigitalupoegade olukord eriti halb, sest iga rentnik püüdis võimalikult lühikesel ajaga võimalikult rohkem tulu saada. Rendimõisateid oli väga palju läänepoolsetes kubermangudes ja seal kasutati ka riigitalupoegade teotööd. Nende riigitalupoegade olukord sarnanes mõisatalupoegade olukorrale.

Tingituna sellest, et valdavam osa riigitalupoegi ei olnud mõisnike, vaid ametnikkonna võimu all, on nende rahutused oma ajendilt ja iseloomult veidi erinevad mõisatalupoegade omadest, eesmärk on aga sama.

1. Riigitalupoegade rahutused 1830-ndail aastail.

Riigitalupoegade olusord halvenes fodaal-päris-
õigusliku korra kriisi ajal. Tehnika oli mahajäänud, saa-
gid väikesed. Kõikjal valitses äärmine vaesus. Sellest tin-
gituna muutus iga juhulik õnnetus kohutuks. Talu-
poegade viletsust suurendasid koolera 1830-1831. aas-
tal, ikaldus 1832-1833 ja 1834 aastail, loomatau-
did jne. Koos vaesumisega muutus küla ka kurji-
maks ja sõnakuulmatumaks.

Kaheteistkümneme aasta jooksul, 1810-1830, toimis
12 suuremat riigitalupoegade väljaastumist, sellele
järgnenud kuue aasta jooksul aga juba 19 massi-
list väljaastumist.¹ Lää ei ole juurde lisatud talu-
poegade väiksemaid rahutusi oma õiguste kaitseks.

Väljaastumise ajendiks oli sageli kohustuste
suurendamine, ametnike omanoli ja altkäemak-
su võtmise, talupoegade õiguste rikkumine. Tõu-
me siin ühe tüüpilise näite talupoegade välja-
astumisest oma õiguste kaitseks.

1797. aastast alates kasutasid Permi kuberman-
gu Ognevski ja Bogorjadski valla talupojad kahte
suurt järve, kus oli palju kalu. 1798. aasta jooksul

¹ H. M. Дреймушкин, Труды архивной комиссии..., том I,
л. 208.

olid need järved talupoegade käes. Kuid 1824. a. andis Jekaterinburgi mäetehaste kontor need järved äkki ebaseaduslikult rendile kellelegi Tširkovile 295 rubla eest aastas. Tširkov teostas järves rööpüüki ja vedas aasta läbi kalu Jekaterinburgi tulle. Järvi ähvardas oht kaladest hoopis tüh- jaks jääda. Talupoegade rahustele ei vastanud kroonupalat ega semstropolitsei. Mõlemad asutused olid arvatavasti atkämatsuga ära ostetud.

Lõpus, 1830. aastal otsustasid talupojad jätka takistada Tširkovi ebaseaduslikku tegevust. Kui 13. det. ilmused valda kroonupalati ametnikud, ei allunud talupojad nendele, lässid järve äärde, võtsid Tširkovi palgalistelt kaunitelt võigud ja naised need vallavalitsuse juurde. Ka kubermeri poolt saadetud ametnik ei suutnud talupoegi rahustada. Lõppude- lõpus otsustasid Rahendusministerium ja kuber- manguralitsus asja talupoegade kasuks, sest nen- de õigus oli lüga ilmne. Osa talupoegi anti sellejäreast kohtu alla, sest nad olid julge- nud „mässama“ harata. Valitsuse arvates ei toh- tinud talupojad kunagi millegi üle kaevata, ükskõik, milline nende olukord oli. Entud ju- hul loiti talupoegade võitlust kogukonna käsutu- ses oberate verogude eest „mässuks“ mille eest karistati.

1 Ж. М. Дрыжкович, Труды архивной комиссии... том I, л. 209.

Eriti tugev talurahvahüümise laine puhkes 1830-ndail aastail siis, kui levis koolera. Koolera ja sellega kaasnenud ranged karantiinimeetodid halvendasid järsult talupoegade olukorda ja äratasid stiihilise revolutsioonilise energia, mis kogu aeg peitus talupoegade.

Koolerast ajendatud rahutusi tuntakse vanemas ajaloolises kirjanduses „kooleramässude“ nime all. Täpsemalt ei ole see nimetus õige. Talupojad ei „mässanud“ koolera vastu. Koolera ei olnud ka nende liikumise põhjuseks, vaid ainult ajendiks. Rahutuste põhjuseks oli klassivõitlus, mis oli XIX sajandi teisel veerandil saavutanud sellise astme, et piisas väikesestki ajendist massilise protesti esilekutsumiseks. Koolera saigi selleks ajendiks, mis kutsus esile rahutusi, sest ta halvendas järsult olukorda (suri palju tööjõulisi inimesi, karantiini tõttu ei olnud võimalik tööd otsida jne.).

Koolera puhkes 1830. aastal elava kaubatee ääres Alam- ja Kesk-Volgamaal. Aasta jooksul haaras epidemiaid palju linnu ja külasid, jõudis Moskva ja Peterburini. Kõikjal tõi ta kaasa häda ja viletsust. 1830. aasta suvel algas Sevastopolis sõjaväe ülestõus. Rahutusi puhkes paljudes linnades ja küdades. 1831. aastal toimus rahva

vastuhakk Peterburis, kohutades isevalitsesjat.

1831. aastal oli mittetäielikel andmeil kooleraepi-
deemiast haaratud juba 466 000 inimest, 42% nendest
suid.¹ Kõige suuremaid ohvreid nõudis koo-
lera lihtsahva hulgest, sest nende korterid olid
halvad, toit vilets ja organism nõrgestatud, arsti-
abi aga kättesaamatu.

Et riigitalu-porgade viletsuse otseseks põhjusta-
jaks ja ekspluaterijaks oli ahne kroonuametnik,
siis peeti teda ka koolera ja sellega kaamera
käda tekitajaks. Valitsus püüdis koolera levikut
pidurdada mitte arstiabi andmisega, vaid ran-
gete karantiinibiinõudega. Liiklus oli takistatud,
naratatud piirkonnad piirati sõjavägede
poolt sisse. Püüti sunniviisil arendada ka
profülaktilisi abinõusid. Haiged ja nakkuskaktla-
sed paigutati haiglaisse või selles eraldatud
ruumidesse. Arste oli vähe ja ravimid puudusid,
sellepärast tarvitusele võetud abinõud ei pidur-
danud koolera levikut.

Keskustest saadud eskirjad said kohaliku
ametnikkonna käes kõige suurema kuritarvituse
aluseks. Politsei pressis elanikelt välja altkäemas-
se, lubades vastasel korral keelata liiklemise
ja kaubandusliku tegevuse. Seda tehti isegi nendes

¹ Dr. U. Nunnob, Ореку ученому крестнаучному глумению...,
lk. 27.

rajoonides, kus epidemia ei levinud. Ohtlikes rajoonides aga võis altkäemassu massnud inimene liikuda sageli täiesti vabalt.

Pshameelt tekitas ka hindade tõus, mis käis kaasa pidurdatud liiklusega. Postijaamad lõpetasid töö. Nälgivad talupojad ei saanud väljaspool oma majapidamist tööd otsida. Nendega, kes haigestusid, käituti metsikult. Haiglasse pandi vahel terveidki inimesi, kes haigete hulgas muidugi nakatusid. Kõik need poliitsiilis-pärisorjuskilised meetodid ja koolera ise kutsusid talupojades esile reaktsiooni. Paljude aastate jaoks kogunenud rahulolematuse purskus välja. Levisid kuuldused, et talupoegade häädades on süüdi ametnikud, sest nad mürgitavad kaalusid ja soovivad lihtsate inimeste surma, et siis varastada arstiteadus ja toiduks eraldatud rahummasid.

Suuremad koolerast ajendatud riigitalupoegade rahutused puhkesid 1830. aastal 13. novembril Tambovi lähedal Nikolssis. Rahulolematuse ja usaldamatus kroonuametnike, sealhulgas ka arstide vastu pääses välja avaliku vastupanuna. Lühikesel haiglas surid mõned koolerahaiged, hakkasid talupojad ja linna lihttrahvas rääkima, et inimesi tapavad arstid ja ametnikud. Nad keetvat inimesi tulises vees, laevavad vere välja ja

mürgitavad arseniga. Vihastunud rahvahulk tormas Nikolski haiglasse ja aheldas arsti koos abilisega.¹ Kuberner lasis arreteerida 7 inimest, kuid rahutused jätkusid. Rahvas rüüstas ka Tambovi haigla, kus suri keegi koolerahaigelangetöbine. Pataljon sõjaväge suutis elanikke täakide abil vaevalt tagasi tõijuda. Alles siis, kui ümberkaudsetest linnadest toodi kohale suuremad sõjaväeosad ja saabus siseminister Zarevski ise, suudeti rahutused lõpetada. Karistuseks ja teiste hirmutamiseks peksti 12 inimest vitstega läbi ja pärast seda anti soldatiks või saadeti asumisele.²

Järgmisel, 1831. aastal toimusid massilised riigitalupoegade rahutused Peterburi kubermangus Inri ääres. Kui külavanematele anti talupoegadele jagamiseks kloorlupja, et sellega pesta nägu, kaela ja käsi, otsustati Zurovõtšina külas seda kahtlast vahendit enne proovida. Kloorlubi segati piimaga ja anti kassile ja viimane muidugi heitis hinge. See näis olevat tõendiks, et arstid ja ametnikud tõesti mürgitavad inimesi, mingit koolerat ei ole. Mürgitamisest kahtlustati kahte okvitseri - Rockstuhli ja Guštšinit, kes

¹ Д. У. Румков, Ореку уморуу кресмьорнкого гхуссе-недр... lk. 29.

² Н. М. Дрыжонкин, Точьягартенное кресмьорне... , монт lk. 218.

tegelesid Iuri kanalil veetaseme mõõtmisega. 28 juunil väsis erutatud rahvakule Rockstuh-
lil kui kahtlusalusel välismaalasel lahkuda
külast. Hiljem persti kanalil töötavaid all-
ohvitseri, kes hirmust actuna tunnistasid, et
veed oleval töesti mürgitatud. Varem põgl-
renud ohvitserid sattusid Pulnitsi laadale ja
laadarahvas peesis nemadki läbi. Vihane rah-
vakule taktis minna ka Novolaadogasse ar-
veid õiendama, kuid nad peatati. Kohalitsoo-
dud sõjaväeosade toetusel alustas Peterburi
kuberner „süüdlaste“ kohtulikku jälitust. 25 in-
imest persti kohe ritstega läbi, teiste kohta lan-
getati sõjakohtu poolt kiskalagne barbaarne ot-
sus: 2 meest üles puua, ühel käed maha raüda,
3 meest rattale tõmmata, 8 meest ajada läbi
kadalipu ja saata sennitööle. Hiljem seda
skandaalset otsust pehmendati: 14 inimest ae-
ti läbi kadalipu ja anti nerrutiks või saade-
ti asumisele.¹

Kastamata valitsuse metsikustele ja talupo-
gade karistamisele, ei suudetud neid uskuma
panna, et ametnikkond milleski süüdi ei ole. Rah-
vas suhtus karmusesse lihtsalt kui jälgede segami-
se vahendisse ja veendumus, et härrased on rahva

¹ H. M. Dpysmukun, Tozsqapcmekrove kpecmõrue... moõ 1,
lk. 220.

raenlased ja rõhujad, süvenes. Ja nende arvamus oli täiesti õige.

Riigitalupoegade rahutused jätkusid kogu 1831. aasta jaosul Peterburi, Tveri, Novgorodi jt. kubermangudes ning levisid ka tatarlaste- ja sarmasjate hulgas. Väimased keeldusid eraldamast ruume haigete jaoks, valmistamast kuumi vanne jne. Kaardiväepolkovnik Molostrov, kes seal rahutusi maha surus, pidi tunnistama, et rahva pahameele üheks põhjuseks on „liiga agar ettekujutatud abinõude täitmine“ ametnike poolt.¹

„Kooleramässud“ näitavad talupoegade liikumise nõrku külgi: nende stiihilisust, segast ettekujutust eesmärkidest, mitteamisamist oma riikluse tõelistest põhjustest. Selgesti ilmneb ka talupoegade mahajäämus ja harimatus, mis oli põhjustatud valitsevast sotsiaalsest korrast. Ei ole midagi imestada, et talupoeg kloorleppja mürgiks pides. Samal ajal on rahva umbuse loomulik. Ametnikud röövisid talupoegi alati, varastasid koolera ajal neidki vähesed summasid, mis eraldati arstiabiiks. Mida rohkem surusid, seda rohkem võimalusi röövimises. Sellepärast talupojad pidasidki kõige halvra põhjustajaks ametnikke, kes neid alati olid eksploatinud.

¹ H. M. Дрёмовуи Тоугарембенноу кречморне..., моч I, lk. 220.

Rügitalupeojad võitlesid aktiivselt oma kohustuste suurendamise vastu. Nende viadusest annab näite talupoegade võitlus Arhangelski kubermangus Tšemskis.

Valitsus soovis talupoegade jõudlusega ehitada läbi taiga uue tee elteenist Pinegani, 33 kilomeetrit teetrassi tuli puhastada metsast ja võsast, varuda sillutist, ehitada sillad. Tšemski vald, kus elanikkond koosnes suurelt osalt komidest, asus teehitusest üle 1000 kilomeetri eemal ja oli sellepärast erialgu kohustustest vabastatud. Kuid 1833. aastal eraldas administratsioon ižemskilastele teosa, mille pikkus oli 12 versta. Talupoegadele lubati teehitusele palgata töölisi, kuid selle eest oleks tulnud makssta 49 rubla hingelt. Sellist summat ei jäetud makssta ja talupojad teatasid, et nad keelduvad uut kohustust täitmast, sest see käib nendel üle jõu. Samal aastal oli rajooni talanud isaldus ja majanduslik olukord järsult halvenenud. Sellepärast ižemskilased koostasid palverüüja ja palusid end lisakohustusest vabastada. Kaks valitud saadikut läksid palverüüja Peterburi kütma.

Sel ajal kui talupojad ootasid oma palverüüja tagajärgi, arretereis ispravnik Popov talupoegi. Elanikud ei alistunud. Nende juhiks

oli keegi Dmitri Balin, kes oli varem olnud vallakirjutaja

Õzemsilasi pahendas veel asjale, et valituse korraldusel hakati mõõtma naabruses elavate neenetsite maid ja keelati neile viiramiia. Viiramiiugilt olid rogu aeg teerinud jõudvad õzemsilased. Elanikud ei abistanud maamõõtjaid ega lasknud arreteerida oma justti Balinit. Maamõõtjad olid pahameele tekitanud oma ahnusega. Nad pressisid avalikult välja altkäemassu, lubades vastasel korral mõõta väiksemad maad või anda talupoegadele kasutamiskõlbmatuid maatiike.

Ametnikkonna ja maamõõtjate ahnus ja kuritarvitused sundisid elanikke pöörduma kesköime poole, et kaitsut otsida. Uurimine näitas, et kaebused vastavad tõele. Sellelgi põhjal saatis kubermanguvalitsus väed õzemsilaste juurde, et neid alistada. Irvalüüdide komando aga kihutati minema. Kuue aasta jooksul ei suudetud elanikke alistada. Asi lahendati alles pärast riigitalupoegade reformi.¹

Maamõõtjate kuritarvitused olid leninud kõigjal, seda pidi tunnustama ka III osakond.²

Kuigi valitsejad ringkonnad mõnirord ei saa-

¹ Н. М. Дрымышев, Труды архивной комиссии..., том I, л. 211.

² Специальные комиссии 1827-1869, л. 13.

nud ütada, et talupoegadele on õigus, ei jäetud neid kunagi karistamata. Talupoegi pesiti viitsteega, asti läbi kadalipu, anti neerutikes või saadeti sunnitööle.

Administratsiooni omavoli ja kiskendava ülesõhku näitaks on Eesti Vormsi saarel toimunud talurahvarahutus. Saarel oli kaks riigitalupoegade mülä, kus elanikkonna moodustasid rootsi talupojad. Mõlemad külad oli rentinud mõisnik Stackelberg ja püüdis 1500 hingest pigistada võimalikult suuremaid kasumeid.

Juba eespool oli mainitud, et riigitalupoegade elu rendimõisates sarnanes mõisatalupoegade olukorrale. Nende kohustusi suurendati pidevalt ja talupojad ei suutnud täita kasvavat teadlikkust. Mõisnik pidurdas riigitalupoegade suhtelist liikumisvabadust ega jätnud neile aega käsitööga tegelemiseks. Juba alates 1816. aastast esitasid talupojad kaebusi, nõudes teorohustuse reguleerimist ja kitsenduste kaotamist. Senat tunnistas nende kaebused õigeks, kuid lõpliku otsust ei teinud.

1824. aastal teatasid talupojad, et nad soovivad saarelt ümber asuda Eesti mandrialale. Hukermanguvalitsus ei taotanud nii massilist ümberasumist. Mõisnik tahtis seda olukorda ära kasutada ja nõudis, et asugi talupojad ära ümber,

vastasel juhul peavad nad ilma mingit järeleandmist ootamata oma kohustused täitma. Kõpuks otsustas administratsiooni ümber asustada ainult kõige julgemad ja ettevõtlikumad (see pidi olema midagi pagenduse taolist), teiste kohta aga arvati, et kiilap Stackelberg nad taltsaks teeb. Talupojad ei võtnud sellist ümberasumise ettepanekut aga vastu. Siis taheti nad anda kohtu alla, kuid talupojad esitasid uue kaebuse. Asi läks riikaugele, et Stackelberg pidi loobuma rentimisest ja kiilad läksid administratsiooni kätte, kes töötas välja uued talupoegade kohustused. Neid kohustusi ei julgetud aga trükkida ega ametlikult esitada, sest siis võisid teisedki talupojad saada teada mõningatelt kättevõidetud järeleandmistest. Kinnitamata ja trükkimata kohustusi elanikud ei julgenud vastu võtta ja asi venis.

1836. aastal tuli saarele kuberner koos 200 madrusega ja talupojad esitasid talle uue palve, et neid lubataks kõiki ümber asuda. Kuid kuberner ei asunud palve täitmisele, vaid käsis sealsamas esimesed kättesattuvad isikud kiinni püüda ja läbi peesta. Stackelberg tuli tagasi ja kõik jäi vananiisi. Elanike uus palve, et neil lubataks ümber asuda, läikati tagasi.¹

¹ H. M. Дрымонук, Топографическое описание... том I, л. 217., ст. ка Спеченского губернии 1827-1869, л. 20.

Administratsioon toitas alati mõisnikke. Ka antud juhul toimis ta ebaõigesti. Rootsi talupoegadele oli küll kohustus teha rendimõisas tegu, kuid vana tava järgi omasid nad õigust asuda soovi korral ümber uude kohta. Kui meeleheitelised talupojad tahtsid seda õigust kasutada, peeti nad läbi.

1830-ndate aastate kõige aktiivsemad ja massilisemad riigitalupoegade rahutused toimusid soses nn. Simbirski rahutusega. 1835. aasta 25. jaanuari uraasi kohaselt taheti osa riigitalupoegi muuta uudellitalupoegadeks ja vastupidi, et koondada nad kompaktsemaks massiks ja vähendada uudell- ja riigimaade villustatust.

Riigitalupoegade ülevõtmisega uudellitalupoegadeks¹ tegelesid sandarmipolkovnik Flügel, kuberner Žirkerits ja sandarmialampolkovnik Stogor ning kohaliku uudellkontori valitseja Bestuzjev.²

Talupojad said vasti aia, et nende olusord uudellivalitsuse all halvenes. Nendel kästi sisse seada kogukondlikud künnimaad ja varuda magasinilja, anti välja tüütavaid leskirju. Udellivalitsuse ametnikud ei jäänud ahnuses ja kuritegevuses maha Kroonupalati ametnikest. Kui Stogor küsis uudellile antud talupoega-

¹ Udellitalupojad - eilise pärisõrste talupoegade kategooria, kuulusid imperaatori perekonnale. Nende üle valitses uudellidepartemang. Kandisid riiklikke ja kogukondlikke kohustusi ja massid abisid. Udellitalupoegi oli umbes 1 milj.

² Крестовничков глумерие 1824-1869, lk. 19,

vt. ka H. M. Dpymunue, Точгачемберские крестовничков..., мош I, lk. 221.

delt, et kas nendel on nüüd kergem, vastasid nad
ürooniliselt, et meidugi, palju kergem. Varem säitis
ametrik, sul tuli sinni püüda rasvane lammas
ja tirida see talle nii et pea märg; udelli all
aga on hea: tulevad härrased udellivalitsusest, võtad
vitsarao ja ajad nensule kõik pudulokused oma õuselt,
pole vaja tirimist ega midagi, hea ja kerge.

Riigitalupoegade rahutused, mille ajendas sai
hirm rattuda udelli alla, algasid juba 1834. aastal.
Suuremad rahutused toimusid Simbirski ja
Saraatovi kubermangudes ning Ees-Uraalis. Simbirski
ja Saraatovi kubermangu talupoegade rahutuste
kulminatsioon langeb aastaisse 1836-1837,
Ees-Uraalis toimunud rahutused toimusid varem,
1834-1835. aastail. Rahutused olid passiivsemad
Volga ääres ja aktiivsemad Ees-Uraalis,
sellepärast alustamegi Volga ääres toimunud
sündmuste vaatlemisest.

Simbirski ja Saraatovi kubermangus toimusid
riigitalupoegade rahutused kahes etapis:

- 1) Simbirski kubermangus 1836. aastal, kus peajäu moodustasid tatari laismaanid;
- 2) Saraatovi kubermangus 1836-1837. aastal.

Mõlemal etapil oli liikumine väga viis ja ulatuslik, alles suurte sõjaväeosade abil õnnestus taasivalitsusel talupojad rahustada.

Erioline koost Limbirsui kubermangu talupoegade hulgas oli tatari lasmaanidel.¹ Nad ei kuulunud uduelli alla andmisele, aga et kubermangu talupoegade valitsemist ühtlustada, hakkas ka neid valitsema uduellikontor, kes segas end tüütavalt lasmaanide ellu. Lasmaane sunniti võrdselt uduellitalupoegadega varuma roquondlikse väljatagavarasid, karima ühis-kondlikku maad jne. Uduellikontor kavatses välvõimuga liivideerida ka tatarlaste hulgas tavaliise mitmenaisepidamise ja nende usu.² Mitmenaisepidamise kaotamine ei oles muidugi olnud kahjulik, vaid väga progressiivne nähtus, kuid seda ei oles pidanud tegema politseiiliste abinõudega, vägivalla teel, mis tõi ainult kahju.

Lasmaamid vastasid kitsendustele rahutustega, mis algasid 1836. aastal. Rahutuste keskuses sai Buinski vallas asuv Bezdna küla. Eritatud lasmaanid roquonesid seal ja arutsid uduellivalitsuse kavatsusi nende ristiusku pööramisest, maade arvanõtmisest jne. Tatarlaste ei hakanud kindma roquonna ühismaad ega varuma väljatagavarasid. Pelvastatud pistodadega, sõitsid nad ratsa mööda asulaid, arreteerisid uduelliametnikke ja panid nad kinni.

¹ Lasmaamid - riigile kuuluvad metra ülistootajad laevaehituse jaoks idarublemangudes (alates Peter I).

² Д. У. Рунков, Орекну неморум крестовничоро глумения..., lk. 46.

Nähes, et olusord muutub administratsiooni-
ohtlikeks, hakkas Stogor kavaldama, meelitas jäu-
kamaid ja ähvardas vaesemaid. Veel suurema
mõju saavutamiseks kuulutas ta end laismaani-
de ainuuses valitsjaks ja võttis vastu nende saa-
dikuid, seljas uhke punane kalatt. Kohalikalad-
ministratsioon ei olnud Stogoriga rahul ja Pe-
terburist saadeti rahutusi maha suruma
vürst Lobanov-Rostovski, kes sai piiramatud
õigused.¹

Laismaanide katse kaitsta oma õigusi lõppes
õnnetult. Uduvalitsus segas end uuesti nende
ellu. 25 julgemat meest anti neerutiks või saa-
deti Siberisse. Kuberner sai kõrgematelt võimudelt
noomituse aeglase tegevuse pärast. Kartis uusi
ohtlikke rahutusi, lõpetati siiski katsed keelata
mitmenaisepidamist.²

Rahutused siiski ei lõppenud. Kuuldused, et
valitsus neil saratses osa riigitalupoegi uudellile
üle anda, levisid. Iga väiksemgi kahtlus võis esile
kutsuda talupoegade vastupanu. Uued rahutused
puhkesidki samal, 1836. aastal Tarsatani kubermangus,
mis moodustavad Volga-äärste rahutuste teise
etapi (selles nn. Simbirski rahutusega).

¹ К. У. Лунков, Очерки истории крестьянского движения... , к. 46.

² К. М. Дригунин, Государственное крестьянство... , том I, к. 222.

Rahutuste ajendiks said talupoegade kohustuste arvestamises kehtestatud erilised tabelid. Talupojad nägid neis dokumente, mis täendasid nende ülevõtmist udelele.

Rahutused algasid Tšalkino vallas. 1836. aastal otsis sealne talupojad end tabelist vabaks suure alträämassuga. 1837. a. jostas valla valitsus tabelid süüsi prede peale laiali. Talupoegade saadikud läksid tsarskoni ja palusid kuberneril, et see neid vabastaks tabelist ega annaks riigitalupoegi udelele alla. Kui kuberner keeldus, saadeti saadikud tsarri juurde Peterburi.¹ Siis arreteeriti 11 aktiivsemat meest ja algas jälitus. Ülemulamisele kutsutud talupojad keeldusid andmeid andmast ja kogusid raha ning saatsid selle arreteeritutele, et neid toetada.

Tšalkino valla talupoegade vastupanu murti alles sõjavägede abil. Kohtumõistmises organiseeriti sõjakoos ja see otsustas: 11 talupoega ajada läbi kadalipu ja saata sunnitööle, 779 inimest aga kaunistada vitstiga ja saata Siberisse asumisele. Otsus oli metsik ja karistusaluste hull liiga suure, see olis tekitanud ärevust elanikkonna hulgas. Sellepärast Nikolai I nõusolekul, arvestades talu-

¹ Г. У. Мураб, Очерки истории крестьянского движения...
lk. 47.

poegade „kergeusklikaust“, anti kolmeteistkümmele mehele 250-1000 krooni ja saadeti sunnitööle või asumisele, 790 inimest pidid maksma rahatrakvi.¹

Kui rahutusi Simbirski kubermangus põhjustas kohustuste suurendamine ja uudellivalitsuse vahelise-
gamine tataarlaste igapäevasesse ellu ja nende kom-
metesse, siis Saratovi kubermangus erutas talu-
poegi kartus sattuda veel halvematesse tingi-
mustesse, kui nad olid - uudeli alla. Mõlemal
juhul võitlesid talupojad eksploateerimise tu-
gendamise ja õiguste kärpimise vastu.

Veelgi massilisemad ja aktiivsemad olid
rügitalu poegade rahutused 1834-1835. aastal Ees-
Uraalis Permi ja Orenburgi kubermangus. Sealsed
rahutused võib jägada nende iseloomu ja aktiiv-
suse järgi kolme gruppi:

1. etapp: rahutused 1834. aastal, talupojad püü-
dusid peamiselt kaitsuga ja legaalseste võitlusvii-
sidega, toimusid väiksemad konfliktid admi-
nistratsiooniga;
2. etapp: 1835. aasta kevad, talupoegade tegevus
aktiivsem, Brodõs toimus relvastatud võitlus
sõjaväeasadega;
3. etapp: 1835. aasta suvi, talupojad valmistusid
avalikuks sõjaks, selle mahasurumise.

¹ R. U. Lunin, Очерки истории крестьянского движения...
lk. 47.

Rahutuste artüüsus on seletatar mõningate Ees-
uraali kubermangude erinevustega. Sinna oli
asunud talupoegi sisekubermangudest, metsades
rajasid end jooksikud ja vanausulised. Rajoon
oli kaugel keskadministratsiooni bürooraatiast.
Uraalides tegeldi tööstusega ja arenes kauban-
dus. 1830. aastal oli Permi kubermangus üksi
109 kaubarüla, kus peeti 55 laata aastas. ¹ Kaubalis-
-rahaliste suhete arenemine soodustas vanade
patriarhaalsete suhete ja vanade elarvamuste
lagunemist. Samal ajal säilis elanikkonnal side
kasaklusega ja mäetöölisega. Rahutuste puhkemise
võimalused olid seal suuremad kui kusiil-
mujal. Rahvas ei olnud unustanud mälestusi
Pugatšovi päevist.

Ametnikel oli raske ekspluatuurida elanikke,
kes elasid tihedates metsades või avarates step-
pides maride, tatarlaste ja baskiiride külades.
Sel viisil aga ametnikud võrd seal kanda kinnita-
sid, eemal reservõimust, siis kasvatas nende saagi-
ja võimeakhus, algas elanikkonna röövimine.
Pärisorjuskulle röövimisele lisandus veel koloniaal-
ne röövimine. Mitteneelased ei osanud vene keelt
ja olid ametnikkonna ees jätetud. Kuid mida enam
tuli juurde põgenenud jälgeid talupoegi, seda

¹ Д. У. Мухомов, Ореку немощи крестовничоро глущенки...
lk. 48.

teravamass ja leppimatumass muutused nende suhted kohaliku bürokratiaga. Tga kõrvalekallemine tavalise elu rööbastest võis saada massilise protestiliikumise aluseks.

Esimeses ärevusttekitanud teatrus oli kuulendus, et riigitalupojad antakse üle udelile. See kuulendus levis soses kroonivalduste statistiliste loendite koostamisega. Talupoegade saadimud olid isehakanud nurgadnohkaatidelt Permisse teada saanud, et riigitalupojgi tõesti antakse udelile.

Väga suurt ärevust tekitas kubermanguvalitsuse uus pitsat kannu kujutusega ja 1834. aastast alates rahalise määramise määradele ja tatarlastele. Need kann asjaolu näisid kinnitavat talupoegade kartusi. Haruti väärina, et riigitalupojad ongi juba müüdnud udelile ja sellepärast peavad maksma raha mõisnik Medvedjevile. Sellest selgub, et talupojad ei teenud vahet udelile ja mõisatalupoegade mõistete vahel. Tegelikult seal suuri erinevusi ei olnudki, sest udelitalupoja mõisnikkus oli taas. Nii arvatigi, et need on antud udelile mõisnik Medvedjevile.

Oma oletustes löid talupojad kõige hirmsamaie pilli tulevikuks. Käigiti, et Medvedjev nõuab igalt hingelt 50 rubla ja lisaks sellele veel hulga naturaalkohustusi. Kui talupojadest lästi ha-

kata magasiniija jaoks aitu ehitama, siis arvati, et seeigi on üks paljusid naturaalkohustustest. Ühiskondliku künnimaa harimine, vilja varumine, metsa raiumine ja aitude ehitamine olid kõik need kohustused ja talupojad ei tahtnud neid täitma harata. Massude paremaks sissenõudmiseks võeti tarvitusele erilised vihid ja tabelid ning kübades kästi valida vanemad ja nende abid.

Ärahirmutatud talupojad klatoustist saatsid saadikuid Peterburi, et paluda end vabastada uudele alale ja täitmataist isandaist. Mõli korda järjest keelduti vanemate valimisest. Kui 14. oktoobril sõitsid valda strjaptsi ja ispraarnia, siis rahvas jesis esimese läbi ja sõimas vaimlikku.¹ Algas rahutuste esimene etapp.

Samalaadsed sündmused toimusid Tšernogorski ja Krasnoufimski maakonna valdades. Alles pärast sõjavägede kohaltoomist ja talupoegade permist sunniti 1835. aasta alguseks saadutada näiline rahu.

Talupojad aga ostasid oma saadikute tagasitulekut. Kõpuks saabus Borodski valla saadikute kiri teatiga, et palveriri on traute üle antud.² Kevadel hakkasid saadikud tagasi jõudma.

1 R. U. Munnob, Opreu nemopuu kreembruckoro glusne-
nuh... lk. 49.

2 H. M. Dpizmišnik, Tacygapembensore kreembrue... , mol. I,
lk. 228.

Nende seltused olid väga segased. Saadikud teatasid, et juba neli aastat tagasi on riigitalupojad antud udule oledredjevile, kuid trasi si ole selliga rahul ja tuleb talupoegi vabastama ning ametnikel saustama.

Algas liikumise teine etapp. Talupoegade juhtides olid Savva Tikhonov, Aksen Popov ja Semjen Prihõtkov. ¹ Brodovi vallas vangistasid ja peksid talupojad strjaptsi Potapovit. Brodõ küla muutus ülestõusnute kokutulekohaks. Maamõõtjad aeti vallast minema, teedele pandi piketid, tulistati õhku enese julgestamiseks ja teiste hirmutamiseks.

Šernojarski vallas sai liikumise keskuses Šursinevi küla, kuhu saabus hulgaliselt relvastatud talupoegi. Vätseruberner pidli ise ilmuma Šursinevi, kuid talupojad peatasid ta ja süüdistasid teda selles, et ta on talupojad udulele müünuud.

Rahutustega liitus ka Kõlasovi vald. Seal sed talupojad liitusid brodovilastega. 1835. aastal oli Brodovi vallas päris sõjaleer, sinna oli koondunud 4-5 tuhat riigitalupoega, nende hulgas 150 ratsaniku. ²

17 kilomeetrit Brodõst, Baikinos, olid ametni-

¹ H. H. Dpymunuk, Tocygapembekhoe kpecmapue... , mon I,

² Sealsamas, lk. 231.

lk. 230.

kuud viiekümne soldati kaitse all. Talupojad Bro-
dost ja soldatid Baikinosst tegid vastastikusi
väljatunge. Baikinosse oli oodata abiväge - 300 sol-
datit ja 100 rasakat. 9. juunil talupojad rün-
dasid Baikinosst väljunud soldateid, kuid
need said põgenema. Ametnikud löid kaitva ja
põgenesid Unguri.

12. juunil toimus sõjaväeosa ja talupo-
gade vahel lahing. Mõlemal pool oli surmuid
ja haavatuid. Sõjaväeosa komandör Tršavski sai
peast haavata. Samas lahingus sai surma talu-
poegade juht Fjodor Luhansov. Juhi tapmine
peatas talupoegade rünnaku ja nad alustasid
läbirääkimisi. See viivitus päästiski väed liiva-
saamisest. Talupojad nõudsid ametnike väl-
jaandmist (need olid juba põgenenud).

Kui Baikinosse ligines uus, 60-ne meheline
sõjaväeosa, lasid talupojad nendel ühine-
da Baikinos paikneva salgaga. See oli teine
järe viiga, mille talupojad tegid. Kui saa-
hus need 300 soldatit, olid talupojad juba
rõimatud neid peatama. Pärast soldatite rün-
nakut pidid nad alistuma. Lahingus tapeti
viis ja haavati raskest kolmsümmend
viis riigitalupoega. Soldateid sai surma 9. Ken-
delt oli lahingus võetud 30 piissi ja 4 püki.¹

¹ K. M. Dnykuzin, Tšugajembenskoje krecmõrue...,
mõtt I, lk. 233.

ümberkaudsete külade elanikkond, kes end algsel peitmis metsades, pidi lõpuks ähvarduste mõjul lahedale tulema ja kahetsust avaldama. Huuldused verisest lahingust Baikinos levisid külasti.

Tatarlased kartsid julmi arveteõiendusi ja vägivaldset ristiusustamist. Vanausulised rääkisid ilmunud antikristusest, keda sümboliseeris karu kujutus pitsatil. Hirm sattuda uddli alla, st. hirm jääda ilma senisest suhtelisest vabadusest segunes hirmuga suunte kohustuste ja ümberistimise es.

Kui bašküride aladel karati ehitama viljahoidlaid, mille põhiplaan meenutas risti, siis seegi andis alust ümberistimise kartusteks. Arvati, et ehitused ei olegi aidad, vaid ristiusu kirikud, mida baškürid endale peavad ehitama.

Algas talupoegade rahutuste kolmas etapp. Talupojad keeldusid metsa raiemisest ja aitade ehitamisest. Nad nõudsid näha kirja, mille alusel nad on müüdnud Medvedjevile, ning selles süüdi olevate ametnike karistamist. Kui talupoegade nõudmisi ei rahuldatud, karati relvastuma, et ülemuste vastu välja astuda. Olukord küllades oli äärmiselt vihakaetud mehed pussid kirjutajaid. Baškürid ei sajanudri seda, et valmistuvad sõjaks.

Rahutused haarasid kolm maakonda Permi kubermangust ja viis maakonda Orenburgi kubermangust.¹ Relvi hangiti uraali tööliste abil. Uraalides vajasid end ka põgenikud Brodovi vallast. Kohalikud sõjaväed olid valitsusele mitte-ustarad. Olukord muutus väga kriitiliseks ja meenutas 1773-1775. aastate päevi. Oli kart, et ülestõusu puhkedes kandub see ka uraali töölistele. Samal ajal olid rahutused kasahhide hulgas.

Talupoegade rahustamisega hakkasid tegelema sõjaminister Tšernõšov, Orenburgi kindralkuberner Perovski ja sandoimikindral Aprassin.² Rahutustesse rajoonidesse saadeti sõjavägesid ja riigutati üleskutseid, manitsedes mitte võitlema „vendi vennade vastu“. Perovski aga suutis lõhestada baskiiride irregulaarsed väed, ässitades just vendi vendade vastu. Kõrgekõrge saavutati ka muhameediuse väimulikonna lahvikuuga. Kolme nädala jooksul surusid Perovski ja Aprassin riigitalupoegade ülestõusu maha. Metsades teostati haaran-
gaid, sadu talupoegi arreteeriti ja alustati koh-
telikku jälitust, vähemtähtsatel juhtudel võeti tar-
vitusele poliitselised abinõud. 63 aqaramat talu-
poega aeti sõjakohta otsusel läbi sadalipuja

1 К. М. Дригункин, Труды Оренбургского крепостного ..., том I, лк. 239.

2 Sealsamas.

anti neruteiks või saadeti sunnitööle. Kohalike ametnikkonda karistati „vähesel agarusel“ pärast rahutuste lieviderimisel. Pirovski teenis Nikolai I rahulolu. Landarmikindral Aprassin omandas Ees-Uraalis esimesed suuremad kogemused talupoegade metsikust tapmises, mida ta 1861. aastal kasutas Bezdna talupoegade maharumimisel, muutudes verises „Bezdna kangelasus“.

Kokkuvõtet tehes rügitalu- ja talupoegade rahutustest seoses nr. Simbirski vahetusega peab märkima talupoegade silmatorkavat risadust oma õiguste kaitsmisel. Rahutused kestsid neli aastat. Eriti aktiivsed olid Ees-Uraali talupojad. 1834. aasta sügisel karistati neid rängalt, kuid liikumine omandas selle järel veel aktiivsema iseloomu. Eriti tuleb hinnata Brodovi valla talupoegade mehisust ja aktiivsust. Ja kuigi 1835. aastal talupoegade väed Brodõ all purus löödi ja neid metsikult karistati, hakkasid nad sohe valmistuma uueks ülestõusuks. Reeturliku vennatapmispoliitika abil õnnestus Aprassinil nii kiiresti talupoegade viimasest väljaastumisest jagu saada.

1834-1835. aasta rügitalu- ja talupoegade rahutused on kõige massilisemad ja organiseeritumad nende hulgas, mis toimusid enne uut haldusreformi. Võib üeldada, et talupoegade oli loodud

sidemeid ja vasaali täolistega, kes neid relvade muretsemisel abistasid. Veel üheks iseloomulikuks joones nendes sündmustes on erinevate rahvuste koostöö. Kõos baskiiridega võitlesid ka vene talupojad. Tsaarivalitsuse poolt istutatav rahvuslik vihaaen ei saanud takistada kõiki-dest rahvustest riigitalupoegi koos võitlemast oma ühist vaenlaste vastu.

Kui võrrelda 1850-ndate aastate riigitalupoegade rahutusi, siis nendest suuremaks tuleb pidada rahutusi Ees-Vaalis. Kuid ka siin esinesid traditsioonilised puudused: liikumine oli stiihiline, talupojad ei teutsenud koos ega üheaegselt, puudus ühtne juhtimine, kuigi oma juhid paistisid juba välja üldisest hulgast. Talupoegade ettekujutused olid illusioonilised, nad lootsid üka veel tsaarile ja orienteerusid halvasti tegelikes sündmustes ega näinud kaugemale oma valla piiridest ja kohalikest huvidest. Uatuselt ja massilisuselt oli see liikumine siiski suurim sel ajal. Talupojad rantsid rattuda udelli alla, mis nende arvates (ja õigesti!) tähendas naraldajat. Üheks rahutuste ajendiks oli kohaliku administratsiooni tegevus Sillele viitas ka III osakond oma aruandes tsaarile¹, soovitasid harata riigitalupoegade valitsemist ümber korraldama, et sumi

¹ Спецмаршекое управление 1827-1869, кн. 18; 24.

rahutusi ära hoida. Midagi oli vaja ette võtta, sest riigitalupoegadelt saadavad tulud vähenesid ja ülestõusude oht kasvas.

Uraasid, mida valitsus rakendas, ei toonud küsimusse lahendust. 1832. a. 15. juuni uras, mis lubas võlgnevust ositi maksta¹, ei suurendanud talupoegade maksuvõimet. Nende sunniviisiline tööle palkamine maksuvõla kattus laastas talupoja majapidamist veel enam, sest süvisid põllutööd jäid siis naiste ja laste hooleks. Paremusi ei toonud ka 1833. aasta 13. nov. uus määrus riigitalupoegade maksude sissenõudmise kohta.² Määruse eesmärgiks oli parandada maksude ja võlgnevuste arvestust. Maksuvõlgnikke võis tööle saata, nende vara ära müüa või võlg soogu-konnaliikmete vahel ära jagada. 1835. aastal hakkati rahandusminister Kanrini ettepanekul võlgnevavaisse küladesse majutama relvastatud sõjaväelasi.³ Elanikkond pidi neid toitma ja soldateid terroriseerisid inimesi. Sellepärast pingutasid võlgnikud oma viimastki jõudu, et aqa soldateist vabaneda.

Kõikide valitsuse poolt kehtestatud abinõude eesmärgiks oli maksude korralikuma sissenõudmise saavutamise, mis aqa ei õnnestunud. Talupoegade ma-

1 H. M. Dpymurukun, Tarygacombennore kpecmsaxel ..., mou I, lk. 200.

2. Sealsamas, lk. 201.

3. Sealsamas, lk. 203.

japidamine ei tugevnenud. Endistviisi kannatasid nad maapuuduse all ja nende väheseid maid haarasid enda rätte mõisnikud. Vahel ei leppinud nad üksi maade haaramisega, vaid maksustasid riigitalupoegi isegi oboruga. Näites Tiflisi maakonnas haaras mõisnik Loradze sealsid riigimaid ja nõudis talupoegadelt oborit, kuigi tal tõendeid maa valdamise kohta ei olnud. Administratsioon ei vastanud talupoegade kaebustele ja nii tuligi neil marsta Loradzele 80 setverti vilja ja 120 rubla raha.¹ Hiljem otsustaski kohalik maakonnakooskus asja Loradze kasuks. Eelsoaltooletu ei ole üksikjuhtum, selliseid asju juhtus kõikjal.

Ei suudetud lõpetada ka ametnikkonna amavoli. Eriti palju kuritarvitusi toimus maade mõõtmise ja rekultiveerimise ajal, kohalike maksude jäotamisel jne. Suuremaid juhtumeid märgivad ka III osakonna aruanded. Näites Sarapuli maakonna maamõõtja Krasnikov võttis riigitalupoegadelt 3500 rubla, ähvardades muidu talupoegadele mõõta kõlbmatud maatükid soost.²

Hisseljoni reformi väljatöötamise ajal läbi viidud revisjon paljastas hulgaliselt ametnike müüdanuse ja amavoli juhtumeid. Sellele lisandu-

¹ У. Т. Аммерева, Социально-экономическое положение Грузии в начале 20-х годов XIX века, Грузия 1955, лк. 455-457.
² Крестовниковое государство 1827-1869, лк. 13.

sid karvavad marmud ja naturaalkohustused, nüi et talupoegadele ei olnud võimaliku kussilt väljapääsu leida. Talurahvaüksimus oli pärisorgusliku rügi üks ohtlikumaid ja kiireloomulisemaid, mis vajab lahendamist. Et mõisnikud-pärisorguslased ei tahtnud kuuldaegi mingist muudatusest, siis teigi riik ise katse rügitalupeogade reformiga talupoegade rahutustele lõpu teha ja nende massu võimet tõsta. Samal ajal pidid ette võetud sammud olema innustavaks esheujuss mõisnikele talurahvaüksimuse lahendamisel. Heidaas see talupoegade eneste tegevusega pealesurumtud samm õnnestus, seda vaatlenu allpool.

2. Riigitalupoegade reform aastail 1837-1841.

Teravnen klassivõitlus ja riigikõla maksujäätus sundisid valitsust astuma mõningaid samme, et ohtu pehmendada või edasi lükata. Kuni 1835. aastani loodud projektid lähtusid sellest, et parandada riigitalupoegade majanduslikku olukorda ja tõsta nende maksuvõimet ja täiendada riigitalupoegi valitsevat administratsiooni juhtimise parandamiseks ja mõisnikele uskujaks. Valitsus tahtis nende sammude abil pääseda sotsiaalselt kriisist, puudutamata põhisõijuse aluseid.

Põhimõte oli kõigil projektidel üks: aadli maad peavad jääma aadlikele, riigi maad riigile; talupoeg on vaid nende kasutaja ja maksuandja.

1834-1835. aasta sündmused sundisid riigitalupoegade reformiküsimusest otsustavamalt püsitatama. Inimeses, kes Nikolai I arvates hästi sobis reformi testamiseks, oli kindral P. D. Kisseljov. Tema kuulus 1835. aastal organiseeritud salakomiteesse talurahva küsimuses (peale selle olid seal veel Riiginõukogu esimees ^{Varila} ja rah-

dušminister Hanšin, kohtuminister Daškov ja Speranski].¹

P.D. Kisseļjar oli silma paistnud Türgi sõjas ja Moldaavia ning Valahhia valitsemisel. Kuigi tal olid olnud sidemed derabrist Orloviga, pusi ta hilisem tegevus temalt kõik kahtlused. 1834. aastal oli ta juba kindral-adjutandi aukraadis.

P.D. Kisseļjar oli veendunud selles, et aadlile peab kuuluma riigis majanduslik ja poliitiline võim. Ta ei soovinud hävitada pärisorjust, vaid näha see „seaduslikkuse raamidesse“. Sellepärast mieldiski Kisseļjar Nikolai I-le, nii et ta juba esimesel kohtumisel 1834. aastal rääkis temaga talurahvarüüsimusest ja oma ministrite saamatusest sel alal.

Kisseļjari programmis riigitalupoegade reformi kohta olid järgmised põhilised punktid:

- 1) nõuda ohusit maa kvaliteedi ja suuruse järgi;
- 2) muuta maa kasutamise peremona püüdes pärandatavaks;
- 3) jagada maad vähese maaga talupoegadele;
- 4) varustada paremini talupoegi metsaga;
- 5) lõpetada ebaõiged kitsendused;
- 6) tugevdada küla- ja vallavalitsust;
- 7) suurendada riigi tulusid ohusilt.²

1 H. M. Опытоукух, Тауууаарембенуре крелембурле ..., молл I, lk. 246.

2 Sealsamas, lk. 297.

Nende sammude eesmärgiks oli talupoegade maksuvõime tõstmine ja riigi tulude suurendamine. Nikolai I, tutvunud projektidega 1836. aastal maikuuks, saatis Salakomitee laiali ja Küsseljev hakkas tegelema reformi ettevalmistamisega tsaarri kantsleeri juures loodud V osakonnas.

Et küsimusega egarüülselt tutvuda, selles riigi Küsseljevi juhtimisel läbi riigitalupoegade revisjon, mis esialgu haaras nelja erineva majandusega kubermangu (Kurski, Moskva, Pihkva ja Tambovi), hiljem laiendati aga kõikidele suurene kubermangudele. Revisjon pidi uurima riigitalupoegade majandusliku olukorda, tulude suurust ja nende allikaid, töönduse arengut, maksuvõla esinemise põhjusi, naturaalkohustusi ja nende jaotust, magasivilja varumist, haiglate ja koolide olukorda, kohaliku valitsemise korraldamist, ametnikkonna tugevust, metsaga varustatust jne. Selle revisjoni andmed annavad enam-vähem täpärase pildi riigitalupoegade olukorrast enne reformi.

Revisjon näitas, kui halvasti on riigitalupojad maaga varustatud, kui suured ja korrastamata on nende rahalised ja naturaalkohustused, kui halvasti on organiseeritud valitsemisüsteem ja milliseid kuritegusid esineb ning kui madalal tasemel on elu-

olustikulised tingimused.

P. D. Kisseljov ise hindas kõrgelt läbirüüduud revisjoni. Kiiruga nägi ta talupoegade üldist rahulolematust ja vabadusepüüdu, kuid tema arvates ei olnud selle põhjuses kogu sotsiaal-
-poliitiline süsteem, vaid valitsemise ja admi-
-nistratsiooni vead. Kisseljov uskus, et kui need
"väikesed vead" kõrvaldada, siis olukord para-
-neb kiiresti. Ta jäi püsima ka koguhoondliku
maavalduse juurde, sest see pidi takistama
pohulite ja rahutute tööliste arvu kasvu.
Põhilises edasises ülesandes pidas ta riigita-
-lupoegade majandusliku ja poliitilise olu-
-korra parandamist ja fedaal-pärisorjuselike
suhete reguleerimist, et tõsta tootlike jäude ja
muuta riigitalupoegade reform ja selle taga-
-järgid eravaldajatele näitlikuks kooliks.

1837. aasta juulis anti valminud reformi-
-projektid arutamiseks kahele komiteele. Esime-
-ses komitees olid kohtuministeriumi, rahandus-
-ministeriumi ja "II osakonna" esindajad, teise ko-
-mittee moodustasid kubernerid erinevatelt ku-
-bermangudest.

Reformi ettevalmistamise ajal kasvasid ri-
-gitalupoegade rahutused. Osalt olid selles süüdi

¹ II osakond oli loodud Nikolai I troonileasumisel keis-
-ri kantsleri juures seadusti kodifitseerimiseks, mida
-juhatas M. M. Speranski.

elamäärased kuulused eelseisvast reformist. Talupojad kartsid, et nende olusid võib halveneda. III osakond kirjutas, et riigitalupoegade haldamise kord on väga soovitatav, aga et riigitalupojad on harjunud suhteliselt vabama eluga, siis Küsseljovi reform võib-olla ei täida talle pandud lootusi.¹

1837. aasta lõpul tutvus Küsseljovi reformiprojektiga Riiginõukogu. See ei jülgenud projekti vastu välja astuda, sest Nikolai I toetas Küsseljovi. Reform kiideti heaks. Politsei- ja kohtumäärustik kinnitati 1839. a. 27. veebruaril, lääneoblastitele 1839-1840 aastal, Eesti-, Liivi- ja Kuramaa kohta 1841. aasta suvel.² Reformi väljatöötamisest, mis pidi korraldama riigitalupoegade haldust ja majandust, ei võtnud osa ühtegi talupoegade esindajat ja nendel ei olnud eelseisvatist kavatsustest aimugi. Reformi ettevalmistamisest ei võtnud osa ka aadlikud, vaid ainult hüroraatia esindajad.

Esimeses sammus reformi elluviimisel oli uus, Riigivaranduste ministriksi loomine riigivaranduste valitsemises, külaelanike hooldamises ja majanduse juhtimises, et säilitada ja tugevdada riigi valdusi ning tõsta külla tootlikke jõude. Uue ministriksi ettepanek oli

¹ Крестовникове гласоуе 1827-1869, к. 18; 24.

² К. д. Дрымукин, Точгагенбергоуе крестовноуе ..., моу I, к. 516.

väga suur, jäädus maha ainult Sejaminiisteeriumi omast.

Kui varem rügitalupoegi haldasid Rahan-
dusministeerium ja Krossnepalat ning kohtadel
kubermanguvalitsused, siis uus reform korraldas
selle ümber. Rügitalupoegade valitsemine muu-
tus neljaastmelises (arvestamata Riigivarandus-
te ministeeriumi): kubermangudes asusid riigi-
varanduste palatid, ringkondades ringkonna-
valitsused, valdades vallavalitsused ja küla-
des kohalik ühavalitsus.

Kubermangupalatit juhtis selle valitseja. Tal
olid abiks nõuandjad, metsnik, lauaülemaad, raa-
matupidajad, kirjutajad, strjaptsi, insener, maa-
mõõtja jt. ametnikud. Palatid pidid jälgima ko-
halikku valitsemist, jälgima politseilist korda, te-
gelema talupoegade õigusliku, majandusliku ja
elu-olulise "hooldusega" ning jälgima kohus-
tuste täitmist.¹

Ringkonna esotsas seisis ringkonnaülem ja ter-
ve rida väiksemaid ametnikke. Ülem pidi olema
"talupoegade eestkostja, juhtija ja käskija", va-
hendaja kubermangupalati ja talupoegade koha-
like ametnike vahel. Ringkond hõlmas 1-3 maa-
konda, olenevalt elanike arvust. Peamiselt ring-
konnavalitsuse ülesandeks oli jälgida valdade ja

¹ Н. М. Дригункин, Государственный крестьяне..., том I, л. 528.

külade administratsiooni tegevust, nõuda nõu-
hustuste õigeaegset täitmist, rekrutivõtmist, tee-
de ehitust ja küüdikorraldust. Samuti pidi ring-
konnavalitsus võitlema epidemiatega ja tulekahju-
de vastu, jälgima talupoegade majapidamist ja
kasvatama neid pärisõigusliku riigi ideede aust-
tamise ja jumalakuullikkuse vaimus.

Vallavalitsust juhtis vallavanem ja kaks asetäit-
jat. Kirjutaja nimetati ringkonnaülema poolt.
Vallakoosolekule pääsesid vaid küla jäuramate
talupoegade poolt valitud saadikud. Vallava-
litsus sõltus kõrgemalseisvaist organeist. Kohtulise
võim kuulus vallakohtule, mille koosseisus oli
ka vallavanem.

Kogukonna elu juhtis staarinaa. Kogukonda kuu-
lus vahel mitu küla, elanike arv ulatus kuni 1500-ni.
Külas oli administratsiooni ja politseivõimu kehaste-
ks külaranem (starosta). Külakoosolekul käisid
jäuramad talupojad kolm korda aastas püha-
päeviti pärast jumalateenistust, et arutada küla
rahalisi asju. Külas oli nel magasiaida järle-
vastaja ja kirjutaja. Külaranem pidi jälgima
talupoegade meelsust ja nende majapidamist,
kasvatama austust võimude vastu jne.¹

Kohaliku kohtu koosseisu kuulusid kogukonna-
vanem ja tema kaks asetäitjat. Samuti olid nemad

¹ H. M. Држимин, Труды архивного экспедиции... , том I,
№ 566.

politsei- ja küla- ja vallavalitsuse esindajaks. Nii valla- kui küla- valitsus oli otsustan sõna valla- ja küla- valitsuse esindajail. Reform ei täitnud esialgset kavatsust: eraldada valitsemise ja täitmisorganid.

Kuigi kohal oli oma administratiivne võim, puudus tõeline omavalitsus, sest valitud ametnike kogu tegevus oli rangelt ette kirjutatud kõrgemate organite poolt ja nende range kontrolli all.

Politsei- ja kohtumäärustikud sisaldasid üksik- asjalikke käitumisreeglid. Ei tohtinud rääkida riigivastaseid sõnu, laulda loilaule, tantsida sel ajal kui peeti jumalateenistust, süüa mit- giseid maiju, käia küünlaga pööningul jne.¹ Need olid naeruväärsed eeskirjad. Eriti keelati hädaohu asetada oma elu: ei väinud näites jõge ülitada, kui jää lüües või oli torm jne., sest üks võis kaotada nii mõne marsumassja. Reform pidi muutma riigitalupojad vabades põlluharijateks, tegelikult aga esitus tema elu määri- tuse pealtkiiriva ja noriva hooldamise köidikuiss.

Reform pidi tugevdama talupoegade oma- valitsust, kuid tegelikult seda ei toimunud. Talu- poegadele ei olnud õigust valida ringkondade ega kubermanguide ametnikke, need nimetati otseselt minis- teeriumi poolt. Valla- ja külaadministratsioon oli

¹ К. М. Дьяченко, Союзгарембенине кресте... , том I, л. 574.

oli küll valitav, kuid valida said ainult küla
jõukamad ja nende poolt valitud valijamehed.
Juba valitud saadikuid läksid kinnitamisele ku-
bermanguvalitsusse. Nii valitud ei olnud kõrg-
male ametnikonnale meelepärased, võis neid üm-
ber nimetada. Vallakirjutaja ei olnud valitav. See-
ga kohaliku administratsiooni valitavus, so.
kohalik omavalitsus oli küll deklaritud, kuid
mitte tegelikus loopus teostatar. Kõik talupo-
jad ei omanud õigust võtta osa külaasokale-
kuist ja saadikuid võis kõrgem administrat-
sioon mitte kinnitada või oma äranägemisel
uued nimetada. Vall- ja küla omavalitsus ei
saanud avaldada vähemate initsiatiivide
oli ainult kõrgema administratsiooni korralduste
edasiandmise mehhanismiks.

Mõisatalupoegade suhtes ei saanud reformi
laiendada, see katse lõppes 1842. aasta uue
kohuslastalupoegade kohta. Gai üle mõjutada
mõisnikele eskujuga, mis oli meidugi väga kaht-
lase väärtusega.

1838-1856. nda aastate jooksul anti välja
tugev rida seadusi reformi elluviimiseks. Püüti
piirata maade kinkimist eravaldajate nendes
kubermangudes, kus oli maapuudus. Klarati kont-
rollima ka valdajate dokumente maade seadus-
like omanike kohta. Sellepärast kingiti riigi

maid vähese maaga aadlikele ilma massuta.¹ Maapuudust püüti pehendada veel ümberasustamise ja riilarahvastiku hõrendamise teel (üleminek linnarodaniku seisusesse jne.). Muudugi ei tohtinud siis olla nerrutiksvoetmise järjekorras ega omada massuvõlga.

1840. aastal ühendati kõik ühiskondlikud (st. kogukonna) massud ühes massuks, mille suurus oli 1843. aastal 51 $\frac{3}{4}$ kopikat hingelt.² Alates 1848. aastast hakati otsust nõudma maa suuruse ja tööduse järgi³ ning teostama maa-de hindamist.

'Hoolduse' teostamises vajalikud summad sai Riigivaranduste ministerium talupoegade otsust ja väiksematest ühiskondlikest massudest. Esimeseks sammuks 'hoolduse' teel oli sunniviisiline kar-tulipanek kogukonna maadele, et nälgia ära hoida (oli olnud ikaldus). Püüti luua veel es-rindlike riigimajandeid, kuid sellest ei tul-nud midagi välja, ametrikkond oli müüdar, kõik tassiti laiali. Ka talupoegade rodanisuõi-gusi ei laiendatud, sest riikarogukond võis endistviisi saata oma liikmeid aseumisele, valit-sus võis riigitalupoegi kinkida mõisnikele, nende

1 R. M. Дрёмову, Труды архивной комиссии ... том II, lk. 14.

2 Fealsamas, lk. 27.

3 Fealsamas, lk. 32.

maid vähendada jne. Gersoni kubermangus näi-
ters muudeti 100% riigitalupoega 1840. aastal
sõjaväelistes asuatuses.¹

Riigitalupojad ei muutunud vabadeks külaelanikeks.
Fodaalne sõltuvus säilis koos oma alusega - fodaalühgi
omandiõigusega maale ja mittemajandusliku sunniga. Sa-
nuti säilis fodaal-bürookraatlik ametnikaparatuur, mis
omas suuri õigusi. „Hoolduspoliitivaga“ see vana apa-
raat ei saanud ega tahtnudki muuta isikonda, see
oleks olnud vastuoluline.

Reformi elluviimine suurendas ametnike arvu.
Administratiivseid instantsse oli palju ja asjaajamine
nende vahel paberlik ja keerukas. Yuba 1840. aastal, kui
kubermangudes veel ei olnud lõpetatud palatite orga-
niseerimine, sai Riigivaraanduste ministerium aastas
87 781 ametlikku pabrit ja saatis loaidi 96 401 sellist
pabrit.² Ühes ja samas majas asuvad kuberman-
gupalati oraronnad ajasid omavahelisi asju kirja-
likult. Peaesmärk oli, et saaks rohkem „läbitöota-
tud“ pabereid. Küsseljov, reviderides Permi kuberman-
gupalatit, pididigi tunnistama, et „... pabereid
tuleb palju, aga tegusid ei näe.“³ Kubermangu-
palatid ei kontrollinud vajalikul määral ringkondi,
valde ja külasid. Talupoegade suulisi avaldusi ei

¹ H. H. Dymnikov *Триггараембенине крестовине...*, том II, lk. 77.

² *Исаамас*, lk. 102.

³ *Исаамас*, lk. 103.

kuulatud, kirjeldatud aga reedusid aasta ja enam, enne kui neid lahendamata karsti või edasi saadeti. Siiklike kasude tagaajamisel ei säästnud ametnikud jõudu. Ametnikoti osteti kalli raha eest ja hiljem pressiti need summad talupoegade käest välja. Ringkonnauilema kohta eest maasti näitaks 1000-2000 rubla.¹

Kalla- ja külaadministratsiooni „valitud“ esindajad olid vähese kirjastusega või hoopis kirjastamata. Kogukonnavõimad kasutasid oma võimu isiklike vaenlaste tagakiusamiseks, maksustamiseks ja isegi kehaliste karistuste määramiseks, mille tagajärgel oli surmajähtumeid.²

Maksuvõla sissenõudmine toimus sama rangelt kui enne: peesti, müüdi ära rõivad ja viimased loomad jne. Ajarahemikul 1842-1856 kasvas kogukonnamaas 1,5 korda ja semstromas 2,5 korda.³ 1838. aastal oli riigitalupoegade maksuvõlg 18 707 062 rubla, 1856. aastal juba 28 413 315 rubla.⁴ Tegea uus ministerium ei suutnud lahendada üht reformi pealesmärki, ei töötanud küla maksuvõimet. Repressioonid maksuvõla sissenõudmisel ei aidanud asja parandada, vaid halvendasid seda. Administratsioon pidi tunnustama, et maksuvõlg on põhjustatud maade vähesusest ja nende halvast kvaliteedist, talupoegade vaesusest,

1 H. H. Opyumukun, Tozypapcmbeunne kpeumbeun..., mon II, lk. 108.

2 Sealsamas, lk. 110.

3 Sealsamas, lk. 132.

4 Sealsamas, lk. 134.

seega mitte vastanusest tegeliku olukorra ja kohustuste vahel.

Kuigi P. D. Kisseljov teenis Nikolai I rahulolu ja sai „teenete eest“ rahvi tiitli, ei parandanud riigitalupoegade reform nende olukorda. Isegi vaestevõimelised aadli ringkonnad, kes algul hirmuga suhtusid kavatsetarvatesse sammudesse, nägid hiljem, et karta pole midagi. Jaroslavi kuberner näitis rääkis, et mõisnikud kavatsesid püstitada aurasamba tänu täheks Kisseljovile, sest pärast reformi muutus riigitalupoegade olukord nii raskeks, et mõisatalupojad kardavad nagu tuld, et ka neid võidakse muuta riigitalupoegadeks, ja eelistavad sellele oma olukorda.¹

Reformi elluviimine mattis lõplikult talupoegade isikliku vabaduse ideed. Puudus tõeline kohalik omavalitsus ja kohtu sõltumatus. Talupoegade valitud esindajad muutusid valitsevat bürookraatiat teenivaks agentuuriks; talupoegade mass aga muutus ringkonna-, valla- ja külaametnike isikliku rikastumise allikaks. Maksude sidumine tegelike tuludega ei õnnestunud, sest valitsusel pealesmäärgiks jäi endiselt oma kasude kindlustamine. Ainult kaheksimne ühes kubermangus viidi läbi maade ja tulude hindamine², kuid mitte objektivselt, nii et

1 H. M. Дьячков, Союзгосемственность Крестовое..., том II, л. 285.
2 1839. a. anti seadus riigivaraanduste lustratsiooni kohta läänekubermangus ja Bialystoki oblastis, mille elluviimine lõpetati alles 1857. a. Mõisatigu riigimõisates kaotati, kehtestati obror.

tulud ei olnud küladega vastamises.

Mõnevõrra laiendati talupoegade ümberasumise võimalusi, aga väga väike osa sai sellest tõesti kasu. Uues kohas puuduliku abi tõttu ümberasujaid ähvardas laostumine. "Hooldus" ei muutnud rügitäida õnnelikuks oaksiks, see jäi endistviisi viltsaks. Uue keemsa administratsiooni kuld lasusid talupoegade õlgadel. Elanikkond oli endistviisi tüme ja mahajäänud, rõhutatud omavolist ja väljapressimisest. Säilis mahajäänud tehnika ja kordusid ikaldused. Koolid ei suutnud anda rohkearvulisele elanikkonnale elementaarsematki haridust, arstiabi oli tühine, möllasid epidemiad ja loomataudid. 1847-1848. aastal suri Euroopa-Venemaa kubermangudes 233221 rügitalupoega. 1849. aastal suri Karkovi, Poltaava, Yraterinoslavi ja Tauria kubermangus nälga 50997 inimest.¹ Ei suudetud vähendada ka tulekahjude arvu, sest küla oli nagu varengi puust ja õlgedest.

Kui 1837-1841. a. reformist nõukogu tehes esile tulla tema positiivsed küljed, siis peaks märkima järgmisi:

reformi tagajärjel laiendati mõnevõrra rügitalu-
poegade maid ja parandati nende varustamist
mitsaga;

piüti pidurdada rügitäide haaramist mõisni-
ke poolt;

¹ H. H. Дрыжкович, Тавричанские крестьяне..., том II, с. 454.

loodi kohalik omavalitsus (kuigi selliste puudustega, millest espool juba juttu oli);
uutes ümbrusuurimisrajoonides lubati talupoegadele luua üksiktalusid;
obrosi suunest püüti seostada maa ja tööduse tulukusega;
läänekubermangudes liivideleiti rendimõisates töötöö;
kergendati rügitalupeogade astumist teistes seisustesse.

Tuletades meelde rügitalupeogade olu enne reformi ja tutvudes reformiga võib kõhklematult öelda, et reform kaugeltki ei täitnud talupoegade endi lootusi. See oli ikka ainult valitseva bürookraatia katsed nõrgendada talupoegade võitlust ja parandada rügi tulude lakkumist, purustamata vähemalgi määral valitsevat sotsiaal-majanduslikku korda. Seega, vaatamata espool mainitud positiivsetele joontele, ei lahendanud uus ministeriumi rahandus-, maa- ega koolduspoliitika seadud ülesannet. Samuti ei suutnud uus valitsemiskomisjon veenda pärisorjusele aadlit selle elistes ega tõmmata neid raasa järeletegemisele. Reformi praatilised tulemused näitasid, et fodaal-pärisorjusele kova kriisi ei saa lahendada, kippumata kallale selle majanduslikele ja poliitilistele alustele. Vastuolu tootlike pändude ja fodaalsete tootmissuhete

vahel riigikülades kasvab, nagu mõisaküladeski.
1842. aasta III esimese auandis juhiti tähelepa-
nu sellele, et Küsseljovi reformi ebaedust annab
kõige paremini tunnistust riigitalupidajate võitlu-
se kasv pärast reformi.¹

¹ Крестьянская движение 1827 - 1869, с. 56.

3. Riigitalupoegade rahutused 1840-ndate aastate.

Riigitalupoegade reform pidi valitsuse lootuste kohaselt pehmendama teravat klassivõitlust külas, kuid tegelikult see lootus ei täitunud. Rahutused ei vähenenud, vaid kasvasid.

Uue haldussüsteemi vastu tekkis külaelaskohe protest. Selle põhjuses oli suur ametnikearmee ja selle kulutused, talupoegade kohustuste suurendamine ja omavoli talupoegade kallal. Espluaatorimise kasv tekitas riigitalupoegades arvamust, et nad pannakse samasugusesse olukorda kui on mõisatalupojad.

1840-ndail aastail kasvasid suuremad riigitalupoegade rahutused Perm, Orenburgi, Vjatka, Kaasani, Tarsatovi kubermangu ja osaliselt Moskva, Rjazani, Tambovi, Vologda, Olonetsi ja Tobolski kubermangu. Eriti aktiivne oli talupoegade võitlus põhja- ja idakubermangudes, kus riigitalupojad asusid kompaktsena massina. See, mis toimus Ees-Uraalis 1835. aastal, kordus nüüd uuesti, kuid juba palju suuremas mastaabis. Kareliti, et riigitalupojad antakse

¹ С. В. Макаров, Специальное капитальное хозяйство, стр. 5.

udelli alla või muudetakse koguni sõjalisteks asu-
katens. Rahutuste puhul oli talupoegade loosungiks:

„Ei taha udelli alla, ei taha olla härra omad!“¹

Rahulolematus võttis kõige kiiremini avaliku
rahutuse vormi põhjarajoonides, sest sealsed ri-
gitalupojad olid end seni tundnud suhteli-
selt iseseisvamaterna. 1840. aastal kandis Vologda
kuberner siseministrile ette Totemi ja Kadnikovi
valla talupoegade rahutustest. 3600 elaniku pa-
nid vastu uue administratsiooni loomisele ega
tahtnud valida kohaliku omavalitsust.² Vastu-
seisu põhjendasid nad sellega, et ei taha uut
korda, teoorjast ega maade äravõtmist. Selle all
mõeldi kohustuste suurendamist, sest talupoegade
maksud suurenesid 20% võrra.³ Talupojad suud-
lesid risti ja töötasid olla ühel meel. Auto-
riteetsemad ja haritumad talupojad olid rahutuste
ajal juhtides. Ühes sellises juhiks oli Anton Serge-
jev.

Administratsiooni erutas kartus, et rahutused
levivad ka teistesse rajoonidesse. Kostroma ku-
bermangu oli olukord juba väga ärev. Sellepärast
saadetiigi Vologda kubermangu ametnikud kiiresti
rahututesse rajoonidesse. 1840. a. 20. apr. kehteti Kad-
nikovi vallas Sidorovi külas kogu talupoegade

1 С. В. Шакарев, Крестьянские картофельные бунты, к. 27.
2 Н. М. Дружинин, Государственные крестьяне..., том II, к. 458.
3 Я. М. Лутков, Очерк истории крестьянского движения...,
к. 60.

koosoleu ja ametnikud, ähvardades sõjavägede kohaletoomisega, käsisid talupoegadele alluda korrale. Enamik talupoegi alistus, mõned rangemaalsemad vangistati.¹

1840. aasta rahutused reformi vastu teisisid juba enne reformi lõpliku elluviimist. Nende põhjuses oli riigitalupoegade vastupanu uuele korrale, sest olles harjunud suhteliselt vabamale eluga, ei tahtnud nad mingil määral oma õiguste kitsendamist. Nikolshi vallas saadi 1840. a. rahutustest jagu alles sõjavägede abil. "Lüüdlasi" persti ritstega ja vangistati.²

Uue administratsiooni kiskendava amarsi tagajärjel algasid rahutused 1841. aastal Vologda kubermangus Ust-Kulomi külas, kus elanikkonna enamus moodustasid kodid. Nad olid osavad kütid ja tegelesid jahindusega ning tundsid end suhteliselt iseseisvatena. Uue administratsiooni esindajad aga suhtusid neisse kui metsrahvasse. Sellepärast ei haratudki seal valima kohaliku administratsiooni, vaid nimetati ringkonnaiülemalt, aruandes muudugi kirjutati, et valimised on toimunud. Ebaõigesti jaotati ametnikkonnalt ka kohustused ja võeti marse, mida kuhugi ei märgitud. Raha sulutati teadmata kuhu,

1 H. de. Dpysnuuun Tooygapembereu kpeuue... , mo. II, lk. 458.

2 Healsama, lk. 459.

sest see oli ringkonnaiülem Popov'i käsutuses.

Selline omavoli, talupoegade rõhumine ja alavääristamine tekitas nendes pahameelt. Algasid rahutused, mille juhtis said talupojad vennad Popovid, kirjaoskajad.

Talupojad pöördusid kubermanguvalitsuse poole, saatsid palvekirja Peterburi, kuid tulemusteta. Ka vrah Kisseljov elistas uskuda mitte talupoegi, vaid oma ametnikke. Kohalikud võimud arreteerisid rahulolematuid, nende hulgas ka ühe Popovidest - Ivani. Suurim osa talupoegadest alistus ja loobus võitlusest, kuid umbes 200 inimest relvastusid millega juhtus ja muutsid Popovide maja oma kindluseks. Kui ametnikud maja ümber piirasid, tekkis relvastatud konnaupõrge talupoegadega. Siiski läks ametnikel korda arreteerida Gavriil Popov, et saata ta konvoi saatel linna. Kuid talupojad jälitasid konvoid ja 14 kilomeetrit külast eemal vabastasid vahialuse Gavriil Popovi.¹ Ametnikud ei julgenud enam küllasse tagasi minna ja talupojad läbiväärimistele ei ilmunud.

Sis otsustati külla viia sõjaväed. Kuid talupojad ei lässid üle pealetungile, ründasid oma kindlusest kohalikke ametnikke, hävitasid nende

1 H. M. Дрымышев, Ташганемберские крестьяне... ноя II, л. 459.

dokumendid ja pitsatid, valisid omale ise vanema ja keeldusid vastu võtmast maksutabeleid jne.

Arreteeriti ka semstropistlar ja stanovoi, samuti külaametnikud, kes ei tahtnud ülestäusnuid tunnustada. Kärgiti, et talupoegadele tuleb appi troonipärija ise või siis tsaari poolt saadatud ametnik. ¹ Sigelikult aga saadeti Nikolai I käsul rahutusi maha suruma staabikohvitser Vitkovski, kes 200 sõjaväelase abil suutiski vastupanu murda. Mõned energilisemad mehed põgenesid metsa. Vitkovski laskis 6 inimest vangistada ja 84 vitstega läbi peusta. 1843. a. veebruaris oli komiteeriigitalupeogade ülestäus maha surutud. ²

Rahutustest Vologda kubermangus võib teha järelduse uue administratsiooni tegevuse ja talupoegade olukorra kohta. On selge, et kui olukord oleks paranenud või endiselt jäänud, siis ei oleks tekkinud rahutust, mis hiljem kasvas üli rebastatud korskõrkeks. Talupojad kaitsesid end mehiselt. Glumitav on ka märkida, et Ivan ja Gavriila Popov, kes olid venelased ja riigikohuse omandanud, võitlesid koos komidega. Neid ühendas ühine vaenlane. Sõprus ja koostöö eri rahvusest talupoegade vahel tekitab tsaarivalitsuses suurt hämmet, sest see tugevdas talupoegade jõudu. Sellepärast püüdi

¹ H. H. Dpyrnunux, Toeygapembennue kpecmopue..., mou II, lk. 460.

² Sealsamas.

valitsus võinjal hülvata rahmuse vahel vaenu ja sallimatust, mis tal mõnikord ka õnnestus.

III osarond, märkides riigitaluhoegade rahutuste kasvu, põhjendas seda nende piüüdega pääseda uue ministeriumi ja kohalike ametnike omavoli alt. ¹ Uue administratsiooni tegevus ei olnud parandanud, vaid halvendanud riigitaluhoegade olukorda.

Pärast rahutuste algust võlgda kubermangus puhkesid alates 1841. aastast riigitaluhoegade rahutused ka Olonetsi kubermangus. Siingi põhjustas taluhoegade hulgas ärevust kohustuste suurendamine.

Uus administratsioon suurendas maksu, nõudis vilja varumist tagavaras ja kartulipanemist kogumonna parematele maadele, et pehmen-dada ikalduse tagajärjel puhkenud nälga. Taluhoegadele ei olnud kusagilt seemet võtta, ei jätkunud kartuleid mahapanemiseks ega olnud raku maidki. Hakkati vääkima, et hiljem on oodata veel hullemaidki korraldusi ja lõpuks antakse talupojad udellile. Et seda mitte lasta sündida, sellers piüüti hoiduda kõikidest uute korralduste täitmisest.

1842. aastal keeldusid Aleksantovka küla talupojad maksu maksmast, sest remad ei oleval sellers

¹ Дрезденское губернское 1827-1869, lk. 58.

oma nõusolekut andnud.¹ Et neid sundida, ei andnud ametnikud küttidele passe ja need ei saanud küttimiskohale sõita. Suid seegi abinõu ei aidanud. Kui administratsioon tahtis talupoegi ühekau- pa üle kuulata, keeldusid nad, öeldes, et annavad aru ainult kogu kogukonnaga.

Et end kindlamaina tunda ja amavoli vastu kaitset leida, saatsid elanikud esialgu ühe ja hiljem veel kaks saadikut Peterburi, et tsaarile palverõõri esitada. Palverõõri kirjeldati talupoegade laostumist ja ülekohut, mis rendiga tehti, lootusi kergendusele ja pettumust uues valitsemiskorralduses, mis neid veel enam laostas ja rõhus. Näideti varal tehti järeldus, et talupojad tahikarsse anda uude alla, kuid nad ei ole sellega nõus ja tahavad jääda riigitalupoegadeks.² Imekohtel jõudsid saadikud palverõõri- ga tsaarini, kuid näimane suunas nad krahv Hisseljavi juurde. Hisseljavi seletas talupoegadele, et maksu tuleb siiski maksta, kartulipanee aga ei ole sunduslik, kui seda juba niigi tehakse; peale selle lubati kohapeale saata õueõrda kont- rollima. Kui talupoegade saadikud koju taga- si jõudsid, arreteeriti nad ning Hisseljavi enese korraldusel karistati neid kui „männajaid“: üks

¹ H. H. Epymyueue Toeyraueueue ueueue... , mou II, lk. 460.

² Sealsamas, lk. 462.

neist, Plasinin, sai 20 piitsahoopi ja saadeti Siberisse.¹ Niimoodi vastati talupoegade katsetele pääseda kasvava rõlumise alt. Kohaliku administratsiooni kunitamituse taetas kogu ministerium esotsas küsseljouiga, sama inimesega, kes pidi parandama riigitalupeogade olukorda.

Talupoegade lüüasaamine Aleksandras aja ei peatanud võitlust. Vastiti algasidki uued rahutused Pudožki vallas, kus samuti levisid kuuldu- sed, et kasvavad kohustused on tundemärgiks riigitalupeogade uudellile andmise kohta. Uued ko- hused halvendasid nende olukorda, nii et see sa- nanessi uudellitalupoegade või mõisatalupoegade olu- korrale. Eriti talupoegade „hooldamise“ katsed, tun- gimine tema majapidamise jüsiarjadesse meenuta- sid talupoegadele mõisatalupoegade raskest elu.

Kartused uute raskest kohustuste ja suhtelise vä- seionuse piiramise pärast sundisid ka Pudožki val- la talupoegi pöörduma tsaari poole, kelles nähti ai- nukest õiglast kaitsjat. 1843. a. juunis leviski kuuldes, et troonipärija ise saakub. Kuuld troonipärija asemel tuli kuberner sõjavägedega, kes keelitas talupoegi vastuvaidlematult täitma kõiki kohustusi ja va- lima kohaliku omavalitsust. Talupojad ei taht- nud sellist kuuldagi. Lüs tekkis verine kokkupõr- ge soldatite ja relvastamata rahva vahel. Tapeti

¹ H. d. Опымукум, Трудыгачембурноу крестовне ..., том II, lk. 462.

6 talupoega. Haavata sai 18 inimest ja nende hulgas 4 naist. Selle tapatalguga alistati talupojad ja asuti „süüdlasti“ karistamisele: kaks venda Jakševit anti läbi redalipu, kumbki sai 1000 hoopri ja saadeti Siberisse; 4 talupoega sai 500 hoopri ja lisaks 2 aastat kindlustustoid. Kõik kulutused talupoegade rahustamises kandis neidsamad talupojad. Nad olid paljas röövitud ja rõhitud. Nad palusid abi ja pöördusid tsaari poole, selle eest aga tapeti neid ja peeti poolsurnuks. Ja nagu irvituses oma õigusetaotlusele pidid nad toitma ja majutama karistusekspeditsiooni soldateid, andma neile müüti ja kandma kõik kulutused. Nii moodi suhtus õigusselik tsaar oma alamatisse, kelle õhul püsis riik.

Üheaegselt rahutustega põhjarajoonides algasid riigitalupoegade rahutused Volga ääres. Juba 1830-ndail aastail oli selles rajoonis puhkenud ülestõus, kui riigitalupoegi anti udelli alla. Müüditas valitsuse iga uus samm talupoegade karistust, et taimub riigitalupoegade andmine udellile. Eriti näis talupoegade kartust kinnitavat ministri käse sunniviisilise kartulipanemise kohta. Hisseljar lootis, et saab kartuli abil vähendada ühalduse läbi tekkinud nälga. Tegelikult ei olnud see uus võte, udellivalitsus oli

praktiseerinud sunniviisilist kartulipanekut juba varem, eriti 1834. aastal.¹ Sellepärast 1840-ndate aastate algul, kui riigitalupoegi sunniti kogukonna maadeli kartulit panema ja magasivilja varuna, leviski kiirelt, et neid vahetataks ümber, antakse uudele. Kui varem ajalookirjandus nimetab puhkenud rahutusi „kartulimässudest“, siis on see muudugi tinglik, sest talupojad ei võidelnud sugugi kartuli kui veel ebapuhta kultuuri vastu. Kartul oli varemgi levinud. Kuni 1840. aastateni kasvatati kartulit Venemaal umbes 1 miljon setverti aastas.² Meeldsamad talupojad, kes juba enne 1834. aastat oma tarbeks kartulit kasvasid, olid hiljem aktiivsed osavõtjad „kartulimässudest“. Tähtsaks põhjuseks, miks talupojad keeldusid 1841-1842. aastal kartulipanemisest, oli maa vähesus, vähene seemnekartuli hulk ja ajapuudus. Külades kasvatati nügi kartulit oma tarbeks ja talupoegadele lihtsalt ei olnud huvi ega ka võimalusi harata seda kasvatama veel kogukonna ühismaadil. Tega oli vähe, sest kõigjal käis teraviljakülv. Nii sehtutigi sunniviisilisse kartulipanemisse kui mittevajaliku ja tüütusse kohustusesse, tühja maa raiskamisse, millest mingit kasu ei ole ja mis nõuab ainult kallist tööaega. Kui aga süski nähti, et seemet varutakse

1 С. В. Макаров, Крестьянские картофельные бунты, к. 7.

2 Очерки экономической истории России первой половины XIX века, сборник статей под ред. М. Н. Пониковой, Москва 1959, к. 13.

ja kartul maha pandaks, näis see olevat tõendus-
seks, et rügitalupeojad antakse täiesti udule, sest
udullitalupegade mügi suuri kohustusi oli samu-
ti suurendatud kartulipanemise sünduse teel. Kar-
diti veel selagi, et kartulikarvatusel laiendamisel
kästakse ehitada ka minavabrikuid, nii et kohus-
tused oleksid veelgi kasvanud.

Isaari valitsus põhjendas rahutusi religioossete
motiividega. ¹ Sageli talupojad tõesti teatasid, et
ei taha kartulit kasvatada, sest see on ebapu-
has vilj ja tema kasvatamine tähendab teenida
antikristust. jne. Religioosne motiiv esines aga liht-
salt itäkäändena, et vabaneda uuest raskest ko-
hustusest, millega kaasnes ametnikkonna omaroli. Võit-
lus kartuli vastu lüües võitlusega ühiskondlike
künnimaa, viljamagasinide ja uue administratsiooni
normiroivaste vastu (kojukond pidi nende eest maks-
ma).

Isaari-Venemaal, kus võike tehti kepi sunnil,
lasti ka kartulit panna mitte vabatahtlikult, vaid
sõimu ja kepihoopide saatel. Karajevra hilas Vol-
ga ääres anti kohtu alla 60 talupoega, kes ei taht-
nud kartulit panna. 11-le nendest määrati 20-50
kepihoopi. ² Üldse röttis rahutustest Volga ääres osa
umbes 10000 talupoega. Nad keldusid seemet rau-

¹ С. В. Писарев, Крестьянские кармоферские бунты, л. 6.

² Н. М. Дрыжкович, Трудягембенное крестьяне..., ноябрь, л. 466.

mast ja kartulit panemast, äldis, et ei taha
"saada härraste omaks".¹ Pahamult tekitas seegi,
et just paremad koguronna maad rästi võtta kar-
tuli alla, nü et talupoegade käis olevad maad vä-
henesid.

Hoolepõued, mis teisisid talupoegade ja admi-
nistratsiooni poolt kshalitaodud sõjavägede vahel,
olid väga verised. Petrovski ja Duznetski maakonnas
kasutati talupoegade vastu rata-suurtükiväe pata-
reid ja jalaväe üssusi. Kaasani lähedal Akramo-
vo külas tapeti 1842. aastal 8 talupoega ja haa-
vati temelt 231. Soldateid tapeti ja haavati 87.²
Uued kohustused suruti peale ulvade jõul ja ini-
meste elu hinnaga.

Hoige massilised ja antiinsevad rahutused
toimusid 1840-ndail aastail Sõs-Uraalis, haara-
tes Vjatka, Permi ja Orenburgi kubermangu. Nen-
des kubermangudes oli suhteliselt rohkem vaba
maad ja taarivalitsus oli seda kinninud pal-
judele aadlikele. Kui nüüd uus ministerium an-
dis korralduse kartulipanemise, ühiskondlike maa
ja viljamagasinide kohta, kartsid talupojad, et
ka neid on mõisnikele kingitud.

1841. aasta algul keeldusid 4 Orlovski maakonna
valda valla- ja külaametnike valimisest. Seal, kus

1 Н. М. Дригункин, Тосцгарембенные крестьяне..., том II, л. 466.

2 Сеalsamas, л. 469.

valimised olid juba toimunud, hakkasid talupojad valituist lahti ütleva. Liikumise keskusesse, Spasso-Böstritski valda saadeti soldateid ja arresteriti inimesi.

Kolinski maasõnna talupojad keeldusid energiliselt kartulipanemisest, sest maad oli vähe ja kartul andis kuiva suve tõttu vähe saaki. Üks kohustus oli nagu teotöö, mis tõendas, et talupojad on rahutatud udellile.

Elanikke pahandas ahne ametnikkond, kes jättas halvasti kohustusi ja tegelas alträämase võtmisega. Paljudes kohtades, näiteks Kolinski maasõnna Ossipovi, Gorbunovi jt. valdades ei täitnud talupojad nende korraldusi ja müüsid kartuli jaoks eraldatud maadele suuvilja. Mõnedes küladest, kus kartul juba maha oli pandud, loobiti see hiljem laiali, et mitte udelli alla sattuda. Et taristada soldatite kohalitsomist, lohuti silda.

Vjatka kubermangus kaasas liikumine 100 000 talupoega. Nad käisid koosolekutel ja kirjutasid nimegi üles nendest osavõtjate nimed. Rahutustest osavõtjate suur hulk teitas neis eneserindlustetunde. Kui Zarinski külas talupojad vabastasid arresteritud, siis lohutasid nad end: „Mis meil soldateist, meid on ju tuhansid!“¹

¹ H. M. Дрыжкович, Трудягачемберные крестьяне..., том II, lk. 472.

1842. a. juunis kasutas tsaarivalitsus Bõkovi küla talupoegade vastu sõjalisi jõude: kohale toodi 300 soldatit ja 2 kahurit. Elanikud keeldusid inkagikartulipanemisest. Kui neid relvade jõul hakati sundima, tekkis kookupõrge, kus sai haavata 18 talupoega. Siis käsutati naaberkülade talupojad kartulit panema, kuid Bõkovi küla rahvas lubas mahapandud kartulid laiali loopida. Soldatid ründasid uuesti talupoegi ja persid neid püssijäradega. 8 inimest persti viistega läbi, teised pidid kirikus sundlema risti selle märgis, et edaspidi on sõnakuulelikud.¹

Talupoegade vastupanu metsik mahasurumine Bõkovis kiirendas lüüasaamist teisteki külades. Kauem pidas vastu Tarasovo küla, kuid ka seal ei põrgatud tagasi soldatite kasutamisest: talupoegi tulistati kartetsiga. Kõrvaldatud tapatalgus haavati 42 talupoega, nendest 21 raskelt, ja tapeti 12 inimest.² Relva abil rahustati rogu Vjatka kubermang. Talupoegade stiihiline võitlus ekspuaterimise uute normide ja „hoolduse“ vastu lõppes lüüasaamisega.

Pärast riigitalupoegade reformi kasvanud ametnikkonna omanohi ja rasked kohustused suitsusid esile rahutused ka Permi kubermangus. Kartulipanemise

¹ H. M. Дрымухин, Союзгарембенное крестьянство..., том II, lk. 473.

² Sealsamas, lk. 474.

käsk sai seal avaliku nõitluse asendiks, mis amandas väga laiaulatusliku iseloomu.

Osinski maakonna talupojad teatasid, et ennem surevad, kui panevad kartulit. 535 talupoega kubermangust saistati „mässamise“ pärast. 34 noormeest anti soldatiks, osa saadeti kindlustustöödele.¹ Tšeljabinski maakonnas levitati talupoegade hulgas kirjutatud üleskutsed, milles kutsuti kõiki talupoegi viieteistkümnest kuni kuuekümnne eluaastani astuma välja oma vabaduse kaitsers. Umbes 3-6 tuhande meheline talupoegade vägi ründas valla- ja külaravalitsusi ning otsis töödeid talupoegade uudellile andmise kohta. Lähiotsimisi teostati ka väinulike majades ja kirikutes. Rahutati talupoegade arv Kamõilovi ja Tšeljabinski maakonnas ulatus kuni 40 000.²

1843. aasta suvel suruti rahutused maha. Tšeljabinski maakonnas pandi kindlusse üle 700 inimese, Tadrinski maakonnas 3600. Küladesse majutati soldatid, hojati ära talumeeste kätte sattunud relvad, organiseeriti sõjakohtud. 34 meest anti läbi kadalipu, igaüks sai 1500 hoopit ja siis saadeti sunnitööle; 118 meest sai 1000 hoopit ja anti soldatiks; 13 inimest sai 500 hoopit. Osa inimesi jüstti viitstega.³

Talupojad sunniti küll kohustusi täitma, kuid nende viha oma rõhujate vastu ei vähenenud.

¹ H. M. Dpuzmusov Tšugapčubennore kremlisse..., mom II, lk. 476.

² Tšalsamas, lk. 484.

³ Tšalsamas, lk. 489.

Salajastes kuuldustes räägiti, et varsti on oodata troonipärijät Konstantini, kes vabastavad kõik talupojad rõhujast. Talupoegade hulgas oli ka iseharannuid, kes nimetasid end tsaariks või troonipärijaks.

Massilised protestid toimusid riigitalupoegade hulgas keskkubermangudes. Põhjuseks oli nagu mujalgi vilja võtmine magasiitadesse, sunniviisiline kartulipanek ja ametnike omavoli. Sellist ulatust, nagu oli põhja- ja idarajoonides, keskkubermangude talupoegade rahutused ei saavutanud. Tingitud oli see mitmesugustest asjaoludest. Keskkubermangude talupoegadel oli kergem tegeleda töödusega väljaspool oma maalappi, samuti oli nendes rajoonides enam arenenud kaubandus. Majanduslik olukord oli seal mõnevõrra parem ja uusi kohustusi oli kergem taluda. Massilised rahutused puht põllumajanduslikes rajoonides, meenutades kohati rahutusi maalide lähedal.

Riigitalupoegade rahutuste kulminatsioon 1840-ndail aastail oli 1841-1843. aastal. Esimene, 1841. aasta oli nagu raitseperiood suurenevate kohustuste vastu. Kelduti kartulit panemast ja loobiti see laiali. 1842. aastal rahutused jätkusid ja võtsid juba otsustavama iseloomu. Ei tahetud varuda vilja magasiitade jaoks. Ametnikud võtsid seda isegi vägisi, jättes inimesed nälgima. Räägiti, et viili minevat härra ministrile, mõnes kohas

härä Hisseljovile. ¹ Erinevates rajoonides anti erinevad nimed sellele herrale, kellele talupojad olvad müüdnud. Näib, et talupoegade sõnu olid jõudnud äige segased kuuldused Hisseljovi reformist.

1842. aastal olid relvastatud kokkupõrked talupoegade ja sõjavägede vahel silmnes vallas ja tapeti 69 talupoega. ²

1843. aastal omendas liikumine veelgi teravama iseloomu. Suuremad kokkupõrked sõjavägedega toimusid Tšeljabinski ja Jadrinski maakonnas. 1843. aastal oli Hisseljov sunnitud lõpetama sunniviisilise kartulipanemise, kuid see oli vähese tähtsusega ega muutnud riigitalupoegade sotsiaal-majanduslikku olukorda. Rahutused jätkusid vilja võtmise puhul magasi-aitadesse, ühiskondlike künnimaa eraldamisel, maade mõõtmisel ja hindamisel jne.

Rahutused algasid tavaliselt talupoegade legaalse protestiga, kuid nende nõudmiste ignoreerimine viis sageli legaalse protesti muutmisele relvastatud võitluseks. Talupojad tegutsesid ühiselt kogu kogukonnaga, valisid saadikuid, koostasid palvekirju ja pöördusid esialgu lähemate instantside poole. Et sealt aga abi ei saanud, siis pöörduti kubermanguvalitsusse ja isegi

1 К. У. Лунков, Очерки истории крестьянства губернии..., lk. 63.

2 Сеalsамар, lk. 64.

Peterburi riigiorganite poolt. Viimaseks ja kõrgemaks astmeks oli tsaar, kellest loodeti ainult kõige paremat. Et kohalik ametnikkond karistas kaebuste ja palvekirjade esitamise eest, siis tulid varsti kokkupõrked, kuni toodi kohale sõjaväed. Talupojad ei kokkunud tagasi rehvastatud võitlusest, kuid see lõppes lüüasaamisega.

Võitlust juhtisid autoritetsamad ja hankajamad mehed, kelledeks olid sageli erusoldatid, sest nemad olid kauget käinud ja palju näinud, nende silmaring oli laiem. M. Naidenov oma retsensioonis J. Linkovi raamatu kohta märgib, et autor on liialdanud, näidates soldatite mõju ja talupoegade solidaarsust. Tegelikult ei ole päris õige eitada talupoegade solidaarsustunnet, sest see oli süiski välja arenenud. Kuirahutuste ajal arreteeriti talupoegi, nõudis kogukond nende vabastamist. Ei olnud vähe juhtumeid, kus seltsimehed jäuga vabastasid vangistatud. Kõigil külaelanikel oli ühine vaenlane ja võitlus selle vastu liitis neid ühte. Säilinud külakogusond soodustas solidaarsustunde kasvu. Võib arvata, et see tunne oli tugevam mõisatalupoegade hulgas, sest neid lähendas ühine teotöö, kuid ta ei puudunud ka riigitalupoegade hulgas. Varanduslik kihistumine muudugi ei

¹ М. Э. Наиденов, рецензия к. И. Линков Ореку и моруи Крестьянского движения в России в 1825-1861 гг., "Вопросы истории", 1953, № 6, к. 152-153.

soodustanud solidaarsustunde kasvu, kuid seni-
kausa, kui kõigil talupoegadele oli ühine pea-
vaenlane, ei lõhestanud ta talupoegade võitlust.

Samuti ei saa eitada ka erusoldatite osa.
Väga sageli mainitakse ühe või teise küla
talupoegade juhtijana erusoldatid, eriti siis,
kui võitlus arenes relvastatud kokkupõrkeni.
Ei saa aga minna teise äärmiseni ja eru-
soldatite osa üle hinnata. Juhti oli nii eru-
soldatite kui tavaliste talupoegade hulgast.
Erusoldatite osa oli eriti suur Uraali lähedal
asuvais kubermangudes relvastatud kokkupõrgete
ajal.¹ Vaatamata oma juhtide esilekerkimisele
ja rahutuste suurele ulatusele oli talupo-
egade võitlus pärisajajurliku ekspluateerimise
vastu isegi stiihiline, sest talupoegadel puu-
dus poliitiline teadlikkus. Talupojad võitlesid
nii, nagu nad oskasid.

Rahutused jätkusid ja kasvavad. Küsseljavi
reform isegi veel suurendas neid. Ka III osakond
tunnistas seda, äeldes, et olusord ei ole para-
nenud.²

1846. aastal, kui talupoegi jälle tabas ikaldus,
suri Pihva kubermangus nälja ja epideemiatega
tätku $\frac{1}{3}$ - $\frac{1}{2}$ elanikkonnast.³ „Hooldus“ ei olnud

¹ H. M. Дрёмову, Труды по истории крестьянства..., том II, lk. 519.

² Крестьянское движение 1827-1869, lk. 24; 56; 58.

³ Салсамас, lk. 71.

mingisuguseid tulemusi andnud. Et kuidagi rahutusi vältida, asustati Pihva kubermangust 6000 riigitalupoega Tobolski kubermangu, kus oli rohkem maad.¹ Ka rahvarohketest sisekubermangudest asustati riigitalupoegi tüüpidele maadele, kuid see oli seotud väga suuri raskustega.

1840-ndate aastate riigitalupoegade rahutustel oli kaks etappi. Esimene etapp algas kohe uue halduse kehtestamise algul, 1840-1843. aastal. Rahutused haarasid suure osa kubermange ja olid põhjustatud uutest korraldustest talupoegade valitsemisel, eriti kohustuste suurendamisest. Kardeti udu alla andmist. Teine etapp oli 1844-1850. aastal, pärast uue halduse kehtestamist. Rahutused haarasid paljusid erinevaid rajone ja olid suunatud uue ministriumi "hoolduse" st. talupoegade initsiatiivi ja majandusliku algatusvõime lüüasaatamise, tema majapidamise vahelise seadmisega vastu. Lükumise tüüpil oli suunatud samuti feodraalse eksploatatsiooniga vastu, sest "hoolduse" esmärgiks oligi ju suuremate kasumite väljapressimine pärisorjusele riigi jaoks.

P. D. Kisseljovi arvates talupoegade rahutuste põhjuseks ei olnudki sotsiaal-majanduslikud olud ja pärisorjusele eksploatatsioon, vaid talupoegade

¹ Спецохранное управление 1827-1869, л. 71.

põhjendamatu kartus igasuguste uuenduste ees ja nende karimatus. Tsaari arvates aga põhjustasid rahutusi levitatavad valekuuldused. Selle-
gipärast panid kasvavad rahutused mõtlema nii Hisseljovi kui ta ministeeriumi ja algamöö-
da hakati vähem vaheli segama palatite ning
ringkondade tegevusse „hoolduse“ alal. Reform
oli end aga põhjalikult kompromiteerinud.
Puhkesid uued rahutused, mis said talupo-
gade revolutsioonilise võitluse kooliks. Väga suur
mõju oli rahutustel mõisatalupoegadele.

Talurahvaliikumine oli kogu Vene keisri-
liku intelligentsi tähelepanu keskpunktiks ja
aitas kaasa nende maailmavaate kujunemisele.
Herzen iseloomustas vene talupoega selliselt: „Talu-
poeg on Venemaal väljaspool seadust. Valitsuse ja
mõisnike ühisandeks on temalt nõuda rohkem tööd,
rohkem rekruuteid, rohkem raha. Ja tema püüab
neid petta nagu oskab, teisiti ei saagi olla.
Ja on nagu sõjavang sõjakohtu ees, teekäija
röövlite järgu käes.“²

Ekkki talupoeg oli Venemaal nagu väljaspool
seadust olev teekäija, ei oodanud ta käed rüps
oma olukorra parandamist, vaid võitles selle eest.

1 Н. М. Дружинин, Государственное крестьянство... том II, с. 521.
2 А. У. Герцен, Русский народ и социализм, Соображения
современный о крестьянстве России, том VII, Москва 1956,
с. 320.

II peatükk. Mõisatalupoegade liikumine 1830-1840-ndate aastail.

Mõisatalupoegi oli Isaari-Venemaal XIX sajandi keskel umbes 11 miljonit. Kuni 1830-ndate aastateni oli märgata nende arvulist kasvu, kuid pärast seda algas järskult talupoegade arvu vähenemine, mis on üheks fodaalse süsteemi kriisi näitajaks.

Tihedamalt oli mõisatalupoegadega asustatud Jõrtestliku Kesmajaon, Looderajaon, Balti kubermangu, Valgevene, Paremalda Uraina ja Mustmulla Kesmajaon. Teistes rajoonides olid üldiselt rügitalupejad.

Mõisatalupoegade koostuses oli tasuda fodaalset renti kas teetöö, naturaalse obrori või rahalise obrori näol. Teetöö domineeris Urainas, Loodus, Valgevenes, mustmullaaladel, Looderajaonis, Valga ääres jne., kus XIX sajandi keskel oli umbes 29% obroritalupoegi ja 71% teetöölise talupoegi. Mitte-mustmullarajoonides oli obroritalupoegade protsent suurem, ulatudes kuni 59%-ni. ¹ Paljudes kubermangudes randsid talupojad segakoostuse: tegid

¹ U. U. Urinamobur, Tõnuusuru kpecmephe ..., lk. 377.

tegu ja mässid olukit. Kolmeteistkümmes mitte-
mustmullakubermangus randsid segakohustust 22,49% ta-
lupoegadeist, mustmullakubermangudes 10,25%.¹ Segako-
hustuse levimine obsoletseerunud näitab mõisnike
püüde fedaalseks ekspuaterimise tugevdamiseks.
Mõisamaa, kasvades talupoegade maa arvel, vajis
teotööd, kuid samal ajal ei tahtnud mõisnik il-
ma jääda ka obrokist ja mõlemad suurenesid
aegamööda. Kui enne müügililja tootmist talu-
pojad harisid mõisniku maad ühe rakke²
kohta vähem kui oma maad, siis XIX sajandi 40-
ndate aastate alguses oli see vastupidine. Näiteks
üks Soraatovi kubermangu mõisas haris ühe rakke
21 tünni maad, sellest 7 omaile ja 14 mõisnikule. Peale
selle pidid talupojad hooldama 30 000 lammas-, ve-
dama veskisse ja Soraatovi müügililja, mäss-
ma andameid ja kandma ühiskondlikke kohustusi.³

Talupoegadele jäi mõnel pool oma maa har-
miseks ainult pühapäev või isegi öö, sest kiirel töö-
ajal tuli ka pühapäeval töötada mõisnikule. "Tööajust
suurendamisest 5-6 päevani nädalas oli ainult üks samm
talupoegade iseseisva majapidamise laevideerimiseni

1 U. U. Urmankur. Топонимы и географические названия... lk. 71.

2 Rake - talupoegade kohustuste organisatsiooniline ühik päris-
õiguslikus majanduses talupoja perekond, mis koosnes ka-
hest täistöolisest, neljest ja naisest.

3 Орехов. Социально-экономическое положение России в начале XIX века, lk. 27.

4 Talupoja rasket teotööd on kirjeldanud hästi Radistšov,
vt. A. Radistšov, Reis Peterburist Moskvasse, Tallinn 1958, lk. 15.

üldse, sundides neid töötama ainult mõisnikule tema majapidamises. Nii tekib teorigusest nn. „kuumoon“.

Suure teovõhustuse tõttu olid talupoegade põl-
lud halvasti haritud, andsid vähe saaki ja sageli
tabas neid isaldus.

Keskes vilja tootmisega müügis kasvas ka
talupoegade küüdikohustus, kusjuures vilja ja
jahu tuli vedada kaugel maa taha. Mõisasaaduste
vedamisega tegeles suvel umbes 800 000,
talvel kuni 3 miljonit inimest. Küüdikohustus nõu-
dis talvel kuni 30%, suvel kuni 8% pärisor-
jade tööajast ja moodustas rahalises väljenduses
54 miljonit rubla.¹ Et küüdikohustust täita, pi-
did talupojad sageli pidama mitu hobust ja
katsuma neile kuidagi sööta hankida, selle
asemel et pidada lehma.

Muudetele kohustustele lisas pidi talupoeg
andma mõisnikule lõuendit, villa, kanepit, mu-
ne, hanesid jne. Näiteks Yussupovite pärismõisas
Porrusehoje külas pidi iga per peale teetöö
andma mõisnikule 1 puud sealihä, 1 lammas, 2 ka-
na, 20 muna, 1 nael võid.²

Üha suureneva ekspluaterimise all ägavad ta-
lupojad püüdsid võidelda oma rõhujate vastu.

¹ P. J. Ljastšenko, NSV Liidu rahvamajanduse ajalugu, I kd., lk. 426.

² H. B. Cukob, Ореки по истории крепостного хозяйства
и крестьянского гнета в России в первой половине
XIX века, Москва 1951, lk. 129.

kuud mõisnikud, kasutasid oma täielikku võimu talupoegade üle, hoidsid neid jõudumööda kuulekusel ja sundisid enda kasuks töötama. Nad kasutasid talupoegade vastu kõiki vahendeid, sest mõisniku võim pärisorjade üle oli sama püramatu kui eelmise sajandi lõpul, mida on hälimärgistanud A. Raditsjev.¹

Kõige tavalisemaks ja levinumaks talupoegade kaunistamise viisiks oli ihunuktlus. Mõni aagar valitseja kasutas talupoegade peemiseks laupäeva õhtut, et mitte kallist tööaega raisata ja et pühapäev jääs persetuil toikumiseks. Talupoegi pesti kõige tühisematel põhjustel. Näiteks Tambovi mõisnik Kaskarov ja ta naine kaustasid talupoegi iga tühise asja eest 80-100 hobiga. Kord pesti kooka, et ta ei olnud liha hästi praaditud, kord, et supp soolane jne. Teine mõisnik saatis oma pärisorje heinu varastama ja laskis neid pesta, kui neid varguselt tabati.²

Talupoegi pesti ja pünati nii metsikult, et paljud selle tõttu surid. III osakonna amandis on alates 1843. aastast märgitud pärisorjade metsikust karistamisest põhjustatud surmajähtumid, muidugi nii palju, kui teatid III osakonnani jõudis. Näiteks 1843. aasta amandis märgitakse, et pärast lüga raskeid

¹ Mt. A. Raditsjev Reis Peterburist Moskrasse, lk. 64-65.

² U. U. Urnamokur, Toomeusureu kpecmopue..., lk. 263-264.

karistusi on surnud 40 mõlemast soost pärisoja ja 10 naist on sünnitanud surnud lapsed; 1844. aastal - 80 pärisoja surnuks piinatud ja 18 last surnult sündinud; 1845. aastal - tapetud 80 pärisoja, 9 alaealist ja 34 vaetsündinut; 1846. aastal - 43 täiskasvanut ja 4 alaealist surnuks piinatud, 19 last surnult sündinud ja 8 talupoega sooritasid enesetapu väljakannatamatu olukorra tõttu. ¹ Milline metsik omavoli talupoegade kallal paistab neistki kuivadest arvudest!

Mõisnikel oli õigus vastuhakkajaid anda soldatiks, saata kindlustustöödele või asumisele. Samuti võidi pärisojsi müüa. Venemaa passus „... kohutavat pilti maast, kus inimesed kauplevad inimestega.“² Mehe hind oli 20-30 rubla, naise hind 15-20 rubla.³ Talupoegi ei peetud inimesteks, vaid liikuvaks varaks. Ja ehkki revisjoni ajal see liikuv vara kirjutati liikumata vara külge, omati võis mõlemaid müüa üksteisest lahkus, ümber asustada, asumisele saata, mõisniku äranägemisel ilma kohtuta. Karistuste eesmärgis oli inimese alandamine, hirmutamise ja piinamine. Üheks alavääristavaks karistuseks oli näiteks poote juuste ja habeme mahaajamine. Lenin kirjutab, et „... rogu mõisnike maavalduse ja mõisamajanduse ajalugu Venemaal, kõik and-

¹ Крестовничеве глумение 1827-1869, л. 58, 61, 66, 72.

² В. Шелински, Киви Гоголи, Валitud artiklid I, Tallinn 1948, л. 368.

³ Д. У. Рухиоб, Орепу неморие крестовничоро глумения..., л. 16.

med praeguse mõisamajanduse kohta näitavad, et mõisnike „juhtimine“ on alati tähendanud ja tähendab piiratud vägivalda talupoegade kallal, talumeeste ja talunaiste isiksuse lõputut trootamist, tähendab talurahva tööjõu kõige juhtunemat, häbitumat, kogu maailmas ennenägematut ekspluaterimist (vene keeles see tähendab: röövimist).¹ Mida enam süvenes pärisorjastiku majanduse kriis, seda metsikumaks muutus talupoegade ekspluaterimine.

Pärisorjad-talupojad elasid tavaliselt puust hütis, mis oli ilma korstnata, suure ahjuga. Latus oli kaetud õlgede või rooga. Lõunas, kus metsa ei olnud, elati savihüttides. Loomalaudad olid lagedita ja külmad. Hooned olid ligistikuks, nii et tuulekahju puhul hävis tihti terve küla. Lõnnik läks juurviljaaria väetamiseks. Seal, kus kasutati kiitkes õlgi, jäi osa sõnnikut saamata. Tait oli kehv, koosnes aganaleivast ja jahutaitidest. Ikaldukaastail lisati leivale puukoort, sammalt, juuri jne. Liha söödi ainult haruhordadel. Hõiv oli jäänud samasuguses nagu 1790. aastal ja enne seda.²

Alataitluse tõttu oli inimese organism nõrgestatud ja vastuvõtlik haigustele.

Kõivad olid valmistatud linasest kangest. Jallas kanti nisse.

1 V. I. Lenin, Tõssed, 12. kd. lk. 239.

2 A. Raditsjev, Reis Peterburist Moskovasse, lk. 181-182.

Viletsad olid ka loomad. Globuseid karati tööl kasutama liiga noorelt ja nad olid nõrgajäulised. Loomad hukkusid sageli taudide ja sööda-puuduse tagajärjel.

Telline oli pärisoja elu-olu. Sloqu tema töö-vaer kuulus mõisnikule, kes tema kallal võis tarvitada piiramatut omavoli. Talupoegi ei raitsenud seadus ega jumal. Kinsaks raitstjaks oli pärisori ise ja peamiseks vaenlaseks oli mõisnik, kelle vastu ta võitles. Kuigi talupoegsõnd oli juba rihistunud, ei taistunud see nende ühist võitlust pärisojuse vastu. Yõnkam talupoegsõnd oli samuti sõltum mõisnikust ja nende omavolist.

Pärisojad ei saanud tõusta organiseeritud võitluseks, sest pärisojus ja sellega seotud vaimupine-
dus rõhusid neid, kuid stiihiline võitlus kasvab pidevalt.

1. Mõisatalupoegade rahutused 1830-ndaie aastail.

Tsaarivalitsuse reformikatsed.

Pärast desabistide ülestõusu mahasurumist tugines Venemaal reaktsoon. Nikolai I vandus, et teeb kõik selleks, et revolutsioon Venemaal ei pääseks. Et aga tema troonileastumiseks oli talurahvalikumine saamitanud uue hoo, pidas Nikolai I vajalikuks 1826. aasta mais anda välja erimanifesti, milles teatati, et kõik kuuldused vabadusest ja maksude kaotamisest on valed, ning ähvardas karistada kogu seaduse rangusega neid, kes usuvad igasuguseid kuuldusi ega täida oma kohustusi. Reaktsoonis süvenemisest räägib ka III osakonna loomine¹, uus tsensuurimäärustik, keeld talupoegi vastu võtta kesk- ja kõrgematesse õppeasutustes. Kõik need abinõud pidiid kindlustama „õigeuslikele vene rahva“ kuulmise ja allumise ning taristama „mässuliste ideede“ levikut kõikides ringkondades.

Nagu kiusteks Venemaa valitsusväliste ringkondadele puhkesid ka välismaal tormilised sündmused, mis ähvardasid kõikjal „jumala poolt“ seatudorda. 1830. aasta juulis toimus revolutsioon Prantsusmaal

¹ III osakond loodi 1826. a. juulis võitluses revolutsioonilise liikumise vastu. Venemaa jagati seitsmeks sandaarmiringkonnaks. Sandaarmite šefiks ja III osakonna ülemaks sai krahv A. Benkendorff, balti mõisnik.

ja kerkutati Baubon'ide dünastia. See aeg hiljem
algas revolutsioon Belgias, kus kehtistati kodanlik-liberaal-
ne konstitutsioon. Venemaa interventsiooni Euroopaseta-
kistaid sama aasta novembris puhkenud ülestõus
Poolas ja Kaukaasias alanud näägilaste võitlus. Oukrona
muutsid keemkars vee 1830. aastal alanud massilii-
sed talurahvarahutused paljudes kubermangudes.

1830. aastal toimunud mõisatalupoegade rahutus-
te ühes ajendiks oli koolera, mis nõudis suuri
ohvreid lihtrahva hulgast. Nagu riigitalupojad, nii
ka mõisatalupojad süüdistasid koolera levikus
oma rõhujaid. Rahvas rüüstas haiglaid ja
apteeki, sest arvati, et arstid aitavad härrastel
rahvast tappa. Keegi juusepp näitaks kirjutas
omastele Moskovast: „Meid siin tapetakse nagu loo-
mi.“¹ Üks kaasaegne aeg kurtis, et lihtrahvas peab
isegi jumala mekthust (st. koolerat) valitsuse karis-
tuseks.²

Kooleraepidemia oli ajendiks stiihilisele pro-
testile, mis oli suunatud fodaal-pärisorjuseliku kor-
ra ja kasutatavate poliitikaabinõude vastu. „Koolera-
mässud“ levisid üle kogu Venemaa, kuid eriti
intensiivsed olid nad kesk-kubermangudes. Koolera
ra sai ka valitsusele väga ohtliku Nergorodi sõja-
väeliste asunate ülestõusu ajendiks. Sõjaväeliste asunate

¹ D. U. Lunkob, Orepku uemopuu kpecmepueho ghuuekuu ...,
lk. 28.

² Salsamas, lk. 27.

elu oli väga raske. Peale sõjalise õppuse pidid nad tegema põllutööga. Vastamata sellele ei muutnud nad täita valitsuse lootusi isemajandamise alal. Ka asukate meelsus oli valitsusele ohtlik. Esines juhtumeid, kus mõned sõjaväeasurad rikkusid eeskirju sellepärast, et neid saadetakse sunnitööle, sest seal oli elu veidi kergemgi. Koolua, mis raskendas sõjaväeasukate elu, sai ülestõusu ajendiks ja, nagu ütles Benkendorff, sõjaväeasurad „andsid voli oma vihale”.¹ Kuigi Nikolai I andis käsu rakendada määrajate suhtes kõige rangemaid abinõusid, läks hoida neid maha sunnida alles pettuse abil. Karistati kokku 3860 inimest ja umbes 200 nendest surid karistuse tagajärjel.²

Ülestõus oli olnud väga suure ulatusega ja lähedal pealinnale ning näitas valitsevale ladvikule kõrgu ohtu, mis peitus sõjaväelistes asulates. Karts üüsi ülestõuse, muudeti sõjaväeasurad 1831. a. 8. novembri määrusega kändjate - soldatite ringkonnas.

Peale nende rahutuste, mille ajendiks oli koolera, toimis 1830-ndail aastail veel palju mõisatalupoegade rahutusi. Kõigi kohta ei ole andmed läbi uuritud ja sageli ei olegi neid saada. Kui oli tegemist suure mõisaga (üle 1000 hinge talupoegi)

¹ И. И. Сушков, Очерки истории крепостничества глуменцев..., л. 33.

² Скалскас, л. 40. От. на Общественное глумение мривуаморско-копорово, 17-го XIX века, Материалы и документы, Москва 1939, л. 123.

ja kõrgemas seltskonnas tuntud omanikuga, siis jäudsid teatud talupoegade rahutustest muudugi III osakonnani ja neid on kirjeldatud osakonna aruanduis. Väiksemate mõisate ja vähemtähtsate omanike puhul teatud talurahvarahutustest jäudsid tavaliselt ainult kubermanguvalitsuseni. Veel väiksemates mõisates (alla 100 talupoja) toimunud vastuhakkude kohta peaaegu puuduvad teated, sest mõisnikul endalgi puudus nii vähesti talupoegade kohta raamatupidamine. Sellepärast ongi uurijad pidanud püüdema suuremate talurahvarahutustega. Kuid ka teadaolevate rahutuste põhjal saame ettekujutuse nende üldisest iseloomust, põhjustest, ulatusest ja tulemustest.

Üheks kõige levinumaks võitlusviisiks mõisnike vastu oli talupoegade halb töö mõisnike maalil, tööle mitteilmumine, külvide riknemine, omanooliline metsa raiumine jne. Väiksemate vastuhakkude puhul saristati talupoegi mõisas. Paljudes kohtades peeti erilisi trahviraamatuid, kuhu märgiti karistatu nimi, karistuse põhjus ja suurus. Näiteks Peterburi mõisas Pjazani kubermangus karistati aastal 103-451 inimest. ¹ Sagedaseimas põhjuses oli talupoegade hoolitu töö mõisapõllul. Üks valitseja kurtis, et talupojad tulevad mõisapõllele

¹ H. D. Kobanovskoi, *Спецмеры и меры по борьбе с...*, lk. 241.

nagu oma täast välja puhama, töötavad laisalt ja hoolitult, sunni mõjul, ning ostavad aga päeva lõpu, et siis oma töö juurde joosta.¹

Väga sageli keeldusid talupojad allumast valitsejatele ja mõisnikele ega täitnud suurendatud kohustusi. 1831. aastal olid suured rahutused Pihva kubermangus. Talupojad keeldusid täitmast korraldusi ega võtnud vastu suurendatud kohustusi. 1831. aastal toimusid samal põhjusel rahutused Voroneži kubermangus krahv Panini mõisas, kus 1357 talupoega ei hakanud täitma teo kohustust.² 1832. aasta III osakonna aruandes märgitakse, et mitu sandarmikorpuse ametnikku on tegelema talurahvarahutuste mahasurumisega ühes või teises suuremas mõisas. Rahutuste põhjusena märgitakse talupoegade maa haaramist mõisnike poolt ja kohustuste suurendamist ning mõisnike metsikust.³

Pääsajad võitlesid valitsejate vastu, kes nendega halvasti käitusid, ei andnud iralduse aastail vilja laenuks, ei arvestanud õigesti teoliste tööd jne. Näiteks Yussupovite pääsmõisa talupojad saatsid oma saadikud Moskvasse peremehe juurde, et see vabastaks neid halvast valitsejast ja suurendaks nende olukorda. Saadikud aga

1 H. D. Stobarskii, *Специальное и крестное хозяйство...*, lk. 241.

2 *Специальное хозяйство 1827-1869*, lk. 11.

3 *Сказание*, lk. 12.

pandli Mosava kontoris keerus ajaks vanglasse ja lubati rõikide haebajatega samuti toimida.¹ Samas mõisas olid rahutused 1830. aasta sügisel, mil talupoegi oli tabanud inaldus ja nälg. 800 inimesel ei olnud isegi aganaid. Koole- raepideemia tõttu kehtestatud karantiin takistas töö otsimist väljaspool mõisat. Valitseja Bätškov pidi tunnustama, et talupojad on tõesti näljas ja nende nutt ning halin on väljapannatamatud. Kuid tema südamele see ei mõjunud: Bätškov ei andnud vilja laenuks, vaid ootas kevadiste põllutööde aega, et siis vilja lubamisega talupoegi tööle meelitada.² Järgmisel aastal rahutused jätkusid. Uus valitseja Sgnatjev saatis 110 talupoega tööle ühte miinavabrikusse palgaga 148 rubla inimese kohta aastas. Ühe tööliste ülalpidamiseks arvestati 48 rubla ja obrokis 16 rubla aastas. Seega igale mehele oleks pidanud jääma veel 84 rubla raha aega pidi minema mõisale, nii et talupojad ei oles oma tööst mingit kasu saanud. Noored poisid kahtsid, et kuuvad miinavabrikusse katlasse ja kevad ära. Tegelikult see kahtlus ei olegi naeruväärne, sest pöördus ju algelisemgi töökaitse ja õnnetusjühtumeid oli küllalt.

¹ K. B. Cukrov, Opeku no usomopuu kpenoemurov xozruemba..., lk. 212.

² Sealsamas, lk. 222.

Et tööst mingit tulu ei saadud, lahkus 90 meest juba teisel päeval omavoliliselt. See lõpus lahkusid ülejäänud 20 meest. Kohalikud võimud ei seganud end seeroid asjasse, püüdis näidata, et nende hooli alla usaldatud territooriumil on kõik rahulik. ¹ Seeroid pääsesid talupojad karistusest.

Talupoegade võitluse juhtumeid väga kõrgte kohustuste vastu esines väga sageli. 1833. aastal näitas tsimurid vastuhakud küüri kubernangus väga kõrgel pearaha vastu. 1834. aastal levisid rahutused ka Harkovi kubermangus. Võitlus püüdis tihti ainult legaalsete vormidega.

Kaitset püüti otsida sageli kauburijade ja palvete esitanusega nii alamatele kui kõrgematele riigivanitele. Eriti loodeti tsaarile, keda usuti kaitvat talupoegi mõisnike vastu. Kõige sagedamini esitati palvekiri mõisnike omavoli, kohustuste suurendamise ja maade vähendamise pärast. Pärast kauburiya esitamist keeldusid talupojad tsariliselt kohustuste kandmisest, jäädus ootama riisimise lahendamist ja alles neendunud oma õiguses. Palju kauburi läks kaotsi ja hävitati, kuid ameti sai Siseministerium aastas

¹ K. B. Cukrov, Ореку по вопросу крепостного хозяйства..., л. 225.

umbes 35 kollektiivset kaebust. ¹ I. D. Kovaltšenko, kes on uninud Sjazani ja Tambovi kubermangu matjale, kirjutas, et kohalikesse valitsmisorganitesse Sjazani kubermangus tuli talupojadelt 500 kuni 2000 kaebust aastas. Sama arv oli Tambovi kubermangus, kusjuures valdavam osa kaebustest oli esitatud mõisatalupoegade poolt. ² Administratsiooni vastas palvete ja kaebuste esitamisele mitte tegeliku ohukorra uurimisega, vaid haristas kaebuste esitajaid kui „äsitajaid“ ja ohtlike inimesi.

Etudaalvora kriisi perioodil sagenesid talupoegade põgenemise juhtumid, saavutades kulminatsiooni 1850-ndail aastail. 1833. aasta III osakonna amandis räägitakse inimestest, kes on hankinud valepassi ja läinud mõisnike juurest ära lõunarubermangudesse. ³

Põgenemine peremehe juurest oli ühes passivses võitlusvormis mõisnike vastu. Põgenedes loodeti pääseda pärisorjusest ja hida valu maid. Põgeneti üksikult ja gruppideana. Sageli jaoksid ära need talupojad, keda ähvardas nekrotikohustus või mõni raske karistus.

Väga massilises muutus talupoegade pagemine

¹ У. У. Урманович, Помещичьи крепостные..., lk. 321.

² И. Д. Ковалтшенок, Крепостные и крепостное хозяйство..., lk. 239.

³ Крепостное хозяйство 1827-1869, lk. 14.

1834. aastal Voroneži kubermangus. Talupoegade hulgas, keda ahistas mõisnike võim ja harvadekspluaterimine, hakkasid levima kuuldused, et lõuna-kubermangudes saavad nad maad ja seal ei ole mõisnikke. Nü hakkatigi põgenema lõunarajoonidesse, et saada vabaks. Põgenikud võtsid kaasa kogu vara, naised ja lapsed, lootes mitte enam tagasi pöörduda. Kuid jõssikud püüti kinni: Doni äärest üle 900 ja Musta mere äärest 250 Voroneži kubermangu talupoja.¹ Üksikuid talupoegadel õnnestus end sageli hõõmat aega varjata, kuid massilise põgenemise puhul tabati neid kergesti.

Ekspluateerimise tugevnemisele vastasid talupojad ka individuaalse terroriga. Mõisnike ja valitsejate tapmise juhtumid muutusid sagedasemaks. Tapmise ajendiks oli tihti mõisniku metsik käitumine talupoegadega, mõisniku nõlvatud eluviisid jne. Oli juhtumeid, kus tapjaks osutusid naised, märstes sel teel kätte endi häbitamise eest. 1838. aastal tapeti III osakonna andmeil 7 mõisnikku ja 1 valitseja, kusjuures põhjuseks on nimetatud mõisniku metsikut käitumist.² Mõisnike tapmine nõudis julgust ja otsustamust, sest süüdlasest ähvardas ranget karistust.

¹ В. В. Урманов, Топонимическое исследование..., л. 307.

² Крестовниковое движение 1827-1869, л. 27.

Väga paljud 1830-ndate aastate talurahvarahutused olid nii ohtlikud ja viisad, et valitsus sunniti neid maha suruda alles sõjavägede abil. Egas ⁱⁿ osarõuna amandus loetletakse raudarmikorpuse ametnikke, kes talupoegade ühistõuse ja rahutusi maha surusid. Näiteks 1834. aasta amandus mainitakse major Goremonit, kes rahustas talupoegi kuzi maasõnnas Pantilejevi mõisas, tungides nende peale rehvastatud jõuga ja „näidates üles julgust“. 14 talupoega anti sõjakohtu alla. Samas amandus teatatakse, et rehvajõu abil suruti maha mõisnik Stepanovi talupoegade vastuhakk Ukrainas, kõi 1000 talupoega alisturid valdajale.

Suured rahutused taimesid 1830-ndail aastail valgerene aladel, kus soses Poola ühistõusega hakkasid levima kuuldused peatselt antavast vabadusest. Massilised rahutused olid Vitbeski subermangus. 1836. aastal algas talupoegade rahutus Ljutsini lähedal krahvinna Borchi mõisas, kus oli 16000 talupoega. 1832-1834. aastail, kui oli cialdus, kannatasid nad nälga, kuid neile ei antud vilja laenuks. 1836. aastal, kui nad nõudsid olukorra parandamist, saadeti nende vastu pataljõn sõjaväge. Mõnes ajass sunniti talupo-

1 Кречмарские глумения 1827-1869, II. 17.

jad rahustada, kuid 1840. aastal algas liikumine
uesti. Selle maharuumisel tapeti 21 ja haavati 31 talu-
poega.¹

Skalduseaastail oli talupoegade rahutusi kõiki-
des kubermangudes, kus elanikkond nälgis; Tšernigovi,
Poltava, Hersoni, Arhangelski, Pemi, Tauria, Yevateu-
noslavi kubemangus, Ukrainas ja mujal. Palju ta-
lupoegi suri nälga, laibad vedelised teudel. Toi-
dupuudusel hukkusid ka kariloomad.

Talurahvarahutused jätkusid kogu 1830-ndate aas-
tate vältel ja nende arv suurenes. Näitena Rjanski ja
Tambovi kubermangus oli aastail 1821-1831 8 talupo-
gade rahutust, kuid 1831-1840. aastail juba 12.²
Looduslikud õnnetused, mis vaesunud ja nõrgestatud
talupoegi tabasid, viisid nende olukorra äärmuseni
ja suurendasid rahutusi.

1839. aasta oli põuane, kõik kuivas, vett ei olnud.
Sellelõttu levisid tulekahjud. Talupojad süüdistasid
õnnetuses mõisnikke ja ametnikke. Suurte tulekahju-
de ajal visati raevuhoos tulle vihatud ametnik-
ke, seoti ja poodi mõisnikke, peesti lähisõitvaid
härrasmehi.³ Oli juhtumeid, kus ärakirjutatud ja
vaevatud inimesed jätsid maha oma majad ja
varanatuksel ning põgenesid metsadesse, et pääseda

¹ Спецмерзкое движение 1827-1869, л. 43.

² У. Д. Шобановенко Спецмерзкое и крестьянское восстание..., л. 243.

³ Спецмерзкое движение 1827-1869, л. 35.

kohutavast hädast ja õnnetusest.¹ Rahutused haara-
sid 12 kubermangu. III osakonna aruandes kaeva-
takse mõisnike ülearuse kannuse üle, mis tekitab
talupoegade viha, nii et kõikjal on alanud „uskuma-
tu määratsemine“ ja „ennenägematud sündmused“.
1839. aastal tapsid talupojad 8 mõisnikku ja ühe
valitseja.² Kui palju aga oli tapmiskatseid, mõis-
nike ja valitsejate peksmisi, mille kohta III osakonna
aruandis ei ole andmeid! Kolmel juhul kasutati
talupoegade vastu sõjavägesid, palju talupo-
gi anti „mässamise“ pärast sõjakohtu alla.³

19a aastaga muutus talupoegade rahutuste
arv suuremaks ja valitsusele ohtlikumaks. 1840. aastal,
kui talupojad kannatasid nälga ja puh-
kesid loomataudid, hakkasid talupojad mõis-
nikke süüdistama ahnuses ja rängas eksplua-
terimises. III osakond teatas sel aastal, et 14-nes
mõisas ei allunud talupojad oma peremees-
tele, tapsid 17 mõisnikku ja 3 valitsejat ning
sõudisid 3 tapmiskatset - seega 23 juhtumit sel-
mise aasta 9 juhtumi asemel.⁴ Järgmisel aastal kas-
vas talurahvalükkumine veelgi. Iisekubermangudes
toimusid rahutused 24 mõisas. Mogiljovi kuberman-
gis algas massiline talupoegade põgenemine. Va-

1 Спецсообщение глумленуе 1827-1869, lk. 34.

2 Sealsamas, lk. 37.

3 Sealsamas, lk. 31.

4 Sealsamas, lk. 41.

letsusel läks korda tabada 1148 põgenenud talupoega.¹

Vahel moodustusid põgenenud talupoegadest välisalgad võitluseks mõisnike vastu. 1827-1837. aastal oli Ukrainas rahva hulgas lugupidamise teeninud talupoegade salk endise pärisorja Zvonarski juhtimisel. Podoolias oli 20 aastat järjest rahva imetusobjektiks kartmatu ja osav ustim Karmaljuk. Karmaljuk oli pärisori. Kui teda taheti anda soldatiks, põgenes ta. Hiljem võeti Karmaljuk veel mitmel korral kinni, kuid igakord pääsis ta, tänu oma osavusele. Karmaljuk juhtis võrdlemisi suurt talupoegade salka.² Lõpuks anti ta välja špahtits Rutkowski poolt ja poodi 1835. aastal.³ Nikolai I annetas Rutkowskiile tänu täheks briljantsõrmuse.

Talupoegade võitluse näiteid mõisnike vastu võib tuua palju. Kui oli nälg, võideldi mõisniku vastu, haarati magasiaidast omanõuliselt vilja, si tehtud tegu. Kui inimesi talas epidemia, siis oli selles omajagu süüdi mõisnik, sest tema ekspluateris talupoegi ja oli minud nad viletsusse. Sellepärast iga häda ja õnnetuse puhul süüdistati üha mõisnikke või ametnikke, sest

1 Шпечембринское глумение 1827-1869 лк. 43

2 С.Б. Окинъ Ореховъ Удомльскіи СССР лк. 48.

3 У.В. Кизинцов, В.У. Седегов, Удомльскіи СССР, лк. 311.

nemad olid esimesed otrused valnlased, keda talupojad nägid.

1840. aastal kirjutas Tambovi kuberner oma ettekandes siseministrile talupoegade kohta, et koolivaepideemia ajal süüdistasid nad oma mõisnikke, et need mürgitavad allikad ja ojad, eelmisel aastal puhkenud tuberkuloosi ajal aga, et nad traadlikult ja meeliga süütavad oma külad, millised peavad minema üle riigile, sest nad ei taha oma vara käest anda, ja lõpuks, 1840. aastal, kui oli ohtlik näljahäda, hakkasid talupojad nõudma leiba ja lootsid, et kui mõisnik ei anna seda, siis nad, st. talupojad, võetakse riigile ja nad saavad vabaks.¹

Rahutused puhkesid ka kendes kubermangus, kus talupojad juba olidki vabad. 1831. aastal algasid rahutused Lätis, Cēvaines. Põhjuseks oli raske tege, mida tuli teha maakasutamise õiguse eest. Kui kohus tahtis „äritajaid“ karistada, tuli kohale umbes 2000 talupoega, kes karistamist karistasid. Sündmusi Cēvaines kirjeldate kubermanguvalitsusele kui ohtlikku, rebastatud mässu.²

¹ И. Д. Кобауренко, Срестьяне и крепостные хозяйства..., лк. 248.

² Упоминание Тамбовской ССР том I с древнейших времен до 1860 года, Пана' 1952, лк. 496.

Karvavad talurahvarahutused ei võinud jääda valitsusele ja Nikolai I mäkamatuks. Valitsus "... teab väga hästi, mida teevad mõisnikud oma talupoegadega ja kui palju viimased igal aastal tapavad esimesi..."¹, kirjutas irooniliselt Belinski.¹

Juba 1834. aastal märgiti III osakonna aruan- des, et aasta-aastalt laieneb ja tugevneb mõisa- talupoegade hulgas mõte vabadusest. Kõik 1834. aastal toimunud talurahvarahutused on Benken- dorfi arvates põhjustatud mitte metsikust käi- tumisest, mitte üksi kitsendustest, vaid mõttest oma- da õigust vabadusele. See võib kaasa tuua suurt häda ja viletsust, hoiatas Benkendorff, sellepärast peaks midagi ette võtma. Samme peaks astuma nii, et talupojad näeksid nende algatajaina mõisnikke, siis nad ei oleks talupoegade silmis mitte ai- nult kirjategijad, vaid ka nende heategijad.²

Ka Nikolai I nägi, et pärisorjus oli muutu- nud pahaks, kuid ta kartis, et isevalitsusele ja mõisnikele oleks veel hukatuslikum seda pahet puudutama hakata, sest talupojad oleksid loot- nud täielikku vabanemist, valitsuvad klassid aga tahtsid pärisorjust säilitada. Valitsus tah- tis leida väljapääsu kriisist, purustamata

¹ N. Belinski, Kirj Gogolile, Valitud artiklid I, Tallinn 1948, lk. 368.

² Креченникове гласенне 1827-1869, lk. 16.

feodaal - pärisorjusliku korra aluseid. Üheks selliseks katses oli riigitalupoegade haldusreform, mis pidi head eesküsi näitama ka mõisnikele. Et aga talunahvarahutused kasvasid ja ohustasid riiki, püüdis valitsus sõltumatult riigitalupoegade reformist leida uusi teid õhtlikuks muutunud küsimuse lahendamisel. 1839. aastal oli nägata, et talunahva vabadusepüüel kasvab. Iga tähtsama sündmuse puhul riigis levivad kuuldused reformist, eriti talupoegade vabastamisest. Selle tagajärjel toimus üda korratuse ja rahutuse, mis ähvardas valitsust kauge, kuid ähvardava hädaohuga. ¹ Benendorff kirjutas: „Ari on õhtlik, ja vajata seda alles kunitagu. Rahvas ei ole see, mis ta oli 25 aastat tagasi, tema südames on juba säde, mis võib puhkeda.“ ²

Hoogu rahva vaim oli suunatud ühele eesmärgile - vabanemisele, ja see oli eriti õhtlik sellepärast, et ka sõjavägi oli sellesama „mässulise“ rahva hulgast värvatud. Benendorff soovitas taastada kasvõi mõningaid väikesigi muudatusi, alata kasvõi sellist, et talupoegi ei saadaks Siberisse ega annaks neerutiks enam mõisnikud, vaid valla amavalitsus, korrastada talupoegade kohustusi mõisnike vastu jne. Samal

¹ Специальный напомним СССР, Том II, раем I (1682-1856), Москва 1941 г. л. 404.
² Сеальман, л. 404-405, vt. ka Специальный глумение 1827-1869, л. 31-32.

ajal hoiatab ta, et alustada tuleb tasa ja targu, kuid mitte oodata, rüni see algas alt, rahva poolt. Muutused on vajalikud, vannutas Benschendorff, sest pärisojuis on muutunud püssirohukeldriks riigi all.¹

1840. aasta aruandes rõhutatakse meesti, et talupoegade mõte vabadusest juurdub üha enam ja on mitte üksi korratuste põhjusel, vaid tekitab ka suuri kuritegusid.² III osakond, kes pidevalt tegelas talurahvarahutuste mahasurumisega, nägi muidugi õigesti, et pärisojuis on suureks ohuks vene riigile. Sellega ongi seletatar, et pärast 1826. aasta 6. detsembri komiteed loodi valitsuse poolt, kes lähtus pärisojuise puutumatusel ideest, veel kahessa salakomiteed, kes väiksel antasid seda saatuslikku küsimust, et vältida talupoegade vabanemist alt. Kuid katsed põrkasid pärisojuislaste vastupanule, sest vaatamata olukorra ohtlikkusele, ei tahtnud mõisnikud kuulda oma õiguste kitsendamisest.

Lõpuks, 1842. aasta 2. aprillil anti välja ukasas kohuslastalupoegadele: О приговорахъ ренни помещикамъ закурорамъ с крестьянамъ договоровъ на отгары ии участкамъ земли в пользованне за условленныя повинности, с присягнуемъ крестьянамъ, закото-

1 Крестьянское движение 1827-1869, лк. 31-32.

2 Fealsamas, лк. 41.

rukunus gorokop, hozbanur obzannox kremeru.¹
Ukaas andis mõisnikule, kes seda ise soovivad, õi-
guse sõlmida oma talupoegadega lepinguid „vas-
tastikuse kokkuleppe alusel“, kusjuures mõisnik säi-
litas püramatu omandiõiguse maa kohta, talupo-
jad aga võisid saada neilt jõesmaad kasutamise-
ks kokkulepitud kohustuste eest (rahaline obrok,
trotöö vm.) Isiklik vabadus tuli mõisnikult välja-
osta. Lepingu mittetäitmise puhul pidid talupo-
jad alluma semstropolitseile. Lepingu sõlminud ta-
lupoegi nimetati kohuslastalupoegadeks. Nad kuu-
lusid nekruktivõtmise kohustuse alla ja allusid mõis-
nikule väiksemate kuritegude puhul. Sõlmitud kokku-
lepet võidi muuta, maksutähtaegu pikendada või
lühendada, kuid kohuslastalupoeg pidi ikka jää-
ma kohuslastalupojaks.

Valitsus lootis, et aadel reagerib elavalt ukaa-
si avaldamisele ja asub heameeliga lepingute sõl-
mimisele. Tegelikult seda ei juhtunud, mõisnikud
jäid truuks oma püramatule võimule talupoegade
üle. Kogu Nikolai I valitsemisaja jooksul lasti
10 miljonist pärisorjast vabaks ja said kohuslas-
talupoegadeks ainult 24 000 hinge. 1842. aasta ukaa-
surjus. Ei saanud hakata aegamööda kaotama
„püssirohukeldrit“, purustamata pärisorjuse alustu-

¹vt. Тормосе собрание законов Российской империи, собра-
ние второе, том XVII, означенные пункты, 1842, СПб. 1843,
к. 261-262.

gesid. Ukaas ei muutnud talupoegade elu ja oli samamugane varem kui 1803. aasta ukasiga „vabadest põlluharijatist“, sest viimasel nähti ette talupoja varustamist väikese maalapiga, 1842. aasta ukas andis maa ainult lepingu sõlmimisel ja selle eest tuli pidevalt handa kohustust. Kõneldes 1848. aastal Peterburi aadlikele, ütles Nikolai I uuesti, et 1842. aasta ukasiga ta ei tahtnud vähemalgi määral puudutada mõisnike õigust maa, sest see on püha ja puutumatu.¹

Rohkesti kõneldi 1840-1844. aastate valakomiteedes ka mõisateenijast, kuid nende pikkade vaidluste tulemuseks oli rohkem kui tagasihoidlik määrus: lubada mõisnikel vabastada mõisateenijaid teatava väljaostu eest, vajamata nõusolekut krediitiasutustelt, kus need mõisateenijad olid panditud.²

Nüümoodi puunehid kõik „kainelt mõttevati“ aadlike pingutused õigeaegsete reformidega revolutsiooni vältida pärisoiglaste enamiku üksmeelse ja kangkaelse tõukumise vastu.

Ilui kokkuvõtet teha 1830-ndate aastate talurahvaliidumise põhjustest, vormidest ja tulemustest, siis peab uuesti kordama, et liidumise põh-

1 Общественное движение крестьянских-сороковских родов XIX века, lk. 109.

2 Полное собрание законов Российской империи, Собрание второе, том XXII, 1847, СПб. 1848, lk. 287.

juseks oli rogu fedaal-pärisorjusele sõda, talu-
poegade ränk ekspuaterimine, kohustuste pidev suu-
rendamine, sellega kaasnevad metsikused, talupo-
egade progresserum vaesumine. Kõige selle tõttu võit-
lesid mõisatalupojad otseselt oma rõhujate -
mõisnike vastu nii nagu nad oskasid ja suut-
sid. Levinud olid passiivsed võitlusvormid,
kuid esines ka terrori juhtumeid ja loodi talu-
poegade võitlusvaler. Tseloomulik on, et talupo-
egade rahutused olid muutunud väga massi-
listeks ja viisadeks. Valitsus pidi üha sagedami-
ni kasutama sõjavägede abi ja looma sõja-
kohtuid. Oli kartu, et liikumine muutub veel
ohtlikumaks. Kuid pärisorjused ei tahtnud
piirata mõisnike võime talupoegade üle ega
ammugi mitte pärisorjust kaotada.

Talupoegade aktiivse liikumise mõjul välja
antud ukasid ei puudutanud pärisorjust
mingil määral. Talupoegade stiihiline võitlus
jätkus.

2. Mõisatalupoegade liikumine 1840-ndail aastail.

Et tsaarivaldatus ega pärisorjused - mõisnikud ei muutnud talurahvaküsimust lahendada, jätkusid talupoegade rahutused. Pärised ja püüdsid lahendada küsimust iseseisvalt, altpoolt, kusjuures talurahvaliidumise vormid jäid põhiliselt samasugusteks, nagu olid 1830-ndail aastail. Ühes uues vormiks oli võitlus vabaduse eest religioosse sildi all, mis oli levinud rahvuslikes ääremaaades. Siiski massilises muutus see liikumine hümninaal.

1842. aasta III osakonna aruandes märgitakse, et 1842. aastal toimus palju rahutusi seoses 2. aprilli ukasiga kohustatud talupoegadeist. Talupojad olvad ukasist aru saanud kui ametlikust loost vabaduse saavutamiseks. Sellest tingitult algasid rahutused Novgorodi, Tveri, Moskva, Imoleuski, Kostroma, Nizni-Novgorodi, Rensa, Tšernigovi ja Poltaava kubermangus. Talupojad, kes sajanudeid püüdsid vabaduse poole ja võitlesid selle eest, lootsid, et pärast ukasi avaldamist sõlmivad mõisnikud nendega lepinguid. Kui nad aga vabadust ei saanud,

1. Спечмерукасе глуменуе 1827-1869, л. 51-52.

keeldusid nad teotegemisest ja obrokimarasmisest, öeldes, et tsaar on nendele vabaduse lubanud. Sui mõisnikud sundisid talupoegi kohustusi kandma, siis arvati, et „bojaarid“ on uue seaduse vastu ja petavad talurahvast. Mõisnikuga hakati aneid õiendama. 1842. aasta jooksul tapeti 13 mõisnikku ja 1 valitseja, tapmiskatseid oli kuuel korral.¹

Eriti tugevad olid rahutused Taratovi kubermangus. Talupojad keeldusid tunnustamast oma mõisnikke, öeldes, et nemad tahavad kõik alla tsaari omad.² Talupojadil ei olnud vabaduse mõistigi alati päris selge, nad soovisid lihtsalt vabaneda kohustustest ja mõisnikust. Seda täendab 1840-ndail aastail levinud talurahvatükumine loosungi all: „Meie kõik tahame kasvatada, et aga härraseid ei oleks.“³

1843. aastal põgenesid Tambovi kubermangust Kaukaasiasse „vabadele maadele“ mõisnik danssi ja krahvinna Vorontsova talupojad. Samasuguseid teateid tuli Pensa kubermangust. Permi maakonnast tahtsid paljud talupojad (näiteks krahvinna Stroganova omad) asuda Siberisse, lootes, et seal leidub maid, mis ei ole mõisnike omad. Selliste rahutuste mahasurumiseks

1 Крестовническое глумение 1827-1869, л. 53.

2 У. У. Урманов, Тонусурен крестовне..., л. 295.

3 Салсамас, л. 296.

kasutati 1843. aastal viitsmes mõisas sõjavägesid.¹

III osakond nimetas peamiseks rahutuste põhjuseks jällegi mõisnike metsikusi ja talupoegade väbanemisepüüdu. Klättemassuus tapsid talupojad sel aastal 13 mõisnikku ja 14 valitsejat. Samade andmete järgi piinasid mõisnikud sunnult 40 talupoega.² Väib arvata, milline olukord oli külas tegelikult, sest suurem osa sellistest sündmustest summutati kohapeal ega jäädunud III osakonnani.

Järgmisel, 1844. aastal, jätkusid jällegi talupoegade põgenemise juhud. Talupojad pugesid lõunastepidisse, Kaukaasiasse jne. Eriti oli 1840-1844. aastal märgata rahutuste arvulist kasvu mittemustmulla-rajoonide obrokitalupoegade hulgas, sest ikalduse ja maksuvõla tagajärjel laiendasid mõisnikud mõisamaad ja viisid paljud endised obrokitalupojad üle kas segasüsteemile või päris teetööle, et kuidagi võlga sine nõuda ja oma kasumeid suurendada. I. Ignatoviitši andmeil toimus umbes 40% selle perioodi rahutustest just obrokirajoonides.³ Obrokitalupoegadel oli enam arenenud iseseisvusvõime, energia, ja nad olid aktiivsemad oma huvide kaitsel. 59,2% talurahvarahutustest langis aga süüri rajoonidele, kus 71,2-99,9% talupoegadest kandsid

¹ Крестовниковое движение 1827-1869, л. 56.

² Салсамар, л. 58.

³ У. У. Урманович, История урало-казахстанского крестьянства..., л. 335.

teoorijast.¹ Nende rahutuste põhjuseks oli pidevalt kasvav ekspluaterimine, teomas ja teotöö hulga kasv. Ametlike andmeid oli 1840-1844. aastail kokku 138 talurahvarahutust 78 vastu 1835-1839. aastail.² 1844. aastal üksi teatas III osakond kolmekümnest talupoegade rahutusest, kusjuures seitsmel juhul kasutati nende vastu sõjavägesid. Ya jällegi kurdab III osakond, et talupoegades üha enam kasvab soov vabaneda pärisorjusest.³

Järgmisel, 1845. aastal, registreeris III osakond 29 talupoegade rahutust.⁴ Eriti elavnes talurahvalikumine läänrubermaangudes inventaride sisseadmise ajal. Inventarides kirjeldati talupoja maad ja määrati kindlaks sellele kantavad kohustused. Mõisnikud ei suhtunud inventaridesse hästi, sest need mõnevõrra piirasid oma voli, kuigi talupoegade noomised märgiti väga suured. Valitsus lähtus inventaride sisseadmisel ra sellest, et mõnevõrra piirata läänrubermaangudes jõeala rahvusest mõisnike oma voli. Valgevenes hakkasid inventarid kehtima alates 1845-1847. aastast ja Ukrainas 1846. aastal. Talupojad võitlesid inventaride sisseadmise vastu, sest nad nägid inventarides

1 U. U. Ukhomov, *Томский уездный крестовник...*, lk. 335.

2 *Себастян*, lk. 396.

3 *Крестовникские грамоты 1827-1869* lk. 61.

4 *Себастян*, lk. 64. Sellest, kui mitu on III osakonna andmed, annab tunnistust seegi, et I. B. Okun nimetab 1845. aastal 42 rahutust, *И. С. Б. Окунь, Очерк земополья СССР*, lk. 45.

documenti, mis pidi neid alatiseks jätma mõisniku võimu alla. Mõnel pool talupojad aga arvasid, et inventarid vabastavad neid pärisajusest, ja keeldusid sellepärast kohustuste täitmisest, sest mõisnikud nõuavad seda ebanaduslikult. Inventarid seati sisse vägivaldselt. Rahutustest sel puhul kõneleb III osakonna aruanne 1845. aastast.¹ Samas aruanneis märgitakse, et saagenevad mõisniku tapmise juhtumid, neid oli 1845. aastal ametlikult 29. Täiendamisel aastal tapsid talupojad 32 mõisnikku ja valitsejat. Kaluga kubermangus tapsid talunaisia mõisnik Hiltovi, maistas talle sätte vägivaldiga ast.²

Mogiljovi kubermangus rask melikeitele viidud talumest tapsid valitseja ja ründasid siis naaber mõisnikke. Nad jäudsid umbes 18 kilomeetrise raadiusega alal tappa 6 ja haavata 8 mõisnikku, enne kui neid kinni võeti. See oli väga skandaalne juhtum, sellepärast otsustati hirmus teistele talupoegadele süüdlasi väga rangelt karistada: sõjakohtu otsusel anti nad läbi sadalipe. Mõlemad mehed surid.³

Mõisnikke hirmutasid ka talupoegade kallal tungid nende varale. 1845. aastal põletati üheteistkümnne mõisniku hooneid, 1846. aastal aga kümme mõisniku vara.⁴

¹ Спецмеренное управление 1827-1869, к. 66.

² Сеalsamas, к. 67.

³ Сеalsamas, к. 73.

⁴ Сеalsamas, к. 66; 72.

Riivistatakse mõisaid. Läänekubermangudes märgiti 1846. aastal 17 sellist juhtumit.¹ Yärgest saadami ni tuli kasutada mõisnike kaitses sõjavägesid ja süüdlaste karistamises sõjavõhut.

1847. aastal levisid uue hooqa talupoegade ümberasumise katsed. Kursi kubermangust valmistus lahkuma umbes 2000 inimest. Neid peatas varem põgenenute tagasitoomine ja ähvardamine sõjavägedega.²

Kolm aastat järgest kestnud üaldus, nälq ja mõisnike omavoli viisid ka Vitelski kubermangu talupojad ümberasumise mõtele. Kubermangus levisid teated Moskva raudtee ehitusest, kus talupoegadele antavat vabadus, talupoegade ülestõusust Galitsias ning osa riigitalupoegade ümberasutamisest pärast Kisseljovi reformi. Raskest olukorrast tingituna ja ärevaid kuuldusi aru taolis jäudsid talupojad otsusele, et nendel on õigus lahkuda oma elukohest, kus maa ei kann na vilja. Arvati, et mujal on paremad maa ja puuduvad mõisnikud. Loodeti ka, et valitsus abistab ümberasujaid. Talupojad nõudsid, et võimalikud näitarsid üraasi ümberasumise ja vabaduse kohta, mõisnikud olvat üraasi ära peitnud. Osa talupojgi asus tell Peterburi, et

¹ Специальный сборник 1827-1869, к. 76.

² У. У. Урманов, История русской эмиграции..., к. 308.

tsaarile rääkida täht mõisnike omandust. Teine osa talupoegi kavatses minna Moskva raudteed ehitama, et siis vabades saada. Pagemine muutus massiliseks. Kartus, et pagemist võidakse takistada, varusid talupojad relvi, valasid kuule, valmistasid mõõku jne. Teeli asuti nagu sõjaretkeenaised ja lapsed vooiga kessel, relvastatud mehed ees, taga ja tiibadel. Mõnes sellises rühmas oli kuni 500 inimest.¹

Esiolgu oli ümberasujail edu, nad löid tagasi kõik kohalike mõisnike ja ametnike katsed neid peatada. Kui aga valitsus koondas regulaarvägesid massilise pagemise pidurdamiseks, ei suutnud talupojad nendega võidelda ja olid sunnitud tagasi pöörduma. Vitebski kubermangu talupoegade ümberasumisliikumine oli massiline. III osakonna aruandes märgiti, et mitmed mõisad jäid inimestajaks, põllutööd jäeti tegemata ja mõisnikud olid kaubhiimud.² Pärast talupoegade peatamist karistati neid rangelt: 95 pärisorja anti sõjakohtusse ja 114 tsiviilkohtusse, 4000 inimest peusti nitstega.³

Üheaegselt Vitebski kubermangu talupoegade ümberasumise katsed levis liikumine ka teistes ku-

1 U. U. Урманов, Тонусурски крепостные..., lk. 311.

2 Крестьянская война 1827-1869, lk. 77.

3 U. U. Урманов, Тонусурски крепостные..., lk. 309-311.

bermangudes. Talupojad keeldusid täitmast mõisnike käse ja ründasid nende vastu tegutsuvaid ametnikke. Nad olid veendunud oma õiguses asuda sellistele maadele, kus ei ole mõisnike ega päris-õigust.

1847. aastal tegi valitsus uue katse talupoegade olukorda kuidagi reformida. Sel eesmärgil anti välja 1847. aastal uus seadus, mille kohaselt nende mõisate talupojad, millised läsisid võlgade kattes sündmüügile, võisid end koos maaga vabaks osta, kui nad olid võimelised kogu maksma vajalikku summat. Kui mõisa hind oli väiksem kui tema omaniku võlad, tuli vahe talupojadel samuti kinni maksta.¹

1847. aasta uus seadus oli veel tagasihoidlikum kui 1842. aastal välja antud uus kohustus-talupojadest. Uus puudutas ainult neid mõisaid, millede omaniku vara müüdi võlgade kattes. Talupojad ei olnud nendel harvadelt juhtudel, kui mõis täiesti oksjanile läks, kusagilt nii äkki raha võtta. Teated uuest seadusest levisid siiski väga ruttu ja talupojad püüdsid seda oma kasuks tõlgendada. Üks selline juhtum oli näiteks Jõeri kubermangus 1848. aastal.

Talupojad, õigustades end 1848. aasta uue seadusega,

¹ Полное собрание законов Российской империи, собрание импер. мемуаров, том XXII, 1847, СПб. 1848, кн. 841.

keeldusid allumast mõisnik Družininile ja saatsid saadikud Peterburi. Tsaari käsul saadeti talupojad koju tagasi koos ühe siseministeriümi ametnikuga. Talupojad kutsuti kokku ning mittekuberneri ja teiste ametnike juuresolekul seletati neile, et nad ei oma mingit õigust vabadusetaotluseks, see ei olevat seaduslik. Talupojad aga olid nü veendunud oma õiguses, et ei uskunud seletusi, ja arvasid, et mõisnikud tahavad neid lihtsalt petta. Nad andsid vande mitte kuulata ega alluda pettusele ega karta karistusi. Alles siis, kui toodi kohale soldatid ja nende abil karistati 54 inimest, olid talupojad sunnitud alistuma.¹

Rahutused Tveri kubermangus ei ole üksikjuhtum, selliseid stiihilisi vabadusetaotlusi oli mujalgi. Eriti paistab sejuures silma talupoegade naiivne usk tsaari: tsaar tahab talupoegadele head, aga mõisnikud on alati vastu. Pärast Aleksander I äkilist surma levis kogu riigis jutt, et tsaar on elus ja tuleb talupoegadele appi, kui on selline õige aeg. III osarond aga avaldas arvamus, et valitsuse uraasid võivad olla kasvarate rahutuste põhjustajaks ning hoiatas neid äkiliste sammude eest, mis võiksid talupoegi innustada ja neid „mässule“ viia.²

¹ У. У. Урванович Топеусурску крестовнику..., lk. 291-292.

² Специальный гласный 1827-1869, lk. 80.

Talupoegade rahutuste kasvumise põhjustanud. aga mingid valitsuse, äkilised sammud, vaid rogu tolle-aegse sotsiaalmajanduslike oludeid.

1848. aasta oli pärisajuti Venemaa isevalitsusele jällegi üks hirmsamaid. 25. veebruaril kukutati Prantsusmaal Louis Philippe'i monarhia. Märtsikuu jooksul võttis revolutsioon üleuroopalise iseloomu, viies monarhistlike võimu püüemisele Austrias ja Preisis ja kutsudes esile rahvuslike vabastusliikumise Itaalias, Ungarlaste, poolakate, tšehhide, rumeenlaste ja iirlaste seas. Ajalehtede, ajakirjade ja kirjade kaudu sai nendest ärevatest sündmustest teada ka vene rahvas. Kõikjal ahistati ärevalt välismaal toimuvaid sündmusi. Radikaalne noorus võttis omaks sotsialistlike ideid. Pärisajutlased kartsid võimalikku talurahva ülestõusu. Ja just 1848. aastal sündisid Venemaal ka sisetised sotsiaalsed hädad - koolera, inaldus, tulikahjud. Kevad oli väga põuane, viili ja rohi kõrbesid. Koolera, mis käis kaasas näljaga, haigus peaaegu rogu Venemaa Euroopa-osa ja jõudis Siberissegi. Koolera algas laama jõgikonnas, kuid laevatusperioodi alguses levis rogu reite raudteel. Maismuutus koolera juba katastroofiliseks. Ametlikel andmetel suri 1848. aastal koolera tagajärjel 707000 inimest.¹ Massiline haigestumine, nälja ja tulikahjud

¹ A. C. Kuzonov, Печень 6 1848 году, Москва 1949, л. 25.

tabasid kõige enam lihtrahvast, sellepärast levisi nende hulgas kuuldus, et kõik lüüdad tulevad mõisnike ja ametnike kuritahtlikkusest.

Palava ja kuiva suve tõttu saagensid tulekahjud. Põles korraga 25, 50 ja isegi 100 maja. Üldse loetleti sel aastal 10322 tulekahju, mis on 25% võrra suurem arv kui eelmisel aastatel, umbes 70 tuhat inimest jäi pearaajuta.¹

Mahajäänud pärisorjusele maa ei suutnud kaitseda end stiihiliste õnnetuste eest. Leiva hinnad tõusid 100% ja isegi enam. Talurahvarahutuste arv kasvab kiiresti. Kui eelmisel aastal III osakond fikseeris oma aruandes 22 suurt rahutust, siis 1848. aastal toimus neid juba 70.²

Rahutused olid väga püsiva iseloomuga ja pooled nendest toimusid läänekubermangudes. See lasub arvata, et ka välissündmused mõjusid talurahvatükkumisele. Eelmisel, 1847. aastal toimusid läänekubermangudes rahutused sotsiaalses inventaride siseseadmisega, 1848. aastal on nende kasv seletatav nii sise- kui välisolekuga pingelisusega.

Ehuki Nikolai I andis salajase käskkirja läänekubermangude kindralkubernerile Mirkovitsile „sisemise korra kaitses“, et võtta tarvitusele kõik

¹ А. С. Флуганов, Печери 6 1848 году, л. 26.

² Кременевский губернии 1827-1869, л. 85.

ahinõud, luua jätituskomisjonid, anda süüdlased sõjakohtu kätte, keelatakse niigi surmanuhtlusega ja kõike kannilt jälgida¹, omati levisid rahva hulgas teated revolutsioonist. Talupojad olid rahutud. Mendele tõukas silma mõisnike ärevus, ala-
line sõjaväkke võtmine (seas interventsiooniplaanidega Euroopasse), Nikolai I manifestid ja sõjavägede koondamine läänepiiridele.

Rahva hulgas levisid igasugused kuuldused loodetavast sõjast, sellest, et teistes maades talupojad ei ole pärisojad ja et ka vne talupoegadele antavat rahadus. Kõia kindralkuberner Golovin kirjutas 14. märtsil 1848. aastal IV osakonnale ülemale Orlovile, et teated sündmustest Prantsusmaal ja Saksamaal on saanud lihtsahva seas kõnaineks, nad arutlevad neid küsimusi laetadel, kirikute juures jne. Kuigi varem on lihtsahvas välismaal toimivate sündmuste vastu olnud ükskõikne. Golovin lisas, et tema julgeb arvata, et talupoegade olukorra parandamise küsimusega tegelemine oleks täiesti kasulik.²

Talupojad ravisid salaja relvi ja jooksid peaga räägiti mõtsides elusivast katastroofist. Preisimaalt osteti salaja püssirohtu ja kuulid. Polkovnik Zenger kirjutas III osakonnale, et Tilsitis ei

¹ Крестовниковъ на членовъ ССР, Томъ II, раба I (1682-1856),
² А. С. Купоросовъ, Рочаръ 6 1848 гогы, л. 104. лк. 412.

leidu enam ei püssirohtu ega kuuli, kõik olvat salaja leedume reetud. Salakaubavedajad kolavat tänavail ja asjad olvat üldse väga halvad. Glädaohu ärahoidmisesel soovitas Zenger kiiremini saata sõjaväed piiriäärsetesse rajoonidesse.¹

III osakonna andmeil palusid mitmed kubernerid, kaetes välismaal toimunud sündmuste mõju rahvahulradesse, saata rohale sõjaväed.² Märtsikuu teatas sandarmipolkovnik Strandarenko Võlõonia kubermangust, et Vladimiri maakonnas, mis piirnes Austria valdustega, kuuldusid rahv Brantski 3000 talupoega allumast väimudele. Kuigi nende rahutus suruti maha, pidas Strandarenko ikkagi paremaks „piir kiinni panna“ ja rohkem sõjavägesid piirile saata.³

Mitmes mõisas kuuldusid talupojad teotegemisest, oodates, et vabadus rasti välja kuulutatakse. Eriti tugevad olid need lootused välispiirile lähemal elavate talupoegade hulgas. Suurt huvi pakuvad tol ajal levinud fantastilised jutud sellest, et Prantsuse sõjaväed tulevat Venemaale, kuid mitte sõdima venelastega, vaid mõisnike pooma ja talupoegi vabastama. Sellised moonutatud kuuldused välissündmustest levisid isegi kaugel sisekubermangudes, sest piiril vabadusele oli sõrjal suun.

¹ A. C. Купцов, Повесть о 1848 году, lk. 107.

² Крестовник, гласный 1827-1869, lk. 83.

³ A. C. Купцов, Повесть о 1848 году, lk. 109.

Juba 1848. aasta märtsis räägiti Simbirski kubermangus, et prantslased ongi Moskvas; teistes juttudes jälle kõneldi, et viis riiki on liitunud selles, et tulla vene mõisnike vastu ja anda talupoegadele vabadus. Samuti räägiti, et suurvürst Konstantin Pavlovitš on elus ja saatis imperatorile kirja, lubades külla tulla. Teda oodates ei olewat teele raja lastada raipu ega siidi, vaid sillutada tee panide peadega.¹ Kõikides sel ajal levinud kuuldustes on üks note - hävitada mõisnikud ja saavutada vabadus, mida juba ammu oli oodatud. Mõisnikud hindasid õigesti neid ähvardavat ohtu ja paljusid nendest põgenesid linnadesse varjule talupoegade viha eest.

1848. aastal levis ka uus ümberasumise laine. Mõisnikud kurtasid, et põllutööd jäävad tegemata. Odessas liikus ringi keegi eruhvitser Mihhailov, kutsudes laotadelt talupoegi asema ümber parematele maadele. Mihhailov koostas ka ümberasujate nimekirja.² Võimudel läks lõpuks korda Mihhailov kinni püüda kui ohtlik „ärsitaja“.

Samal 1848. aastal teatas III osarond suurematist rahutusest nel Pjassani kubermangus Golitsõni valdustes ja Tveri kubermangus Melgunovi valdustes, mis talupojad anti sõjakohtu alla. Sõjaväge kasutati

1 A. C. Hudonmob, Poccuie b 1848 rogy, lk. 110-111.

2 Kpecмeнckoe глyбoкeнue 1827-1869, lk. 80.

Varonezi subemangus Bedrjagi mõisas, kus talupojad ei allunud valitsejale ega teinud raskest testatõd. Alles kolm polku kasakaid sunnis talupoegade viisa vastupanu maha.¹

III osakond märkis kõigi 1848. aasta seitskümne talupoegade rahutuse põhjuseks juhuslikel sündmusel ja stiihilisel õnnetusel, tungimata asja tegeliku olemesse. Valitsejad klassid ei tahtnud näha, et kõik „stiihilised õnnetused ja juhuslikud sündmused“ ei oleks tegelikult stiihilised ega juhuslikud, vaid neid põhjustas fedaal-pärisõiguse korral Venemaal. Samal ajal ei saa eitada välis-sündmuste mõju talurahvaliidumisele, sest paljudel juhtudel sai väljastumise ajendiks just kuuldus talupoegade vabadusest välismaal, revolutsioonilised pöörded jne. Ega Nikolai I pidanud asjata 1848. aasta kevad-suvel kõige ohtlikumaks talupoegi läänepiiridel, kirjutas, et ainult jumal ja ime võivad päästa hukkumisest.²

Valitsus isoleeris Venemaa „mässavast Läänest“, jälgis ja karistas rangelt talupoegi, kitsendas sõitu välismaalt Venemaale ja vastupidi. Eriti võideldi „ässitajate“ vastu, keda kahtlustati pärisõiguse vastaste ideede levitamises. III osakonna au-

¹ Спецмѣръкопъ гбшннене 1827-1869, lk. 84-85.

² А. С. Суворовъ, Пощуръ 6 1848 году, lk. 222.

andis näitus äldakse, et 1848. aastal on tabatud 40 „ässitajat“, nendest 14 vaimuliku, 5 diakoni, 4 ametnikku ja 1 aadlik, ülejäänud olid alamast seisusest. Valitsus õiendas arveid kõigi eesindlike inimestega, kes tundsid muret Venemaa saatusel pärast.

Laitema silmaringiga inimesi, kes juurdlesid valitseva korra pahede ja nende kaotamise teede üle, leidus ka talupoegade hulgas. Üheks sellises oli Semjan Oleinitsjuk. Oleinitsjuk ei võidelnud mõisnike vastu relvaga, nagu näiteks Karmaljuk, vaid oli nn. „tööotsija“. Talupoja pojana oli tal õnnestunud mõni aeg õppida Vinnitsa gümnaasiumis. Hiljem kavatses mõisniku anda Oleinitsjukile nekrutius, kuid ta põgenes, sai valedokumentide ühe poola sõjajärel nimeli ja töötas kooliõpetajana katoliku, hiljem õigeusu koolis. Karskummen aastat pärast põgenemist sai ta vabaduse ja seda kasutas ta mööda maad rändamiseks, et tutvuda talupoegade eluga ja leida „pärisõiguse algust“. Oleinitsjuk tutvus mõisnike omanoliga, kirjutas talupoegade nimel kaebusi ja palveid. Hiljem kavatses ta kõigest nähtust raamatu kirjutada, rännates ühest kohast teise. See äratas mõisnikes ja valitsejais kahtlust. 1849. aastal tabati

1 Спецмиссияе глумлене 1827-1869, лл. 84-85.

Senjon Oleinitsuk Tšernigovi kubermangus. Tema
junnest leiti 158 lehest koosnev käsikiri. Ni-
kolai I väsis selgeda Oleinitsuki Schlüssselburgi
kui väga kahtlase ja ohtliku inimese, kelle tea-
sed võivad väga halvasti mõjuda alamale
rahvale. Schlüssselburgi Senjon Oleinitsuk surigi.¹
Nii lõppes talupoja - töötsija katsel jõuda sel-
gusele rahva vilitsuse põhjustes.

Talurahvalikumine aeg jätkus, vaatamata mõis-
nike ja valitsuse püüetele talupoegi lõplikult ma-
ha suruda. Puhkesid uued vastuharud, jätkus
talupoegade pagemine, süüdati mõisahooneid,
tapeti valitsejaid ja mõisnikke. Oli ka juhtumiseid
et talupojad pussid mõisnikke, et neid hirmu-
tada. Nii tehti hammerhärra Bazilevskiga, kes
talupoegi metsikult ekspluatsis ja karistas. Ta-
lupojad võtsid ta kinni ja pussid vaese-
omaks ning lassid tal siis kirjutada kir-
jaliku tõendi, et ta pussust kellelegi ei rää-
gi ja talupoegi selle eest ei karista. Tsi tuli
siisui avalikuks. Nis talupoeg, kelle Bazilevski an-
dis neurutiks, rääkis vastu võtupunktis, et härra
tahab temast sellepärast lakti saada, et tema
pussis härrat. Sama talupoeg näitas komisjonis ka
Bazilevski kirjalikku lubadust vaikimise kohta.

¹ Спецмерченое глумение 1827-1869, л. 87; ст. ка С. П. Ордын,
Ореку немощу СССР, л. 48.

Asi jõudis Nikolai I kätte, kes oli juhtumist väga sokeritud. Bažilevski sai käsu sõita välismaale.¹

Isaari tahtnud endale kammerhärrat, kes on talupoegade poolt läbi peetud. Talupojad võisid olla ainult peetavad, mitte peesjad.

Võitlusel pärisajajuliku ekspluateerimise vastu etendas suurt osa talurahva võitlus rahvuslikes äärmuses. Võitluse eesmärgiks oli vabaneda fodaalset rõhumisest ja rahvuslikust ebavõõrsusest.

Eriti aktiivseeris rahvalükkumine 1840-ndate aastate algul Lõunimaal. Kuigi Lõunimaal oli pärisajajis kaotatud, pidid talupojad kasutatava maa eest mõisnikule tegema endistviisi tege. Paljud talupojad olid laostunud ega jäänud oma kohustusi täita. Mõisnikud püüdsid leida võimalusi värsunud talurahva käest suurema hulga teopäevade välja pressimises. Vabadikud aeti saunahüttidest välja ja vabastatud maale rajati uued teounditalud, mis andsid mõisale teopäevi. Et talud teopäevi jõuaksid teha ja et laostunud inimesi kuhugi pigutada, panid mõisnikud taludesse seennivisiliselt sulastens ja tüduritens (vaimudes) „vaku inimesi“, kellel oma majapidamist ei olnud.² Püüdis talupoegadest vähest jätetu välja pigistada, olid

¹ Спецбюро при гл. военном 1827-1869, л. 88; ст. в. Общественное гласное управление - сополоваго вогоб XIX века, Мамеуанн и горууеуеуе, л. 117.

² Я. Кале, 1858. aasta talurahvarahutused äestis, Mahtsa sõda, Tallinn 1958, л. 37.

paljaid mõisnikeid loobunud rakusaamatuid ja sõl-
misid talupoegadega „vabatahtlikesse lepinguid“, mille
tagajärjel viimasti kohustused kannasid. Kui 1840.
aastal tabas Läänimaad iraldus ja nälg, sai see
ajendiks taluakvaaliumisele. Talupojad hakkasid
sünduma küga, et kubermanguvalitsusest ann pä-
rida, millistel tingimustel ja kus rendele uusi
maid antakse. Vaatamata 1841. aasta 2. juunil
välja antud kindralkuberneril patendile¹ käis
9. juunist 8. juulini kubermanguvalitsuses üle 600
talupoegade saadiku.² Talupoegade hirmutamisi-
ks hakkasid maakonnakohtud rahulolematuid
talupoegi perma ja kubermangus soovitas ringsõi-
du kriisisaadik slagemeista koos „rahustuskomisjo-
niga“. Tarvitusele võetud abinõude eesmärgiks oli
mitta rahutuste põhjusti väljaselgitamine, vaid ta-
luupoegade julm mahasurumine.

Eesti aladel toimus suurem talupoegade vas-
tuhaks Pühajärvel, mis on tuntud Pühajärve sõja
nime all. Ülestõusu ajendiks sai raske teetöö: talu-
poegade viletsad hobused ei jaksanud vedada
uusi raudärrleid, mis mõisnik oli ostnud. Tõs leviski
kuuldus, et Venemaal antakse kõigile soovijatele maad,

¹ Patendis teatati et ümberasumine ei ole lubatud ja kui
mõni talupoeg tahab lahuda, siis ainult raudadadesse pan-
dult Siberisse.

² Eesti NSV ajalugu, I köide, toimetanud A. Vassar, Tallinn 1955,
lk. 618.

kus talupoeg võib olla omaette peremees. Umbes 200 meest laskis end kirjutada ümberasejate nimekirja. Kui sillakohturik von Brasch 7. septembril 1841. aastal saabus roodu sõduritega Pühajärvele, et sõnakuulmatuid karistada, olid nümsed metsa paksu läinud. Soldatid koos kohturikuga läksid talupoegi otsima, kuid need ühendasid metsas soldatid. Nis kokkupõrge tekkis talupoegadega Pühajärve mõisa juures, kusjuures arreteeriti talupoegade juht, keegi erusoldat jaan. Pärast seda löid talupojad kõhelma ja nad alistati.¹

Läti aladel toimus suurem kokkupõrge talupoegade ja soldatite vahel Gaunbergis, mis on tuntud Gaunbergi "kartulimässu" nime all. Selle mahasurumisele kasutati 7 roodu soldatid, 40 kasakat ja 2 kahurit. Üldse anti Läärimaal 1840-1841. aastal sõjakohtu alla 113 talupoega, paljusid anti läbi sadalipu või peksti viistega.² Kohalikud võimud süüdistasid Riias elanud piiskop Trinarki, kes oli talupoegade saadikuid väga pehmelt koheldnud ja lubanud neid õigusest vastu võtta. Trinark viidi hiljem üle

1 Mt. Hans Kruus, Pühajärve sõda, 1841. a. Tartu 1927.

2 kokkupõrge toimus kartulivõtmise ajal ja mõisapõllule kogunenud talupojad ründasid kohturikke kartulitega.

3 Uemopuh. Sambuicessii C.C.P. mom I, lk. 515.

Pihkvasse.

Talupoegade rahustamise eesmärgil saadeti Liiwimaale kaks keiseri tiibadjutanti, kelledest ühest Nussow tegutses Eesti aladel. Kuid talupojad ei tahtnud midagi teada sellest, et keiser on ümberasumise ära keelanud, nad arvasid, et sassa mõisnikud lihtsalt püüavad talupoegi.

Valitsus püüdis talupoegi rahustada ka meelituste ja propagandavõtetega. 1841. aastal oli Lõpka kogukonnavanem Guri Austa oma sulase Jaan Allaga Piterkuis reisil. Seal olla ta koos sulasega kutsutud siseministri juurde, kes pani meestele südamele mõjustada oma kodukoha talupoegi, et nad jääksid rahulikuss ega usuks levivaid valekuuldusi maa saamise võimalustest Venemaal. Mehed olivat teinud nagu neid kästi ja sellu tasuss hinnati nende teeneid rõhutatult kõrgeliks: Austa sai keiseri käsul hõbemedali „hoolekse eest“, tema sulane Alla aga 10 rubla hõbedas au-tasuss.¹

Kaunistuste ja sõjavägede majutamise tõttu talupoegade elukumine Liiwimaal 1841. aastal rauges. Eriti vähe oli sõjavägede majutamine ja toitmine, sest rahvas kannatas isegi nälga. 1842. aasta

¹ Hans Kruus, Talurahva käsimine Liiwimaal XIX sajandi 40-ndail aastail, Tartus, 1930, lk. 140.

maist algas sõjavägede väljanäimine Lääne-Eesti.

III osakond oma auandmis 1841 - 1842. aastal märkis, et talunahvalikkumine Lääne-Eesti oli üks suuremaid rüügis.¹

1842. aasta veebruaris käis Benckendorff vii Riias ja näudis maapäevale kogunenud aadlilt Nikolai I korraldusel (et vältida „kurbi“ sündmusi) 1919. aasta reformi „rigade“ parandamist, kuid nii, et talupojad ei näeks selles järeleandmist. Tulemuses oli „22 artiklit“, milles kehtestati endised varumaamad, tööpäeva pikkus määrati kaheistkümneli tunni jn., millest aga talupoegadele üldse ei teatatud, sest dokument oli määratud levitamisele ainult kohtuorganite kaudu.

Uus rahutustelaine haaras Lääne-Eesti pärast 1844. aasta ikaldust ja loomataudi. Kasvar viha sassa mõisnike ja pastore: vastu võttis religioosne normi. Mõned Riia vennastekogudused olid läinud üle õigeusu ja selle järele leviski kuulmus, et kes läheb „keisri usku“, saab maad ja pääseb mõisnike võimu alt.² Talupojad hakkasid jälle Riias käima, et täpsemaid teateid hankida. 18. juunil 1845. aastal andis kindralkuberner Golovin korralduse, et talupojad, kes veel ümberasu-

¹ Источники глумения 1827-1869, lk. 43; 49.

² Салсамас, lk. 65.

mise küsimuses Rüga tulevad, saaditakse rangita-
piga koju tagasi. Usurahetust aga ei tarista-
tud ja keelati ka mõimikel seda teha.¹ See oli
mõeldud seni mõju tugevdamises balti aadli lüü-
se omavoli vastu.

Usurahetusküsimine oli massiline ulatusega. Mõnes
kohas jäi mõisategu tegemata, sest talupojad olid
läinud end uude usku ristima. Nad uskusid, et
saavad pärast „taari usku“ astumist obriidile, et
teopäevade eest haratakse rahapalga maksma järe.
Mõisnikud ei tahtnud lasta paista usurahetus-
liikumise tõelisi põhjusi, sellepärast harati süü-
distama „äsitajaid“ äigeusu preestreid, kuigi neid
oli Lõuna-Eestis ainult kuus ja kaks nendest os-
kasid elsti keelt.²

1845. aastal Golovini käsutusse komandeeritud
krahv D. Tolstoi teatas, et eesti ja läti talupoega-
de usurahetuse põhiteguriks ei ole usuline veer-
ne, vaid nende sotsiaalne vaen mõisnike vastu,
kindel veendumus, et mõisnikud on tulnused
ja pärimahva rõhujad.³ Usurahetuse teel püüti
leida väljapääsu raskest olukorrast ja pääseda
mõisnike väimude alt. Et need lootused ei oleud
kuskilt väljaspoolt sisendatud, vaid rahva seas
isenesest levinud, seda pidid nägema liikumist

¹ Speersmanni glümeerue 1827-1869, lk. 65.

² Eesti 1844 ajalugu, I köide, lk. 623.

³ Hans Kuus, Talurahva käänimine Lõuna-Eestis..., lk. 18.

maha suruvad ametnikudri, kuid nemad olid pärisajulased. 1948. aastal määrati Golovini asemel Balti kindralkuberneriks kürst A. A. Suvorov, et see energilisemalt võitleks talurahvalikumisega. Tema hakkas energilisemalt rakendama repressiooni-ahinõusid: kõrvaldas õiguseku soovijate peremisi ja jälitas „ässitajaid“.

Usuvahetusliikumine Liiwimaal ei olnud siin-
liselt mitte usuline liikumine, vaid see oli võit-
lus maa eest, kusjuures „taari usku“ astumine oli
nagu altnäemaksus loodetava maa saamiseks. Lii-
kumist põhjustas talupoegade terav maapuudus,
klassivõitlus feodaal-pärisajuliku ekspluatseerimise tu-
lemusel ning rahvuslik vihavaen saksa paruni-
te ja pastoriite vastu. Talupojad soovisid saada
maad ja täieliku vabadust. ¹ Ya nagu näisjal
Venemaal, nü loodeti ka siin taarile. Rahvas väkis,
et taar olewat tahtnud õiguseku sündunud talu-
poegadele saata laevatais kulla, kuid noor taar
olewat selle ära keelanud, sest mõisnikud niikui-
nii võtavad talupoegade käest kulla ära,
sellepärast on parem saata laevatais mõõku, mille-
lega mõisnikel pead otsast maha raüda. ²

Usuvahetusliikumine Liiwimaal oli stiihiline ja

¹ Hans Kruus, Talurahva käänimine Lääna-Eestis... lk. 403.

² Sealsamas, lk. 213.

võitlemisi rahulik. Selliseid suuri kokkupõrkeid nagu olid olnud Pühajõe sõda ja Gaunbergi kartulimäss ei olnud. Väiksemaid talupoegade vastuhakke siiski oli, näiteks Tuhala mõisas, Rae mõisas jm.¹ Suurid vaatamata passiivsetele võitlusvormidele oli usurahetusliikumine väga massiline, ägeusku sündis üksi Lõuna-Eestis umbes 17% talupoegadest.² Koos usurahetusliikumisega turgenesid väljarändamise katsed. Eriti massilises muutus väljarändamine 1847. aastal Latgalias.

Talurahvaliidumise tulemusel Läänemaal oli valitsus sunnitud välja andma 1849. aasta talurahvasaaduse, mis pidi püüama talupoegade maastustumist ja soodustama üleminekut tearendilt raha- ja naturaarendile.³

Talurahvarahutusi toimus kõigis Venemaa rahvuslikes rajoonides. Eriti sagidesi väljaastumisi esines Kauraasias, kus pärast Venemaaga liitmist kasvas fodaalne ja rahvuslik rõhumine. Rahutuste mahasurumisel kasutati sõjavägesid. Ühes avalikus teadaandes rahvale Lõuna-Osseetias kirjutas tsaarivalitsus avalikult: „... kas te täiesti ei tea meie suure valitseja relvade jõudu“, vihjates sellega vene sõjaväe võitludile.

¹ Eesti ARA ajalugu, I köide, lk. 625.

² Kalsamas.

³ J. Kahu, 1858 aasta talurahvarahutused Eestis, Maakra sõda, lk. 73.

türelaste ja pärslaste üle, mil seda „relvade
jäudu“ juba kasutati, ning ähvardades sõna-
kuulmatuse korral seda jäudu kasutada ka
kohaliku elanikkonna vastu, keda ei „päästa siis
miski.“¹ Mägedes oli sageli kokkupõrkeid sõ-
javäesade ja talupoegade vahel. Kohaliku ad-
ministratsiooni kurnatavitused olid tavalised, sest
neid kontrolliti siin hoopis harva. Sõjaväe
käitusid nagu võidetute maal. Kui viivstide
Matsjabelide valdustes 1839. aastal toimus talu-
poegade vastuhakk, toodi kohale sõjaväed, kes
kapten Vassiljevi korraldusel rüüstasid külad,
ajasid ära kariloomad ja põletasid elanike hii-
tid. Ettekandes kõrgemale ülemustele aga kirjuta-
ti suunistest raskustest talupoegade rahusta-
misel, et aga elanikud puupaljast tehti ja jäeti
ilma töö- ning produktiivsest, seda ei kir-
jutatud.²

Elanike hirmutamises kasutati sageli täies-
ti süütuid inimesi. Pärast rahutusi Džaras poo-
di kas talupoega, kellest ühte ei olnud milliski
süüdistatud.³ Kui kuulduised amirnikid ja sõja-
väesade metsikuustest juba liialt leuisid, siis
püüdis taar neid keelitada ja hoida „seadus-
likkuse“ piirides, et vältida suuremaid rahu-

1 З. Н. Банев, Дречмьоренский боевой и дречмьоренский
группенный в 10-ю Оцену в XIX веке, Смарунск 1956,
л. 189.

2 Fealsamas, л. 214.

3 Fealsamas, л. 220.

tusi.

Üks suuremaid ja aktiivsemaid rahutusi oli 1841. aastal toimunud Guunia talupoegade ülestõus. Ülestõusu põhjuseks oli rahvuslik rõhumine ja kohalike mõisnike püramatu võim. Ajendiks sai 1840. aasta massušaadus, millega kehtestati pearahamaks ja seati sisse vene administratiivne süsteem, mis pidi tagama guusiinlaste venestamise.¹ Asjaajamine ametiasutustes toimus vene keeles, milleski ei peetud kohaliku rahva kombeid ega seadusi.

Reform kutsus esile rahva rahulolematuse. Maksud olid rased, rahvuslik rõhumine solvav. Kardeti, et kohustused veelgi kasvavad ja nende tasumises tuleb müüa kogu talupoegade vara. Eritatud ja vihaleatud talupojad hakkasid käima salaja koodeksitel ja vandusid püha Georgi ikooni ees, et võitlevad oma õiguste eest.² Muust talupoegade massist paistsid silma nende juhid, näiteks Alan Badatškonia, Gogits'a Gordeladze jt. Haruti kirjutama käsikirjalisi ülestõusude ja tehti propagandat võitluses pärisajusliku ja rahvusliku rõhumise vastu.

Ülestõus algas 22. mail 1841. aastal Guunias Lantsuti külas ja levis kiiresti üle Guunia, haarates mõ-

¹ H. M. Cuxapyrugze, Spetsialnoe issledovanie b' typruu 1841 roga domoperekopam, Tšouurucu 1953, lk. 13.

² Sealsamas, lk. 15.

ned maasõnnad Imeretiast.¹ Ülestäus kulges ebauhtlaselt, ürsiuid rajoonid tõusid üles eri aegadele, vahel liikumine hoopis lakkas, et siis jälle uuesti puhkeda. Esimene suurem relvasta- tud kokkupõrge sõjavägedega toimus Gurianta küla lähedal ja talupojad said seal lüüa.² Lüüasaamine nõrgestas ülestäusnuid, palju talu- poegi jäi liikumisest kõrvale ja tegelas suvel põl- lutöödega. Uus tõus algas juulis - augustis.

9. augustil saanutati suurem võit polkov- nik Bussilovi vägede üle, millel oli ülestäus- nuile väga suur tähtsus ja suurendas nende andu.³ 10. augustil võtsid ülestäusnud tormijook- suga Piha Nikolai kindluse. Varsti oli Guria igast küljest ülestäusnute vägedega eraldatud muust maailmast ja hakati valmistuma Ozurgeti vallu- tamiseks, kus peatusid valitsuse väed. Tormijooks aga ei õnnestunud ja talupojad löid kõhklema.

Nikolai I käsil rakendati "mässajate" suhtes kõige rangemaid ahinõusid. Gurianiise toodi üle 4000 soldati ja 10 suurtükki. Polkovnik Argutinski teostas osava manööveri, möödus Narakiri kindlusest ja koos guriana fedaalidega ühendas talupoegi Ozurgeti all ning purustas nad.⁴ Ülestäus sumuti

1 So. M. Cuxapyrugze Specmssruenkol bocemarue b Tjpruu
1841 roga, lk. 17.

2 Sealsamas, lk. 18.

3 Sealsamas.

4 Sealsamas.

maha. Osa ühistäusnuid põgenes Türgisse, osa anti sõjakohtu alla. Elanikkond pidi mõne päeva jooksul tasuma massurõla ning ehitama omal kulul üles purustatud hooned, parandama teed ja sillad.

Guuria talupoegade ühistäus purustati, sest see oli halvasti organiseeritud, puudus kindel tegevuse programm. Talupojad ei suutnud võidelda regulaarvägede ja kohalike fedaalide ühendatud jõudude vastu. Kõik talupoegade vastuhakud sel perioodil lõppesid lüüasaamisega. Ometi olid talurahvarahutused Tsaari-Venemaa rahvuslikes rajoonides samasuguse tähtsusega nagu rahutused rüütelkondade vastu ning aitasid anda hoopis laugunevale fedaalikonale. Talurahvarahutusi Kaurassias taotas Tšaga - Kaurassias müridismi lipu all toimuv võitlus tsarismi vastu, mille ühes suuremaks juhiks oli Samil, sest sunn oli valitsuse vägesid oli seotud Tšaga - Kaurassia lõpliku vallutamisega. Kõikjal käis võitlus pärisajuse ja korrava ekspluatatsiooniga vastu. Tšaga päin sai isevalitsus teada uutest rahutustest ja vastuhakudist. Olenud rügis oli väga ohtlik ja see teitas hirmu valitsusas klassis. Kuid pärisajuslased ei andnud järele, nende oli vaja veel teravastatada lahingut, et ann saada

tõelisest olukorrast Venemaal.

Tehes kokkuvõtet 1840-ndate aastate talurahva klassivõitlusest, näeme, et süvenen pärisorjusele ekspluaterimine ja teravnevad klassivastuolud põhjustasid talurahvarahutuste arvu ja massilisuse kasvu, võrreldes 1830-ndate aastatega. Rahutused toimusid kõhides üügi osades. Absoluutselt täpsed rahutuste arvu selle perioodi kohta anda ei saa, sest uurijad ei ole veel põhjalikult tutvunud kõigi kohalike arhiividega. Väiksemate rahutuste kohta püüdnud sageli üldse kirjalikud andmed. Mida suurem on uurimus, seda täplikumad on selle arvud.

J. J. Ignatovits näitaks toob talurahvarahutuste arvu kohta järgmised andmed:

1830-1839. a. kokku 138 rahutust;

1840-1844. a. - 138 rahutust;

1845-1849. a. - 207 rahutust; seega siis

1840-ndail aastail kokku 345 rahutust.¹

J. B. Okun aga toob järgmised arvud: 1844-1849. a. kokku 349 talurahvarahutust² (andmed algavad 1844. a., kuid võrreldes J. J. Ignatovitsiga, on nende arv suurem). 1958. a. A. I. Fedosov, kasutades uuri ja Gerassimova tööd, toob uel täplikumad andmed talurahvalikumise arvu kohta: 1840-1843. a. - 111 ra-

¹ У. У. Урманов, Точнейшие сведения ... л. 138.

² С. Б. Окунь, Крестьянское движение СССР, л. 45.

hutatust; 1844 - 1849. a. - 526 rahutatust, seega
1840-ndail aastail kokku 637 talurahvarahutatust.¹
Võib arvata, et ka neid arve täpsustatakse. Siid
ségi ainult III osakonna aruanduid kasutades
võib märgata pidevat talurahvalikumise kas-
su, mis annab tennistust teravnevast klassi-
võitlusest nii mõisa- kui rügitaluades.

Mõisa- ja rügitalupeogade võitlusel oli
mõningaid erinevusi. Rügitalupeogad ei olnud sõl-
tuvad mitte niivõrd ühest inimesest kui just
kogu kohalikust administratsioonist. Sellist tingi-
tult oli nende võitlus suunatud kohalike amet-
nike vastu, kes neid ekspluaterisid. Rahutused
haarasid rügitalupeogi enam-vähem korraga
üle kogu maa, sest rahutuste ajend oli tavaliselt
igal pool ühesugune (kuna neil oli üks valdaja - riik).
Oli tavaline, et rügitalupeogade liikumine ha-
ras korraga laialdased rajoonid (näiteks kartuli-
mässud). Kui rahutuste ajendiks oli mõni stii-
hiline õnnetus (ikaldus, koolera, tulukahtid), siis
langesid riigi- ja mõisatalupeogade rahutused
ajaliselt ühte. Mõisatalupeogade liikumine oli
enam killustatud, sest talupeogad kuulusid eri-
nevatele mõisnikele ja rahutuste ajend ning aeg
olid tavaliselt igas mõisas erinevad. Siid et

¹U. A. Fegolob Pebersouuannos guumenne 6 Joruu ko Emepoi
rempeuu XV bera, Moeba 1958, lk. 18.

klassivõitlus oli kõikjal väga terav, siis juhtus ka nii, et ühes kohas alanud mõisatalupoegade liikumine võis saada naabruses asuvate mõisatalupoegade liikumise ajendiks (näiteks ümberasumislikumine, usuvahetus jne.). Mõisatalupoegade liikumine mõjutas tavaliselt riigitalupoegi ja vastupidi, kuid teadlikult nad oma võitlust rõhujate vastu siiski ei ühendanud. Liikumise otsesed eesmärgid olid samuti väga sarnased, kuigi nende saavutamise teed võisid olla erinevad. Mõisatalupojad soovisid sõltumatust mõisnikust, riigitalupojad aga kohalikest administratsioonist. Maad soovisid kõik talupojad. Mõisatalupojad tahtsid seda haarata mõisnikelt, riigitalupojad aga riigi tagavaramaadest. Mõisatalupojad pidasid enese otsuseks vaenlaseks mõisnikku, riigitalupoegade vaenlane oli kohalik administratsioon. Aga et nii mõisnikku kui ka kohaliku administratsiooni taga oli kogu pärisorjuslik riik ja selle vastu oleks tulnud võidelda, seda talupojad veel ei näinud. Nende võitlus oli stiihiline.

Vaatamata talurahva võitluse stiihilisusele, tsaristlikele illusioonidele, loraalsusele ja ebateadlikkusele, riindas see siiski fodaal-pärisorjusliku süsteemi Venemaal ja oli selleks looteallikas, millel arenes ihihkonelline liikumine

ja ideelis-politiline võitlus.

Vene esindlike inimeste suhtumist pärisajuse ja talurahva olukorra küsimusse iseloomustab hästi V. Belinski: „Siin ei ole küsimus minu või teie isikust, vaid asjast, mis on palju tähtsam mitte ainult minust, vaid isegi teist; siin on kõne all tõde, vene ühiskond, Venemaa.“¹ Kõige elavamass ja kaasaregemaks küsimuses pidasid esindlikud inimesed pärisajuse kaotamist.² Aadlike-revolutsionäärid püüdsid rahvast vabastada, kuid nendel ei jätunud sellis rahvast. Herzen, kes oli vaheliliks aadlike-revolutsionääride ja revolutsionääride-segaseisulaste vahel, otsis Venemaa jaoks teid üleminekuks sotsialismile. Peamiseks järeks tema arvates oli vene talurahvas ja küllakogukond. Talupoegade varustamine maaga nende vabastamisel, kogukondlikele maasutamine säilitamine ja kogukondlikele omavalitsuse arendamine olid Herzenile „vene sotsialismi“ alused. V. I. Lenin märkis, et selles Herzeni õpetuses, nagu kogu vene narodnikluseski ei ole kübitki sotsialismi. Idee „õigusest maale“ ja „maa võrdsest jagamisest“ pole midagi muud kui mõisnike kukutamise ja nende maavalduse hävitamise eest võitlevate talupoegade revolutsiooniliste võrdsestajate sõnastus.³

¹ V. Belinski, Kirji Gogolile, Valitud artiklid I, lk. 378.

² Sealsamas, lk. 368; vt. ka A. Herzen, Essäna, Valitud artiklid ja kirjad, II köide, Tallinn 1950, lk. 151.

³ V. I. Lenin, Teosed, 18. kd. lk. 11-12.

Herzen loosis, et talupoegade õigust maale peab teostama ja läbi viima valitsus. Alles pärast 1861. aasta reformi muutis ta oma arvamust ja demokraat tehas võitis liberaali.

Ka Belinski maailmavaate kujunemisele avaldas suurt mõju kasvav talurahvalüükumine. Tema jõudis järeldusele, et ainult rahva revolutsioon Venemaal võib hävitada pärisorjuse ja varustada talupojad maaga. Talurahvarevolutsiooni idee töötas lõplikult välja N. Tšernõševski, kes kutsus talupoegi kiire juurde. Talupoegade vabastamine oli tema arvates võimalik ainult siis, kui võim läheb rahva kätte.

Herzen, Belinski ja Tšernõševski olid selle revolutsioonilise intelligentse esindajad, kes otsis klassi baasi oma revolutsioonilisele ideoloogiale rahva hulgas, talurahva revolutsioonilises võitluses oma vabaduse eest. Kuid revolutsioonilise võitluse idee ei kulgenud selles suunas. Proletariaadi diktatuuri idee, mille Marx esitas teadusliku sotsialismi keskse ideena, arendati edasi Lenini sotsialistliku revolutsiooni teoorias, kus proletariaadi liit linna ja maa poolproletaarsele elementidega on võidu kohustuslikus tingimuses. Vene revolutsioonilised demokraadid seda veel ei näinud.

Hokkuvõte.

Talurahvaliikumine 1830-1840-ndail aastail moodustab tähtsa etapi kogu Tsaari-Venemaa talurahvaliikumise ajaloos. See toimus perioodil, mil kogu maal arenesid suured muudatused: kiirenes pärisõiguslike süsteemi lagunemine, arenes kapitalism ja hoogustus vene eesrindlike mõtte areng. Sel ajal tegutsesid Hergen, Ogajov, Belinski, kes paljastasid pärisõiguse julmi pahesid ja otsisid teid vene rahva elu parandamiseks.

Feodaal-pärisõiguslike süsteemi kriisi tingimustes võtsid talurahvaliikumisest osa tohutud rahvamassid. Meenutame siin selliseid fakte nagu „kooleramässud“ 1830-1831. a., rügitalupeigade massilised rahutused 1834-1835. a. ja 1841-1843. a. Kõik rahutused olid põhjustatud rängast ekspluaterimisest, omanolist, kohustuste suurendamisest, kusjuures ajendiks olid mõnikord uued korraldused ja määrused või isegi looduslikud õnnetused, mis olid tingitud kogu tollaegsest korvast ja halvendasid talupeigade olukorda äärmuseni. Rahutustest olid haaratud kõik talupeigade kategooriad.

Talupoegade võitlus pärisajuse vastu avaldus mitmesugustes eri vormides. Ühisatalupoegade juures oli laialt levinud talupoegade pagemine. Põgeneti üksikult, perede, külade ja nõi valdade kaupa. Pagenud talupojad lootsid pääseda pärisajusest ja muutuda kasakaiks, rügitalupojades, või lihtsalt leida maad, kus ei ole mõisnikku. Talupoegade pagemine tõi mõisnikule palju pahandusi ja jättis ta ilma töökatel. Sellepärast valitsus võitles põgenemise vastu rangete abinõudega.

Teises talupoegade võitlusevormis, mida kasutasid kõik talupoegade kategooriad, oli sõna-kuulmatus. Nad ei allunud mõisnikule, valitsejale või kroonuametnikule, keeldudes korraldusi täitmast. Seda vormi kasutati väga sageli kohustuste suurendamise puhul. Tavaliselt suutis kohalik administratsioon ähvarduste ja meelitustega talupojadest jagu saada. Kui aga talupojad ei allunud ja liikumine võttis avaliku väljastumise ilme, siis toodi kohale sõjaväed. Paljudel juhtudel ei nõhunud valitsus tagasi rebastatud jändude kasutamisest, tappis talupoegi.

Talupojad püüdsid mõisnike ja ametnike omavoli vähendada ka kahekiirjale esitamiseega. Loodeti, et kui kõrgemad võimud, nende hulgas nimese astmena ka tsaar, saavad teada,

milline on talupoegade tegelik olukord, siis nad kindlasti näevad, et õigus on talupoja poolel, ja abistavad neid. Eriti olid kõik talupojad veendunud taasi heasoovilisuses, sest viimast lootust ei tahtnud kaotada.

Mõisatalupojad ja riigitalupojad rendimõisates võisid oma rõhujat kahjustada ka halva tööga. See oli muutunud juba tavaks, et mõisniku põllul tehti tööd ainult sunni mõjul ja nii halvasti kui võimalik, et saaks ainult päev kirja ja hiljem oma töö juurde minna. Otseselt mõisniku kahjustamiseks rikuti mõnikord külvu, raiuti emavõliliselt metsa, põletati mõisniku vara.

1830-1840-ndail aastail sages mõisnike valitsejate või ametnike persmine ja tapmine. Tapjad ahvardas küll sunnitöö, kuid taluda piinamist ja solvamisi oli veel raskem.

Kõige kõrgemas võitluse vormis oli talupoegade avalik väljastumine oma rõhujate vastu rehvaga käes. Üks suuremaid selle perioodi ülestõuse taimus Suurias 1841. aastal. Ülestõusud puhkesid stiihiliselt ja nad suruti valitsuse poolt maha, kuid nendel oli väga suur tähtsus talupoegade pärisoajuse vastases võitluses.

Talupoegade võitlus mõisnike ja ametnike vastu ja maa eest oli võitlus pärisoajuse vastu, et saavutada vabadus. Riigitalupojad keeldusid

uite korralduste täitmisest, kandes end müüa mõisnikule või udule.

Talupoegade võitlus haaras tavaliselt rogu külarogusõna talupojad, kuigi sotsiaalne kihistu mine külas oli alanud juba eelmisel sajandil. Talupojad võitlesid pärisoiguse ja mõisniku vastu ühisel rindel, sest neid kõiki rõhus üks raskus. Ühine võitlus toimus pärast reformi ka pärisoiguslike igandite vastu. Külaruladus eraldus talurahvamasist täielikult siis, kui algas võitlus kapitalistliku eksploatatsiooniga vastu.

Talurahvaliidumisel oli palju nõrku külgi. Liikumine oli stiihiline ja ajendatud sageli mõnest juhuslikust asjast. Külarogusõna tegutses küll koos, kuid teiste küladega ei peetud tavaliselt sidet. Kui liikumine haaraski suurema rajaoni, ka siis ei võidelnud talupojad koos ühisel juhtimisel ja ühistel eesmärkidel. Võitlus oli organiseerimatu. Oma kodurajoonist ja kitsastest isiklikest huvidest talupoegade pilk kaugemale ei jõudnud. Liikumist kahjustas kindla eesmärgi puudumine, naivne usk tsaarile ja muidegi ka väga halb rebrastus. Talupojad ei võidelnud veel pärisoigusliku rügi kui niisuguse vastu, sest nad ei saanud aue oma viletsuse täolistest põhjustest. V. I. Lenin iseloomustas talupoegade võitlust selliselt: „Kui oli pärisoigus, siis võitlus rogu talu-

rahva mass oma rõhujate vastu, mõisnike klassi vastu, keda tsaarivalitsus hoidis, kaitses ja toetas. Talupojad ei saanud ühineda, talupojad olid siis täiesti vaimupimeduse kättes, talupoegadele ei olnud abilisi ega vendi linna-töölisi seas, kuid talupojad võitlesid siiski, nii nagu nad eshasid ja suutsid. Talupojad ei kartnud valitsuse metsikuid tagakiusamisi, ei kartnud peksu ega kuuli, talupojad ei uskunud pappe, kes pugesid rahast välja, tõestades, et pärisorjus on pühakirja poolt heaks kiidetud ja jumala poolt seaduses tehtud, ... talupojad tõusid üles kord siin, kord seal ja valitsus andis lõpuks järele, kartes kõigi talupoegade üldist ülestõusu." ¹

Vaatamata talurahvalikumise kõigile nõrkadele külgedele, olid sellel suured tagajärjed. Valitsus ei saanud hetkekski unustada, et pärisorjusliku seisus on nagu püssirohukelder riigi all, mis ähvardab kogu riigi õhku lasta. Nikolai I, esimene pärisorjuslane riigis, tundis kogu aeg hirmu, et talupojad võivad end altpoolt vabastada. Selleiga on selitatavad ka valitsuse katsed küsimust pehmendada. Kuid kõik need sammud olid vaid pärisorjuslaste enda-kaitselabinõud, kusjuures püüti end mitte vähi-

¹ V.I. Lenin, Teosed, 6. kd., Tallinn 1952, lk. 383-384.

malgi määral rahjustada. Sellepärast talurahva olusord ei muutunudki ja võitlus jätkus.

Talurahva võitlus, mis jäudis haripunktille 1850-ndate aastate lõpul, lõi maal revolutsioonilise situatsiooni ja Aleksander II ei jäänud enam muud üle kui pärisõigus kaotada. Kuid „suur reform“ oli pärisõiguslik reform, sest selle teostasid pärisõigajapidajad. Talupojad sundisid end vabastama, kuid ei suutnud seda ise teha, sest talurahva tollaegsed ülestõusud jäid ikkagi kiltustatud, stihhilisteks „mässudeks. Rahvas, kes oli saanud aastaid olnud mõisnike õiguses, ei jändnud tõusta laialdaselt avalikule, teadlikule võitlusele vabaduse eest.² Kuid talupojad esinesid siiski aktiivse jõuna võitluses pärisõigusliku ekspluaterimise vastu ja valitsus pidi neile andma juriidilise vabaduse.

Talupoegade võitlus pidurdas ka mõisnike intensiivistuvat ekspluaterimist ning aitas mõnikord säilitada talupoegade maid, piirata tegu jne. Need tagajärjed hoidsid mõnevõrra tagasi talumajanduse langust ning samal ajal kiirendasid mõisamajanduse langust.

Massiline talurahvatõukumine avaldas suurt

1 V. I. Lenin, Teosed, 17. kd., Tallinn 1953, lk. 92.

2 V. I. Lenin, Teosed, 17. kd., lk. 65.

mõju revolutsioonilise ideoloogia arengule Venemaal. Vene paremate inimeste mõtted olid tihedalt seotud rahvamasside meeleoluga. Kui kadettide kogutis „Vehhi“ nimetas Belinski kirja Gogolile intelligentliku meeleolu väljenduseks, kirjutas Lenin ironiliselt, et kas siis pärisorjade-talupoegade meeleolu pärisorjuse vastu oli ka intelligentlik meeleolu? Ei, Belinski meeleolu ei olnud intelligentlik meeleolu, vaid pärisorjade-talupoegade meeleolu väljenduseks.¹ Herzen kirjutas: „Üksnes palav armastus Venemaa vastu, üksnes sügav veendumus, et meie paljastar hääl on kasulik, sunnib meid puudutama meie viletsa ühiskondliku elukorra hirmsaid haavu ja nende mäda. Meie oleme vene rahva hädaküüd, rahva, keda peksab politsei, keda piitsutavad vaesemars mõisnikud, olgu siis see küüd põhjustatud vaid täielisest vaibusest!“²

Pärisorjus ja selle kaotamise küsimus oli vene eesrindlike inimeste mõttes. Talupoegade rabe olukord ja nende võitlus oli aluseks, millel arenes revolutsiooniliste demokraatide ideoloogia. Nende tähelepanu keskpunkti nihkus rahva kui revolutsioonilise liikumise otsustava jäse küsimus. Tegaseisustlased Tšernõševski ja Dobroljubov, äppides

¹ V. I. Lenin, Tõised, 16. kd., Tallinn 1953, lk. 110.

² A. Herzen, Vasa äll, Valitud artiklid ja kirjad, II köide, lk. 156.

tundma vene talupoja elu ja tema võitlust, jäud-
sid järeldusele, et ainult talurahva üldine üles-
tõus on õige tee rahva vabaduse ja hüvealu
teostamiseks. See ei ohud nende süü, et nad ei
näinud mit, tugevamat jäudu - tööliklassi,
ilma kellel talupojagond ei võida, sest temal
puudub selge poliitiline teadlikkus.

Vene tööliklass viis kogu rahva, ka miljo-
nid talupojad revolutsioonile ja revolutsiooni-
lise proletariaadi juhtimisel saavutas talupojag-
kond tõelise vabaduse.

Zasutatud kirjandus.

Lenin, V. I., Flerveni mälestuseks, Töösed, 18. kd.
Tallinn 1953.

Lenin, V. I., Kapitalismi arenemine Venemaal, Töösed,
3. kd., Tallinn 1950.

Lenin, V. I., Kõhvtalurahvale, Töösed, 6. kd., Tallinn 1952.

Lenin, V. I., Narodnikluse majanduslik sisu, Töösed,
1. kd., Tallinn 1948.

Lenin, V. I., "Talurahvareform" ning proletariaadi ja
talurahva revolutsioon, Töösed, 17. kd., Tallinn 1953.

Lenin, V. I., Teises Riigiduumas agraarküsimuse kohta
peetud kõne projekt, Töösed, 12. kd., Tallinn 1953.

Lenin, V. I., "Vehki" kohta, Töösed, 16. kd., Tallinn 1953.

Lenin, V. I., Viiskümmend aastat pärisõijuse kaotami-
sest, Töösed, 17. kd., Tallinn 1953.

x x
x

Крестьянское движение 1827-1869, том 1, программа
к пераму Э. А. Морозову, [М.] 1931.

x x
x

Анмерева, И. П., Государственные крестьяне Грузии
в первой половине XIX века, Цхинвал 1955.

Belinski, V., Kirj Gogolile, Valitud artiklid I, Tallinn 1948.

Дружинин, Н. М., Государственные крестьяне и ре-
форма П. Д. Кисерева, Том I, Москва - Ленинград 1946.

- Дружинин, Н. М., Государственные крестьяне и реформа П. Д. Киселева, Том II, Москва 1958.
- Дружинин, Н. М., Конфликт между производительными силами и феодальными отношениями накануне реформы 1861 года, "Вопросы истории", 1954, № 7.
- Besti NIV ajalugu, I köide, kõige vanemast ajast XIV sajandi 50-ndate aastateni, Toimetanud A. Vassar, Tallinn 1955.
- Бегосов, И. А., Революционное движение в России во второй половине XIX века, Москва 1958.
- Герцен, А. И., Русский народ и социализм, Собрание сочинений в тридцати томах, том VII, Москва 1956.
- Herzen, A., Eessõna, Valitud artiklid ja kirjad, Teine köide, Tallinn 1950.
- Herzen, A., Kivinenud piiskop, noaegne valitsus ja petitud rahvas, Valitud artiklid ja kirjad, Teine köide, Tallinn 1950.
- Herzen, A., Nasa all, Valitud artiklid ja kirjad, Teine köide, Tallinn 1950.
- Хрестоматия по истории СССР, том II, часть I (1682-1856), Москва 1941.
- Ушаков, И. И., Помещичьи крестьяне накануне освобождения, Москва 1925.
- История Латвийской ССР, том I, с древнейших времен до 1860 года, Рига 1952.

Kahn, J., 1858. aasta talurahvarahutused Eestis, Maht-
ra sõda, Tallinn 1958.

Новаренко, И. Д., Крестьяне и крепостное хозяйство
Рязанской и Тамбовской губернии в пер-
вой половине XIX века, Москва 1959.

Kruus, Hans, Pühajärve sõda 1841. a., Tartu 1927.

Kruus, Hans, Talurahva käärimine Lõuna-Eestis
XIX sajandi 40-ndail aastail, Tartu 1930.

Кузнецов, И. В., Лебедев В. И., История СССР, XVIII - середина
XIX, Москва 1958.

Линков, Я. И., Очерки истории крестьянского дви-
жения в России в 1825-1861 гг., Москва 1952.

Ljastšenko, P. J., NSV Lühid rahvamajanduse ajalugu,
I köide, Tallinn 1957.

Найденков, М. В., рецензия, Линков, Я. И. Очерки исто-
рии крестьянского движения в России в 1825-1861 гг.,
„Вопросы истории“, 1953, # 6.

Удфантов, А. С., Россия в 1848 году, Москва 1949.

Общественное движение тридцатых-сороковых
годов XIX века, материалы и документы, Моск-
ва 1939.

Окунь, С. Б., Очерки истории СССР, вторая лет-
верт XIX века, Ленинград 1957.

Очерки экономической истории России первой
половины XIX века, Сборник статей под редакцией
М. К. Ротковой, Москва 1959.

- Полное собрание законов Российской империи,
собрание второе, том XVII, 1842, Спб. 1843.
- Полное собрание законов Российской империи,
собрание второе, том XXII, 1847, Спб. 1848.
- Radistser, A., Reis Peterburist Moskwasse, Tallinn 1958.
- Сухарулидзе, Г. М., Крестьянское восстание в
Гурии 1841 года, Автореферат, Тбилиси 1953.
- Сивков, Н. В., Очерки по истории крепостного
хозяйства и крестьянского движения в России
в первой половине XIX века, По материалам
архива стеновых воин Юсуповых, Москва 1951.
- Шакарев, С. В., Крестьянские картофельные бунты,
Киров 1939.
- Ванев, З. Н., Крестьянский вопрос и крестьянское
движение в Юго-Осетии в XIX веке, Сталинер 1956.

Gisukond.

Sissejuhatus.	2
<u>I</u> peatükk. Riigitalupoegade klassifitseerimine	
1830-1840-ndail aastail.	14
1. Riigitalupoegade rahutused 1830-ndail aastail.	21
2. Riigitalupoegade reform aastail 1837-1841.	51
3. Riigitalupoegade rahutused 1840-ndail aastail.	67
<u>II</u> peatükk. Mõisatalupoegade liikumine	
1830-1840-ndail aastail.	88
1. Mõisatalupoegade rahutused 1830-ndail aastail. Tsaarivalitsuse reformikatsed.	95
2. Mõisatalupoegade liikumine 1840-ndail aastail.	115
Kokkuvõte.	149
Kasutatud kirjandus.	157